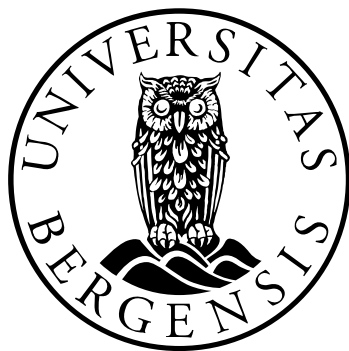

**”De leve sammen som om de vare Ægtefolk, uagtet de ikke
ere det”**

Analyse av straffeforfølgelsen av ugift samliv
i Norge mellom 1842-1902.

Kathrine Bergen Brekken

Masteroppgave i Historie

Institutt for arkeologi, historie, kultur- og religionsvitenskap.

Høsten 2008

Innhold

Forord	s 4
Abstract	s 5
Kapittel 1 Innledning	s 6
1.1 Det kulturelle perspektivet	s 7
1.2 Det sosioøkonomiske perspektivet	s 10
1.3 Avgrensning og metode	s 12
1.4 Kilder	s 13
Kapittel 2 Sedelighet og ugift samliv på 1800- tallet	
2.1 Norge på 1800- tallet	s 14
2.2 Ekteskap, familie og samliv	s 15
Betydningen av bord og seng	s 16
Diskusjoner om seksualmoralen	s 17
2.3 Kriminalitet og sedelighet	s 18
Ugift samliv i lovverket	s 18
2.4 Kriminalloven av 1842	s 20
Konkubinatparagrafen	s 20
Uklarheter i paragrafen	s 23
2.5 Eilert Sundt om sedelighet og konkubinat	s 25
Nattefrieriets utbredelse i Norge	s 26
Eilert Sundt som representant for myndighetene	s 27
2.6 Oppsummering	s 28
Kapittel 3 Hvem ble tiltalt for konkubinat?	
3.1 Analyse av konkubinatsaker i kriminalstatistikk og i høyesterett	s 29
3.2 Statistikkens nye innhold på 1800- tallet	s 30
Kriminalstatistikken	s 31
3.3 Konkubinatsaker i Norge	s 32
Hvem var de tiltalte?	s 36
Var det fattige folk som ble tiltalt?	s 39
Regionale forskjeller	s 40

3.4 Konkubinatsaker i høyesterett	s 44
Sivil status	s 46
Sosial status	s 51
Forargelse eller aksept?	s 52
3.5 Utfordringer med å definere de tiltaltes forhold	s 54
3.6 Saker før og etter 1866	s 56
3.7 Oppsummering	s 57

Kapittel 4 Gikk myndighetenes politikk på tvers av de folkelige samlivsskikkene?

4.1 De folkelige samlivsskikkene analysert gjennom nærstudiet	s 59
Presentasjon av nærstudiet	s 60
Sedelighetstilstanden i Indre Sogn	s 61
4.2 Konkubinatsaker i Indre Sogn	s 64
Hvem anmeldte forholdet?	s 65
Førstegangsetablere	s 66
Sosial status	s 70
4.3 Hvorfor levde de i samboerskap?	s 70
4.4 Motstand eller mangel på muligheter?	s 72
4.5 Førte ugift samliv til ekteskap?	s 75
4.6 Oppsummering	s 76

Kapittel 5 Nedgang og nedkriminalisering av konkubinatsaker

5.1 Endringer i myndighetenes politikk	s 77
5.2 Nedgang i konkubinatsaker fra 1880- tallet	s 78
5.3 Betydningen av 1874- tilføyelsen til konkubinatsparagrafen	s 79
5.4 Problemer med definisjon og anvendelse av konkubinatsparagrafen	s 82
Frifinnelse ved mangel på bord og seng	s 82
Frifinnelse ved ekteskapsinngåelse	s 84
5.5 Skal konkubinatsparagrafen fjernes?	s 85
Debatt i Odelstinget	s 87
Beslutning i Lagtinget	s 91
5.6 § 379- en sovende paragraf	s 91

Kapittel 6 Konklusjon	s 92
------------------------------	------

Forord

Først vil jeg gjerne takke veilederen min Frode Ulvund for å ha introdusert meg til et spennende tema og for alle de motiverende veiledningstimene gjennom masterperioden. Uten hans engasjement hadde ikke oppgaven blitt slik den er i dag. Det kan ikke ha vært lett å veilede en student som har litt for mange aktiviteter på timeplanen.

Så vil jeg gjerne takke mine foreldre, Kjell og Hjørdis, som alltid har støttet meg i det jeg har gjort. Positive ord hjemmefra har det aldri vært mangel på og det har vært til stor hjelp gjennom studier og ellers i livet. Jeg vil også takke mine søsken og venner for alle oppmuntrende og lystige lag, som har gjort at en sliten masterstudent har blitt motivert til en ny dag på lesesalen.

Bergen, 20.11.08

Kathrine Berge Brekken

Abstract

In Norway in the second half of the 1800s several people were convicted of common law marriage. In the time period between 1842 and 1902 we find several court cases where people are accused of concubinage. In 1842 the Norwegian parliament passed a new criminal law which among other things criminalized a woman and a man living together without being married. Such a relationship was called concubinage. In 1902 the criminal law was revised and the criminalization of concubinage was reduced. Concubinage was de-criminalized in 1972.

From this background I have asked the questions: why was there a focus on concubinage from the mid 1800s and why did this focus disappear at the turn of the century? The main aim of the thesis has more specifically been to answer why the government started to punish people for concubinage in 1842 and why they stopped accusing people in 1902.

In order to answer this question I have analyzed the cultural and socioeconomic circumstances that can explain why there was a focus on concubinage and why it disappeared. My first hypotheses have been that it was poor people that were accused of concubinage. The second one was that the accused were young people who would like to establish a married life. And the third one was that the focus on concubinage showed a contrast between the government's politics and the people's customs and traditions.

In the thesis I have discussed the criminal statistics from 1842 until 1902 and analyzed court cases from the Supreme Court and in a close-up study.

The conclusion in my analysis is that the government started to accuse people of concubinage in 1842 because they wanted to remove relationships that were a threat against marriage. At the turn of the century the government stopped accusing people because they wanted to separate the crimes from the immorality.

Kapittel 1 Innledning

Ugift samliv eller samboerskap er nå for tiden en vanlig og utbredt samlivsform i Norge. For mange er dette forstadiet til ekteskap eller et valg som man tar av ideologiske årsaker.

Man skal ikke gå langt tilbake før det var straffbart å leve sammen uten å være gift. Så sent som i 1972 ble straffeparagrafen om ugift samliv opphevet. Denne paragrafen gikk under navnet konkubinatarparagrafen. Begrepet konkubinatar kommer fra latin og betegner to personer av motsatt kjønn som lever sammen uten å være gift.¹

I litteratur og kilder er det uendelig antall betegnelser på ugift samliv, slik som papirløst ekteskap, polsk ekteskap, vilt ekteskap, fornuftsekteskap, kameratekteskap, fritt ekteskap, prøveekteskap, morganatisk ekteskap, ekteskap med venstre hånd, naturlig ekteskap, uvigslet ekteskap, samvittighetsekteskap, frillelevnad, forargelig samliv, konkubinatar, førektekapelig samliv, Stockholmsekteskap osv. For å unngå forvirring vil jeg i oppgaven hovedsakelig benytte meg av begrepene konkubinatar, samboerskap og ugift samliv.

Den dag i dag kan man stille spørsmål ved hvorfor personer velger å flytte sammen og ikke gifte seg. Ekteskapet setter klare rammer rundt forholdet og klargjør rettigheter og plikter, ikke minst i forhold til barn og arv. Men likevel er det mange som velger å bo sammen, og ikke sette det formelle preget på forholdet, slik som ekteskapet gjør. I oppgaven ønsker jeg å sette fokus på ugift samliv, og dets utbredelse i en periode da det var straffbart å leve sammen på denne måten. Emnet for oppgaven er konkubinatar i Norge på andre halvdel av 1800- tallet. Bakgrunnen for dette temaet er det høye antall rettssaker som omhandlet ugift samliv i tidsrommet mellom Kriminalloven av 1842 og Straffeloven av 1902. I årene før og etter disse lovene har jeg ikke funnet noen rettssaker som omhandler samboerskap. Det sentrale spørsmålet er dermed hvorfor ble det et strafferettslig fokus på konkubinatar på 1840- tallet og hvorfor forsvant det ved århundreskiftet?

Det må sies at konkubinatar ikke ble avkriminalisert etter 1902. Helt frem til 1972 var det muligheter for å bli straffet for dette forholdet. Men etter 1902 har jeg ikke kommet over noen rettssaker som omhandler ugift samliv, og dermed kan dette omtales som en sovende paragraf frem til avkriminaliseringen i 1972. I oppgaven skal jeg jobbe med følgende problemstilling:

Hva var bakgrunnen for straffeforfølgelsen av konkubinatar fra 1842 og nedkriminalisering mot slutten av 1800- tallet?

¹ Norsk Ordbok 1998: 466.

For å nærmere kunne svare på dette skal jeg studere de sosioøkonomiske og kulturelle omstendighetene som kan fortelle oss mer om synet på og straffeforfølgelsen av konkubinater. Gjennom oppgaven skal jeg jobbe ut i fra tre hypoteser. Den første hypotesen er om det var fattige folk som levde sammen i konkubinater. Den andre hypotesen er om de tiltalte var førstegangsetablerere. Den tredje hypotesen er om myndighetenes rettsforfølgelse av konkubinater gikk på tvers av de folkelige samlivsskikkene.

I oppgaven skal jeg kort og godt skrive om hvorfor ble det et fokus på samboerskap på andre halvdel av 1800- tallet og hvorfor dette fokuset forsvant. For å finne ut mer om dette skal jeg studere myndighetenes håndtering av ugift samliv, de tiltalte i konkubinatsakene og om myndighetenes politikk gikk i mot de folkelige samlivsskikkene

1.1 Det kulturelle perspektivet

For i større grad få en forståelse av straffeforfølgelsen av konkubinater så skal jeg ta for meg de kulturelle omstendighetene omkring konkubinater. Med dette mener jeg de menneskelige handlingene i samfunnet som hadde innvirkning på sanksjonene av og holdningene til ugift samliv.

Et viktig moment i forståelsen av fokuset på konkubinater på 1800- tallet er å granske myndighetenes begrunnelser for straffeforfølgelsen av konkubinater og de personene som anmeldte de ugifte inn for retten. Hvem gjorde myndighetene oppmerksomme på lovbruddet? Var det bestemte personer eller representanter fra myndighetene som anmeldte forholdet eller var det en allmenn utbredt holdning blant folk flest at ugift samliv skulle bekjempes?

Et innblikk i det kulturelle aspektet gir oss en pekepinn på hvem de mest aktive pådriverne mot konkubinater var, og dermed noen av de holdninger som fantes. Men man må også ta høyde for at det var forskjeller rundt om i landet og at noen steder ble det antageligvis arbeidet mer aktivt for å motkjempe usedelighet og dermed også konkubinater. Forskjeller rundt om i landet kan ha mange årsaker, eksempelvis religion. Dette ser vi nærmere ved å studere geistlighetens ”innblanding” i konkubinatsakene. Anmeldte presten ugift samliv på vegne av lokalsamfunnet eller gjorde han det ut i fra egen overbevisning eller kun på grunn av at det var lovpålagt? Hvem som satte fokuset på konkubinater skal jeg komme nærmere inn på når jeg tar for meg rettssakene som omhandler konkubinater.

For å finne ut mer om samtidens holdninger til konkubinater er forskning på det kulturelle aspektet viktig. Hvordan var synet på konkubinater blant folk flest og hvem ”brydde” seg om dette og hvem gjorde ikke? Ifølge etnolog Kari Telste(2000) så var rettssaker som

omhandlet ugift samliv sjeldne på 1700- tallet. Både på 1600- og 1700- tallet fantes det lover og regler som omhandlet samliv før ekteskapet, men til tross for dette finnes det få spor av rettssaker der personer var tiltalt for konkubinat.²

På 1800- tallet begynte myndighetene å rette søkelys på disse forholdene. Ifølge Telste skjedde det da en endring i myndighetens syn på ugift samliv og den nye politikken sto tilsynelatende i strid med de folkelige samlivsformene. Ifølge Telste var årsaken til dette at det på 1800- tallet ble et behov for å definere ekteskap og dets betydning i tillegg til de ikke-aksepterte ekteskaplige forbindelser. Det var oppstått usikkerhet omkring de kollektive verdiene, og det virket som det var behov for å gjenetablere disse.³

Det økte fokuset på ugift samliv på andre halvdel av 1800- tallet var med på å fremheve ekteskapet og familiens betydning i et samfunn. Telste hevder at ugift samliv skapte uklare roller og dermed ble forholdet ansett som en trussel mot ekteskapet og familielivet.⁴ Ifølge Telste kan det virke som at det fra myndighetenes side ble nødvendig og et behov for reetablering av samfunnets anerkjente normer og regler. Hvorvidt dette stemmer skal jeg gå nærmere inn på senere når jeg skal ta for meg motivene til straffelovene.

Ifølge historiker Arne Solli (2004) var det frem til 1800- tallet et omfattende lovverk som regulerte fødsler utenfor ekteskap, og det var langt mer spesifikt enn bestemmelsene omkring ugift samliv.⁵ I løpet av 1800- tallet ble flere av sedelighetsbestemmelsene nedkriminalisert på samme tid som konkubinatparagrafen trådte i kraft. Det økte fokuset på konkubinat tolker Solli som at før 1842 hadde konkubinat mindre utbredelse, og ble hovedsakelig styrt av normer som folk flest og styresmaktene delte.⁶ Det økte fokuset på ugift samliv på midten av 1800- tallet kunne tyde på at det skjedde en endring i normene og at dette førte til et skille mellom folket og statens syn på konkubinat.⁷ Både Telste og Solli hevder dermed at det var myndighetene som satte fokuset på konkubinat, og mente at det var behov for en (gjen)etablering av normer omkring ekteskap og sedelighet.

Å få et innblikk i folk flest sine meninger omkring konkubinat er en vanskelig, da kildene som kan si oss noe om dette er begrenset. Men ifølge Telste var det lite som tydet på at det skjedde holdningsendring i folket og at folk flest forarget seg ikke mer over konkubinat på 1800- tallet, enn det de hadde gjort på 1700- tallet.⁸ Til nå har jeg ikke funnet noen

² Telste 2000: 398.

³ Telste 1999: 399.

⁴ Telste 1999: 401.

⁵ Solli 2004:3.

⁶ Solli 2004: 3.

⁷ Solli 2004: 4.

⁸ Telste 2000: 398.

nedtegnelser fra privatpersoner om konkubinat, så dermed er det vanskelig å si hvorvidt det skjedde noen utvikling eller endring i holdninger.

Et annet viktig moment er hvorvidt ugift samliv fant sted før 1800- tallet eller om det var en skjedde en endring i samlivsskikkene. Kulturhistoriker Bjarne Hodne (1985) hevder at kvinner og menn til alle tider har levd i forhold som ikke var akseptert av resten av samfunnet. Helt tilbake til middelalderen kunne man finne spor av ugift samliv, men det var først på 1800- tallet ble konkubinat lansert som et alternativ til ekteskapet som samlivsform.⁹ Ifølge Bjarne Hodne så skjedde dette igjennom Kristianiabohemens protester mot kirkens ekteskapslære, samfunnsregulerende krefter bak pardannelse og mot dobbeltmoralen.¹⁰

Folklorist Ørnulf Hodne(2002) støtter opp om Bjarne Hodnes utsagn om at ugift samliv har eksistert i lang tid. Han mener at det var et skille mellom dem som levde sammen som en nødløsning og de som ønsket å ha en prøvetid frem til man fikk barn.¹¹ Men de færreste slo seg til ro med samboerforholdet fordi ekteskapet var den normgivende monopolinstitusjonen garantert av stat og styringsverk.¹²

Margareta R. Matovic skriver i sin doktoravhandling om utbredelsen av konkubinat i bygd og by i Stockholm og forskjeller og ulikheter her. Hun benytter seg av betegnelsen ”Stockholmsekteskap” som kom av uttrykket ” å gifte seg på Stockholmsk” og betegnet personer som flyttet sammen uten å være gift.¹³ I avhandlingen tar Matovic for seg utbredelsen av konkubinat i Stockholm, og spesielt hvordan dette skilte seg fra forholdene på landsbygden. Hun hevder at ugift samliv kunne være en alternativ samlivsform før ekteskapet, et slags prøveekteskap der kvinnen kunne prøve ut hvordan det var å leve sammen med mannen hun hadde valgt.¹⁴

I doktoravhandlingen argumenterer Matovic for at samboerskap var et byfenomen, noe som hadde sitt opphav til at ugift samliv ble betegnet som ”Stockholmsekteskap”. Hvorfor det var forskjeller mellom bygd og by nevner ikke Matovic, men hun mener at begrepet Stockholmsekteskap i en viss grad avspeilte den kløften som eksisterte mellom to livsstiler, nemlig den på landsbygden og den i byen. I tillegg til forskjellige livsstiler hevder Matovic at ugift samliv kunne ha sin bakgrunn i at kvinnen på landsbygda dro til byen dersom de ble gravid utenfor ekteskap.

⁹ Hodne 1985: 189.

¹⁰ Hodne 1985: 190.

¹¹ Hodne 2002: 249.

¹² Hodne 2002: 249.

¹³ Matovic 1984: 142

¹⁴ Matovic 1984: 151.

Betydningen av religion skal jeg ikke utdype i stor grad i oppgaven, men jeg tar dette for meg i en viss grad når jeg skal gå nærmere inn på hvem som klaget inn konkubinaten for retten og satt søkelyset på forholdet. Hvorvidt dette hadde noen innvirning på de geistliges innblanding i konkubinatsakene skal jeg ta nærmere for meg når jeg skal drøfte anmelderne i konkubinatsakene.

1.2 Det sosioøkonomiske perspektivet

Gjennom å analysere det sosioøkonomiske aspektet ved konkubinatsakene så skal jeg svare på hvem de tiltalte i konkubinatsakene var og hvorfor de levde sammen ugift. For å svare på dette skal jeg studere personene som levde i ugift samliv. Skilte de seg ut i forhold til de som giftet seg? Tilhørte de en bestemt klasse eller yrke eller har de tilknytning til en spesiell religion, klasse eller ideologi? Var dette folk flest?

Etter at jeg har tatt for meg de tiltalte og karakteristikken av dem så skal jeg se nærmere på hvorfor valgte disse personene å leve sammen i ugift samliv. Var dette et valg i seg selv eller ”måtte” de leve sammen ugift i mangel på økonomi til å inngå ekteskap? Var dette en prøvetid for å finne ut om man passet sammen? Hvem de tiltalte var og årsaker til at de levde sammen ugift skal jeg ta nærmere for meg i kapittel 3 og 4.

Ifølge lokalhistoriker Einar Hovdhaugen(1976) var det i Norge store forskjeller i sedelighetstilstanden mellom bygd og by. På 1800- tallet var sedelige forholdene verre i byene enn på landsbygden, men ifølge Hovdhaugen så var det en ting som var likt over hele landet og det var at det kjønnslige samlivet tok til før bryllupet.¹⁵ Årsaken til dette var mangel på penger, noe som medførte at paret måtte vente til de hadde god nok økonomi før de kunne holde bryllup og inngå ekteskap. Ifølge Hovdhaugen hadde presten og folk i bygden ofte forståelse for dette og avventende i forhold til bryllupet.¹⁶

Ifølge sosiolog Turid Noack(1996) kan ugift samliv i Norge fra 1800- tallet og frem til i dag kan deles inn i tre typer.¹⁷ Den første var par som levde sammen ugift fordi de ikke hadde råd til å gifte seg. Her var mangel på økonomi avgjørende og ifølge Noack var dette den mest utbredte årsaken til ugift samliv. Dette var personer som ville gifte seg, men ikke hadde muligheter til å betale for presten, bryllupsklærne og festen. Dermed begynte de sitt samliv sammen for på sikt kunne spare opp penger til å gifte seg.

¹⁵ Hovdhaugen 1976: 98.

¹⁶ Hovdhaugen 1976: 101.

¹⁷ Noack 1996: 25.

Den andre typen var samliv som startet som rene arbeidsforhold, men gikk over til et kjærlighetsforhold. Her innledet eksempelvis husholdersken et forhold til herren i huset og gikk inn i rollen som kone. Ifølge Noack finner man flere eksempler på slike forhold i rettssaker der arv var inne i bildet.¹⁸

Ifølge Noack var den siste typen alle forhold som vektla ugift samliv som et ideologisk alternativ til det tradisjonelle ekteskapet. Det siste punktet mener Noack var først og fremst benyttet av de intellektuelle og radikale kretser, og dens antatte utbredelse nevner hun ingenting om.

I sitt studie av fødsler utenfor ekteskap og samboerskap i Norge deler historiker Arne Solli(2004) ugift samliv på 1800- tallet inn i to kategorier. Den første var det førektekapelige samlivet der unge par bodde sammen ugift fordi de ikke hadde råd til å gifte seg med hverandre.¹⁹ Økonomi var avgjørende for at de levde sammen i konkubinater.

Den andre kategorien var det etterektekapelige samlivet der eldre menn og kvinner som gjerne hadde vært gift før og som nå kun flyttet sammen og ikke giftet seg.²⁰ I tillegg til økonomi vektlegger Solli en annen årsak til mangel på ekteskap, nemlig arv. Dersom en av partene hadde barn sammen så kunne arvespørsmålet endre seg dersom en av foreldrene giftet seg på nytt. På landsbygden der det kunne være viktig å holde gården innen familien og dermed kan dette ha vært en grunn til at par levde sammen ugift.

Både Hovdhaugen, Noack, Telste og Bjarne Hodne vektlegger økonomi som årsak til at folk levde sammen ugift og ikke inngikk ekteskap. Det var mange forventninger til hvordan et bryllup skulle være, og det kostet mye med gjestebud, klær, mat osv. I påvente av bedre økonomi valgte par å starte samlivet sammen før ekteskap ble inngått.²¹ I tillegg til økonomi vektlegger Solli og Noack arv som en mulig årsak til at par forble ugift.

¹⁸ Noack 1996: 25.

¹⁹ Solli 2004: 15.

²⁰ Solli 2004: 15.

²¹ Telste 1999: 386.

Kap 1.3 Avgrensning og metode

Tidsrommet jeg skal ta for meg i oppgaven er mellom Kriminalloven av 1842 og Straffeloven av 1902. Perioden starter dermed med at konkubinatarparagrafens ikrafttredelse i Kriminalloven slutter av med nedkriminaliseringen av konkubinatar i Straffeloven. Jeg kommer ikke til å ta for meg tiden etter 1902 og avkriminaliseringen i 1972, da dette blir et for omfattende arbeide for denne oppgaven.

Til sammen var det 8998²² personer i Norge som ble tiltalt for konkubinatar i perioden 1842-1904²³. Da jeg ikke har mulighet til å ta for meg alle rettssakene som om handlet konkubinatar i Norge så har jeg valgt å ta for meg konkubinatarsakene i kriminalstatistikken, i høyesterett og i et nærstudie.

Ved bruk av kriminalstatistikken utfører jeg en kvantitativ analyse av konkubinatarsakene på landsbasis i perioden 1842-1902. Her får vi informasjon om konkubinatarsakene i Norge, med tanke på antall saker, antall tiltalte/domfelte, deres alder, hvor de bodde og så videre. Kriminalstatistikken gir dermed informasjon om utbredelsen av konkubinatarsaker i landet, det regionale omfanget og de grunnleggende opplysningene om de tiltalte.

For og nærmere gå konkubinatarsakene i sømmene har jeg valgt og ta for meg konkubinatarsakene i høyesterett og i et utvalgt nærstudie. Konkubinatarsakene i høyesterett utgjorde en liten del av sakene på landsbasis, dermed kan man ikke trekke noen konklusjoner om konkubinatarsakene i Norge ut i fra disse. Men samtidig kan disse sakene vise myndighetenes ønskede håndtering av konkubinatar nettopp fordi det var (og er fremdeles) høyesterett som satte rettspraksisen for hvordan håndtere lover og regler. Konkubinatarsakene i høyesterett viser dermed standarden og rettsbehandlingen av konkubinatar som myndighetene ville at skulle være gjeldende. Hvorfor ble saken anket inn til høyesterett? Skilte disse sakene seg ut på noen som helst måte i forhold til kriminalstatistikken? Hvordan behandlet høyesterett disse sakene i forhold til underretten?

Gjennom rettssakene i høyesterett og i nærstudiet så skal jeg analysere konkubinatarsakene kvantitativt og kvalitativt, og dermed gå sakene mer i dybden. Konkubinatarsakene i kriminalstatistikken, høyesterett og i nærstudiet utgjør dermed de rettssakene jeg har tatt for meg i oppgaven.

²² I kriminalstatistikken er det kun tall på antall tiltalte frem til 1889. Etter dette er det kun oversikt over de domfelte. Dermed utgjør summen på 8998 personer de tiltalte fra 1846-1889 og de domfelte fra 1890-1902.

²³ Straffeloven trådte i kraft 22. mai 1905.

Kap 1.4 Kilder

Kildene jeg har benyttet meg av i oppgaven kan hovedsakelig deles inn i to kategorier. Den ene er normative kilder slik som Kriminalloven og Straffeloven. Lovene forteller om myndighetenes reguleringer og de signalene de ønsket å sende ut og er ikke nødvendigvis en beskrivelse av hvordan forholdene var. Den andre type kilde jeg skal se på er de deskriptive, som gir en beskrivelse på hvordan det kan ha vært på denne tiden. Slike kilder er eksempelvis rettsprotokollene, stortingsforhandlingene og Eilert Sundts verk.

Mitt valg av tidsepoke gjør at jeg må benytte meg av skriftelige kilder, og det er hovedsakelig i de offentlige papirer man kan finne noe om konkubinater. Kildemateriale som omhandler konkubinater er omfattende og utgjør hovedsakelig rettsmateriale og stortingsforhandlinger. Myndighetenes motiver for konkubinaterparagrafen finner vi ved å studere lovforarbeidene og behandlingen av bestemmelsen på Stortinget. De kan gi oss informasjon om myndighetenes begrunnelser for behovet for bestemmelsen. Straffelovene er viktige kilder til å forstå myndighetenes samlivspolitik. I denne sammenhengen er det også viktig og studere hvem som var med å nedsette disse lovene. Var dette folk fra alle sosiale lag og klasser i samfunnet? Hvilke personer ble valgt inn på Stortinget? Stortingets sammensetning og den betydningen det kan ha hatt skal jeg ikke i noen stor grad ta for meg i oppgaven, men det er viktig å nevne at dette kan ha hatt betydning for hvordan lovene ble sendt ut.

Som nevnt er kriminalstatistikken en viktig kilde til informasjon om konkubinatsakene og de tiltalte på landsbasis. Kriminalstatistikken viser antallet konkubinatsaker og den generelle karakteristikken av de tiltalte. For å vite mer om de tiltalte må man gå til rettsakene og gjennom sakene i høyesterett og i nærstudiet skal jeg gjøre en deskriptiv og komparativ analyse.

Jeg har ikke kommet over noen kilder av privat natur, som kan fortelle hvorfor folk valgte og leve sammen ugift. Det er begrenset informasjon om de folkelige samlivskikkene og holdninger i kildene. Men ved å studere sosiolog og prest Eilert Sundts forskning så kan vi få en forståelse av hvordan samlivstradisjonene var i Norge. Eilert Sundt og hans verk skal jeg ta nærmere for meg i kapittel 2. Kildene til informasjonen om konkubinater er dermed noe ensidig fordi det er hovedsakelig i de offentlige papirene at man kan finne noe om dette.

Kapittel 2 Sedelighet og samliv på 1800-tallet

Kap 2.1 Norge på 1800- tallet

1800- tallet blir karakterisert som et århundre med store omveltninger i Norge. Etter nesten 400 år i union med Danmark krevde Norge selvstendighet i 1814. Landet fikk i løpet av samme året en egen grunnlov og gikk fra å være et enevelde til et konstitusjonelt monarki. Mot slutten av 1814 klarte ikke Norge å holde på selvstendigheten og de ble tvunget i en union med Sverige som varte frem til 1905.

I løpet av 1800- tallet skjedde det en enorm befolkningsvekst i Norge. Folketallet økte fra 879 020 personer i 1801 til 2 221 477 personer i 1900.²⁴ Årsaken til befolkningsveksten var et markant fall i dødeligheten, som forklares ut i fra bedre mattilgang, innføring av koppervaksine i 1810 og at det var et mildere epidemisk klima enn tidligere.²⁵

Befolkningsveksten skapte kamp om levebrødet. Dette var mye av bakgrunnen for fraflytningen fra innlandsbygdene til kysten og Nord- Norge, og til emigrasjonen fra Norge til Amerika mot slutten av århundret.²⁶ I takt med befolkningsøkningen skjedde det også en økende grad av urbanisering fra begynnelsen til slutten av århundret. I 1815 bodde 11-12 prosent av befolkningen i byer og tettsteder, mens i 1875 var andelen økt til 25 prosent.²⁷

På 1800- tallet var Norge et bondesamfunn, der flesteparten av befolkningen var sysselsatt innen jordbruk, skogbruk eller fiske. I 1801 var ca 80 prosent av befolkningen innen jordbruket, men i takt med den økende urbaniseringen sank andelen utover 1800- tallet og i 1875 utgjorde jordbruksandelen 60 prosent²⁸

Ifølge Jens Arup Seip(1974) kan Norge i perioden 1814-1884 omtales som en embetsmannsstat. Embetsstanden var en av tre sosiale formasjoner på denne tiden, nemlig embetsmennene, borgerskapet og bøndene. Ifølge Seip var de forskjellige formasjonene så annerledes i næringsgrunnlag og levemåte, tankeverden og adferdsnormer at det nærmest var snakk om tre forskjellige samfunn som levde side om side.²⁹ Embetsmennene satt i de ledende posisjonene og hadde dermed stor innvirkning på hvordan lover og regler ble utformet.

Tore Pryser(1996) mener at rundt 1870- tallet endret de sosiale strukturene seg og det norske samfunnet gikk fra å være et standssamfunn til å være et klassesamfunn. Fra å være inndelt i embetsmenn, borgerskap og bønder ble Norge nå delt inn i tre klasser, nemlig

²⁴ NOS Folketeljinga 1801. 1980: 53 og NOS Folketelling 1900. 1902: 6

²⁵ Danielsen 1991: 192.

²⁶ Danielsen 1991:192.

²⁷ Danielsen 1991: 192.

²⁸ Danielsen 1991: 192.

²⁹ Seip 1974: 63.

overklassen, middelklassen og arbeiderklassen.³⁰ Det nye klassesamfunnet innebar fremdeles store forskjeller mellom høy og lav, men det var mye større sosial mobilitet enn under standssamfunnet.³¹

På 1800- tallet var altså Norge et land preget av store omveltninger. Landet avsluttet sin mangeårige union med Danmark og fikk være selvstendig i knapt et år før en union med Sverige ble tvunget igjennom. Befolkningsvekst og befolkningstetthet førte til mangel på levebrød, noe som medførte at flere nordmenn emigrerte til Amerika. Norge var et bondesamfunn, der jordbruk, skogbruk og fiske var det viktigste næringsveiene. De sosiale skillene mellom folk var store, men mot slutten av århundret gikk Norge fra å være et stendersamfunn til å være et klassesamfunn noe som førte til større sosial mobilitet.

Kap 2.2 Ekteskap, familie og samliv

Ekteskapet har historisk sett hatt en sentral betydning i menneskers liv, da ekteskapet satte rammene om familielivet og utgjorde kjernen i samfunnet.³² Folklorist Ørnulf Hodne går så langt at han hevder at ”det har vært en utbredt oppfatning over hele verden at det eneste normale for mann og kvinne er å gifte seg og å få barn”.³³

I vikingtiden var ekteskapet en rettspakt mellom to ætter. I løpet av mellomalderen da den katolske kirke var rådende i Norge ble rettsreglene for samliv mellom kvinne og mann innstrammet.³⁴ På 1200- tallet ble lysning påbudt i landet, det vil si en lovpålagt offentlig forhåndskunngjøring av ekteskapet. Bestemmelsen om lysning ved ekteskapsinngåelse ble ikke opphevet i Norge før i 1973. Etter lysningen inngikk paret et ekteskapsløfte også kalt en trolovelse. I 1799 ble trolovelsen avskaffet som krav ved inngåelse av ekteskap, og den kirkelige vielsen var dermed den endelige handlingen som offentliggjorde ekteskapet.³⁵

På 1600 og 1700- tallet var ekteskapsløfte av stor betydning for seksualitet utenfor ekteskap, og flere kvinner møtte opp i retten og hevdet at de var lurt under løfte om ekteskap. Kari Telst mener at det var et karakteristisk trekk ved det vesteuropeiske giftemålmønsteret i førindustriell tid at ekteskapet ble stiftet i flere stadier som gjerne strakte seg over uker og måneder.³⁶ Frem til 1800- tallet kunne en kvinne som var forført under ekteskapsløfte defineres som ærekrenkt og kunne kreve erstatning fra barnefaren.

³⁰ Pryser 1996: 85.

³¹ Pryser 1996: 84.

³² Rifberg 1970: 10.

³³ Hodne 2002: 233.

³⁴ Hovdhaugen 1976: 15.

³⁵ Hodne 1985: 73.

³⁶ Telste 2000: 23.

På 1800- tallet var uten tvil ekteskapet den rådende samlivsform i Norge. For mange kvinner var ekteskapet nærmest livsnødvendig for å sikre seg for fremtiden og oppnå en respektabel sosial status.³⁷

I bondesamfunnet utgjorde familien et arbeidsfellesskap som hadde klare definerte roller, da det var stort behov for samarbeid for å kunne tjene til det daglige brød.³⁸ Arbeidsfellesskap var spesielt avgjørende blant fattige og de i dårligere kår. Ektemakens avgjørende rolle vises gjennom at enkemenn og enker giftet seg igjen etter kort tid.³⁹ Ifølge David Gaunt(1996) var omgifte mer vanlig blant bøndene enn hos de høyere klassene. Dette kunne ha sin årsak i at velstående personer ikke i den grad var økonomisk avhengig av en partner i den grad som i de lavere klasser.⁴⁰

Betydningen av bord og seng

For å finne ut om et par levde sammen ugift ble det viktig å definere ekteskapet, for på den måten å kunne identifisere de ”ekteskapslignende” samlivsformene. Begrepene ”bord” og ”seng” ble flittig brukt som symbol og kjennetegn på ekteskapet. Bord betegnet felles hushold og felles økonomi og seng var symbol på det seksuelle samliv. Produksjon og reproduksjon var altså elementene som kjennetegnet et ekteskap.⁴¹ Personene som levde sammen i forhold som besto av disse komponentene uten de formelle ekteskapelige rammene kunne bli straffet for konkubinatt. Ifølge Kari Telste var bord og seng de sentrale begrepene som skilte ekteskapet fra andre samlivsformer.⁴²

At begrepene bord og seng ble brukt for å stadfeste et ugift samliv har jeg funnet flere eksempler på i rettssakene jeg har tatt for meg. Problematikken rundt det å stadfeste om de tiltalte delte bord og seng skal jeg komme nærmere inn på i kapittel 5.

³⁷ Hovdhaugen 1976: 112.

³⁸ Gaunt 1996: 176.

³⁹ Gaunt 1996: 174.

⁴⁰ Gaunt 1996: 182.

⁴¹ Telste 1999: 382.

⁴² Telste 1999: 380.

Diskusjon omkring seksualmoralen

Store deler av 1800- tallet var preget av diskusjoner omkring sedelighet, moral og likestilling mellom kjønnene. Man fant store motsetninger eksempelvis mellom dem som frontet ”fri kjærlighet” og det puritanske kristensynet.⁴³ Prostitusjon var et tema som ofte ble trukket frem, i og med det økende antalletprostituerte i byene. 1880-årene går under betegnelsen ”sedelighetsfeiden” da moral, kvinnefrigjøring og prostitusjon ble blant annet satt på dagsorden av medlemmer av Kristianiabohemen slik som Hans Jæger og Christian Krogh.⁴⁴ Fra myndighetenes side ble det også satt fokus på prostitusjon da en økende grad av veneriske sykdommene fant en sted utover 1800- tallet.

Forfattere som blant annet Bjørnstjerne Bjørnson, Hans Jæger og Amalie Skram tok aktivt del i moraldebatten gjennom sine verk. Dobbelmoralen som fantes i samfunnet, nemlig at kvinner skulle være jomfruer når de ble gift, mens mennene var forventet å ha seksuell erfaring, ble heftig debattert. Forskjeller mellom kjønnene, kvinners rettigheter og rolle i samfunnet var også viktige tema som skapte stor strid.

I debatten omkring moral og seksualitet så blir lite nevnt om ugift samliv. Det er hovedsakelig prostitusjon som blir vektlagt, og hvor ødeleggende dette kunne være for familielivet. Konkubinat kan det synes som ikke var så stor gjenstand for debatt, eller i hvert fall ha kommet i skyggen av fokuset på prostitusjon, leiermål og hor.

At sedelighet og moral var så stor gjenstand for debatt kan tyde på endringer, uklare grenser eller store meningsforskjeller i samfunnet. Det kan ha vært store forskjeller blant befolkningen, de geistlige og myndighetene i hva som ble ansett som akseptabelt og ikke. Det kan dermed virke som det var en nødvendighet og et behov fra flere hold med påminnelser og avklaring av moralske grenser.⁴⁵

⁴³ Hovdhaugen 1976: 89.

⁴⁴ <http://www.byarkivet.oslo.kommune.no/article87288-961.html> Lastet ned 12.11.08. kl 12.26.

⁴⁵ Telste 1999: 166.

Kap 2.3 Kriminalitet og sedelighet

Etter reformasjonen skjedde det flere endringer i lovgivningen som omhandler sedelighet. Kirken som tidligere hadde spilt en stor rolle i det politiske og sosiale rom, ble nå underlagt statsmakten i mye større grad.⁴⁶ Ifølge Gísli Ágúst Gunnlaugsson (1994) skjedde det en økende kontroll av seksualiteten etter reformasjonen, og rettsvesenets skille mellom synd og kriminalitet på dette området forsvant.⁴⁷

Gjennom 1700- tallet var sedelighetssakene dominert av leiermål, som var betegnelsen på samleie utenfor ekteskap.⁴⁸ Frem mot 1800- tallet ble leiermål gradvis nedkriminalisert og i 1812 ble det kun iverksatt tiltale etter tredje gangs forseelse. Nedkriminaliseringen av leiermål skjedde som følge av det høye antallet tiltalte og at dette hovedsakelig var personer fra de lavere klassene som ble tiltalt og ikke mulighet til å betale bøtene.⁴⁹ Leiermål ble endelig avkriminalisert i Straffeloven av 1902.⁵⁰

I tillegg til leiermål var også hor en av de vanligste sedelighetsforbrytelsene på 1700- tallet. Hor vil si leiermål der en eller begge partene var gift med en annen person. Christian den femtes Norske Lov av 1687 fastslo strenge straffer for hor. Bøter for første gangs overlegg, ”straffis paa deris Gods”, landsforvisning for andre gangs hor og ved tredje gangs så skal mannen miste sitt hode og kvinnen druknes.⁵¹

Både leiermål og hor ble nedkriminalisert på 1800- tallet gjennom Kriminalloven av 1842. Til gjengjeld ble det satt fokus på andre sedelighetsforhold, slik som ugift samliv.

Ugift samliv i lovverket.

I Christian Vs Norske Lov av 1687 var det kun to bestemmelser som omhandler ugift samliv, resten av sedelighetsforeskriftene omhandlet leiermål, hor, blodskam, voldtekt og prostitusjon. I loven av 1687 sjetten bok, kapittel 13, § 3 står det om de som lever et ” letfærdigt, eller, skammelig, Levnet med hver andre”, altså om å leve sammen ugift.⁵² Personer som levde i samboerskap skulle fjerne seg fra hverandre, og dersom de ikke gjorde det så skulle de bli straffet av kirken. I § 26 samme kapittel står det om gifte personer som flyttet fra sin mann eller kone og levde i ugift samliv med en annen person. Dette ble

⁴⁶ Gunnlaugsson 1994: 103.

⁴⁷ Gunnlaugsson 1994: 111.

⁴⁸ Hovdhaugen 1976: 80.

⁴⁹ Haavet 1982: 133.

⁵⁰ Stoa 2003: 11.

⁵¹ Kong Christian den femtes Norske Lov av 15de April 1687. <http://www.hist.uib.no/krim/1874/> Lastet ned 26.11.2007

⁵² Kong Christian den femtes Norske Lov av 15de April 1687. Sjetten bok, kapittel 18 § 3. <http://www.hist.uib.no/krim/1874/> Lastet ned 26.11.2007

tydeligvis ansett som en mye mer alvorlig overtredelse enn førstnevnte paragrafen i og med at straffen for dette var for ”hand at miste sin Hals, og hun at stoppis i en Sæk og druknis”⁵³. Ifølge høyesterettsjustitiarius Peder Carl Lasson ble ”der ifølge 6-13-3 egentlig aldri straffedes”.⁵⁴ På 1700- tallet var som nevnt leiermål og hor de vanligste sedelighetsforbrytelsene. At det ikke var noen som ble straffet for ugift samliv på denne tiden kan ha hatt noe med å gjøre med fokuset på leiermål og hor og at personer ble tiltalt for disse sedelighetsforbrytelsene før de innledet et ekteskapelig samliv.

I 1842 ble Kriminalloven vedtatt og med den ble bestemmelsene for ugift samliv innskjerpet. Ugift samliv ble betegnet som konkubinat, noe som ble fastslått i lovens kapittel 18 §§ 22 og 23. I likhet med loven av 1687 omhandlet den første paragrafen ugift samliv generelt, mens paragraf 23 omhandlet gifte personer som levde sammen med andre enn sin ektefelle. I paragraf 22 ble samlivet kjennetegnet av personer lever sammen som om de var ektefolk. Kun dersom de giftet seg kunne paret slippe unna straff, ellers kunne de bli dømt til fengsel eller straffearbeid. Som i loven av 1687 ble det gitt mye strengere straff dersom en eller begge av personene allerede var gift.

I oppgaven kommer jeg til å bruke betegnelsen konkubinatparagrafen om §§ 22 og 23, da det hovedsakelig var paragraf 22 som beskrev konkubinatet, mens paragraf 23 kun påla høyere straff dersom en eller begge av de tiltalte var gift.

Ved en forordning i 1874 fikk konkubinatparagrafen et tillegg. I § 22 ble det lagt til at ved bedømmelse i konkubinatsaker så var det ikke lenger et krav at de tiltalte skulle ha felles økonomi. På den måten ble det enklere å dømme de tiltalte for konkubinat.

Mot slutten av 1800- tallet ble revisjon av Kriminalloven iverksatt, og i 1902 ble Straffeloven vedtatt. I loven ble konkubinat nedkriminalisert og bestemmelsen flyttet til kapittelet om forseelser. Paragraf 379 omhandlet konkubinat og kravene for å bli straffet var at parets samliv måtte vekke offentlig forargelse og i tillegg skulle det gis en advarsel før tiltale.⁵⁵ § 379 ble opphevet i 1972.

⁵³ Kong Christian den femtes Norske Lov av 15de April 1687. Sjetten bok, kapittel 18 § 26.

<http://www.hist.uib.no/krim/1874/> Lastet ned 26.11.2007

⁵⁴ Lasson 1849: 195.

⁵⁵ Hegerup 1916: 402

Kap 2.4 Kriminalloven av 1842

Den 20. August 1842 ble Kriminalloven vedtatt. Den nye loven bar preg av å være påvirket av opplysningstidens idealer, som blant annet innebar at like lovbrudd skulle straffes likt og at straffen skulle stå i forhold til lovbruddets grovhet.⁵⁶ Motivene bak loven bar preg av fokus på allmennprevensjon, forebygging og absolutte teorier. Med absolutte teorier menes at forbryteren straffes for ugjerningen og at gjennom dette gjenoppbygget staten den likevekten som forbryteren har forstyrret.⁵⁷

Ifølge kriminolog Ragnar Hauge ble det i Kriminalloven gitt mindre muligheter og snevrere grenser for at dommeren fikk benytte skjønn i sakene. Tidligere lovgivning hadde åpnet opp for dette, men med den nye loven skulle de fastsatte straffegradene benyttes.

Med kriminalloven skjedde størst straffereduksjon i religions- og sedelighetsforbrytelser.⁵⁸ Områder der det tidligere var blitt straffet med dødsstraff eller mangeårig straffearbeid ble nå endret til fengselsstraff eller bøter. Men dødsstraff var fremdeles mulig etter Kriminalloven selv om ”loven af 1842 hadde undergaaet en gjennomgribende Reform i formildende Retning”.⁵⁹ Samtidig ble noen bestemmelser innskjerpet og spesifisert, slik som konkubinaten.

Konkubinatenparagrafen

En viktig kilde til å finne myndighetenes motiver for konkubinatenparagrafen er å studere forarbeidene til lovene. Forarbeidene vil si straffelovkommisjonens arbeider, Odelstingsproposisjoner og innstillinger og forhandlinger i Odelstinget og Lagtinget.

Ved hjelp av Vilhelm Haffners Hovedregister for Stortingsforhandlinger(1925) har jeg funnet hvor konkubinatenparagrafen er blitt tatt opp frem til 1842.

Det første stedet ulovlig samliv blir nevnt i Stortingsforhandlingene er i 1827. Dette var i sammenheng med et forslag fra prost Edvard Munch og Sogneprest Halvor Torkildsen Aschehoug om forpliktelse til at vielsen burde finne sted en bestemt tid etter lysning.⁶⁰ I et underpunkt her står det at ”Forlovede maae ligesaaalider som andre Personer af forskjeligt Kjøen, der ikke er sammenviede, flytte sammen eller søge seng med hinanden”.⁶¹ Bakgrunnen for dette punktet står det ingenting om, men det blir foreslått at personene skulle ”strax ved Politiets Foranstaltning at adskilles ihenseende til Opholdssted” og første gangs straff burde

⁵⁶ Hauge 2002: 51.

⁵⁷ Hauge 1996: 146.

⁵⁸ Hauge 1996:146.

⁵⁹ Norges Kriminalstatistikk 1888: 14.

⁶⁰ Stortingsforhandlinger 1828: 290.

⁶¹ Stortingsforhandlinger 1828: 291.

være fengsel og andre gangs tukthus.⁶² Noen videre oppfølging av dette området eller om det hadde noen betydning for den senere konkubinatsbestemmelsene blir det ikke henvisning til eller nevnt noe om.

Den 22. november 1828 ble det nedsatt en kommisjon som blant annet skulle utarbeide et utkast til en ny kriminallov.⁶³ Straffelovkommisjonen besto av fire representanter. Det var statsråd J. H. Vogt og sorenskriver J.C. Berg som hadde ansvar for å utarbeide lovutkastet til Kriminalloven, mens høyesterettsjustitiarius C.M. Falsen skulle utarbeide politiloven og B.H. v. M. af Morgenstjerne rettegangsmåten.⁶⁴ Kommisjonens forslag til konkubinatsparagraf var:

”Leve ugifte Mand og Kvinde sammen, som om de vare Ægtefolk, uagtet de ei ere ægteviede, straffes de med Fængsel eller Bøder. Den Ugifte som med gift Person herudi indlader sig, eller som paany herudi gjør sig skyldig, ansees med Strafarbeide i femte grad eller Fængsel. Gift Person, som i saadant levet lader sig finde, ansees med Strafarbeide i femte Grad, en hvis det er med nogen Anden, som ogsaa er gift i fjerde grad.⁶⁵”

Forslaget som kommisjonen utarbeidet var innholdsmessig lik hvordan konkubinatsparagrafen i 1842 kom til å se ut som. Noen videre begrunnelse for forslaget blir det her ikke lagt frem av straffelovkommisjonen.

I 1834 sendte Karl III Johan ut en resolusjon om at motivene til Kriminalloven skulle utarbeides.⁶⁶ Dette ble utført av J. H. Vogt og J. C. Berg samme år og publisert i 1835. I motivene til konkubinatsparagrafen ble det skrevet at ” Ugifte Personers Samliv, som om de vare Ægtefolk, er af sædeles skadelig Indflydelse på Sædeligheden, da de, som heri gjøre sig skyldig, ei alene unddrage sig fra at indgaae lovligt Ægteskap, men endog motarbeide de hensigter, hvori dette er indstiftet”.⁶⁷ Kommisjonen hevdet dermed at ugift samliv hadde en dårlig påvirkning på sedeligheten og var en motarbeidelse og trussel mot ekteskapets innstiftelse, dets hensikter og den etablerte familieinstitusjonen.

Ekteskapets betydning gjennom de kristne verdier, juridiske rettigheter, betydningen av familieforhold og samfunnets struktur virket det som kommisjonen har vektlagt da de la frem motivene for konkubinatsparagrafen. Dette vises også gjennom at inngåelse av ekteskapet førte til at de tiltalte kunne slippe straff, ”...Straf bortfalder, hvis Nogen af dem, der med

⁶² Stortingsforhandlinger 1828: 291.

⁶³ Haffner 1925: 65.

⁶⁴ Haffner 1925: 65.

⁶⁵ Udkast 1831: 69.

⁶⁶ Motiver 1835: Innledning.

⁶⁷ Motiver 1835: 216.

hinanden have forseen sig, saaledes som i §en er nævnt, siden lovligen er kommen i Ægteskab”.⁶⁸ Straffelovkommisjonen ønsket dermed å fremheve ekteskapet som den eneste aksepterte samlivsformen for en mann og en kvinne.

Noen beskrivelse av sedelighetstilstanden og om behovet for en konkubinatarparagraf blir det ikke henvist til i lovkommissjonens motiver. Vi får ikke vite om det har skjedd en endring i holdningen til konkubinatar eller om at holdningen alltid hadde vært der, men nå var det på tide med en innskjerpelse på bestemmelsen.

Kommisjonen nevnte at de lignende bestemmelser i Christian den femtes lov og Anordningen af 2de December 1741 kun hadde endt opp med advarsler eller forlegg.⁶⁹ Myndighetene hadde dermed prøvd å regulere ugift samliv tidligere men dette hadde ikke hatt den ønskede virkningen. Det kan dermed se ut som at straffelovkommisjonen mente at det var et behov for å spesifisere bestemmelsene om ugift samliv, og sørge for at disse ble straffeforfulgt i større grad enn tidligere.

Lovkommisjonens nedtegnelser gir oss ingen innblikk i utbredelsen av konkubinatar i Norge eller holdninger til folk flest. Det er kun kommisjonens mening om at ugifte personers samliv var skadelig for sedeligheten og burde være straffbart og at straffefrihet kunne bli gitt dersom de tiltalte inngikk ekteskap.

Den 5. juli 1839 ble konkubinatarparagrafen enstemmig vedtatt i Odelstinget.⁷⁰ Noen videre beskrivelse av saksforløpet eller diskusjoner står det ikke om her. Den 24. juli samme år blir konkubinatarparagrafen tatt opp i Lagtinget. Det ble gitt en anmerkning til kapittel 18 § 22 om at ordene ”med hinanden” burde utgå da dette skulle ”befordre Tydelighed” og dette ble tatt ut av bestemmelsen.⁷¹

Konkubinatarparagrafen ble vedtatt i Lagtinget og sendt tilbake til Odelstinget. Lagtingets beslutning ble mot en stemme vedtatt i Odelstinget den 29. juli 1839.⁷² Kong Karl Johans godkjennelse av loven samme år ble utsatt på grunn av Stortingets oppløsning, men den 29. august 1842 ble Kriminalloven vedtatt. Konkubinatarparagrafene kom til å lyde som følger:

⁶⁸ Motiver 1835: 216.

⁶⁹ Motiver 1835: 216.

⁷⁰ Stortingsforhandlinger 1840(juli No 1): 371.

⁷¹ Stortingsforhandlinger (juli No 2): 465 ”Leve ugifte personer sammen med hinanden som om de vare ægtefolk”.

⁷² Stortingsforhandlinger 1840 (juli No 2): 351.

§ 22. Leve ugifte Personer sammen som om de vare Ægtefolk, straffes de med Bøder eller Fængsel. Hvo som heri gjør sig skyldig, ansees med Fængsel eller Strafarbeide i femte Grad. Straf efter denne §. Bortfalder, hvis Nogen af dem, der med hinanden saaledes have forseet sig, siden lovlig er kommen i Ægteskab.

§ 23. Ugift Person, som med gift Person fører saadant Levnet, som i forgaaende §. Er sagt, ansees med Fængsel eller Strafarbeide i femte Grad. Gift Person, som deri lader sig finde, ansees med Strafarbeide i femte Grad eller Fængsel, men hvis det er med nogen anden, som ogsaa er gift, med Strafarbeide i femte Grad.⁷³

Uklarheter i paragrafen

I en debatt på Stortinget i 1854 om bestemmelsene om hor får vi første gang vite at det kunne være uklarheter omkring bruken av konkubinatparagrafen. Samme år var det av Justiskomiteen lagt frem en innstilling om å endre Kriminallovens bestemmelse for påtale av hor. Bakgrunnen for innstillingen var fra et prestemøte i Tromsø stift, der det var blitt diskutert den økende usedeligheten i stiftet.⁷⁴ På møtet ble det bemerket at ”den nyere lovgivning saa lidet understøttede Geistlighedens Bestræbelse for at hæmme Usædeligheden.”⁷⁵ På bakgrunn av dette ble det hentet inn erklæringer fra samtlige biskoper i Norge angående hor og forargelig samliv. Denne erklæringen har jeg prøvd å finne uten hell.

I innstillingen ble hovedsakelig hor diskutert, men konkubinatparagrafen ble nevnt ved et par anledninger. Første gang i forhold til at straff for konkubinat var strengere dersom den ene eller begge var gift med andre personer. Dette ble begrunnet med at dersom den ene eller begge var gift med andre personer så var forholdet mer forargerlig.

I justiskomiteens innstilling ble det også stilt spørsmål ved begrepet forargelig samliv og muligheten for å utvide dette.⁷⁶ Men på grunn av mangel på forslag til begrepsendringer så ble det ingen forandringer i konkubinatparagrafen, ei heller ble innstillingen om hor bifalt.⁷⁷ Forslaget om endringer i definisjonen av forargelig samliv kan tyde på at det kan ha vært uklarheter i bestemmelsen.

⁷³ Lov angaaende Forbrydelser 1842: 51.

⁷⁴ Indstill. O. No. 66 Indstilling fra Justiskomiteen No. 2 i anledning af den kongelige Propotion om Forandringer i straffelovens Bestemmelser om paatale af hoer 1854: 328.

⁷⁵ Indstill. O. No. 66 Indstilling fra Justiskomiteen No. 2 i anledning af den kongelige Propotion om Forandringer i straffelovens Bestemmelser om paatale af hoer 1854: 328.

⁷⁶ Indstill. O. No. 66 Indstilling fra Justiskomiteen No. 2 i anledning af den kongelige Propotion om Forandringer i straffelovens Bestemmelser om paatale af hoer 1854: 329-330,

⁷⁷ Indstill. O. No. 66 Indstilling fra Justiskomiteen No. 2 i anledning af den kongelige Propotion om Forandringer i straffelovens Bestemmelser om paatale af hoer 1854: 330,

Høyesterettsjustitiarius Peder Carl Lasson(1849) hevdet at konkubinatarparagrafen hadde medført definisjonsproblemer. I boken *Haandboog i Criminalretten* viste han til flere rettssaker der konkubinatarparagrafen ble anvendt feil og at bestemmelsene om hor eller leiermål heller skulle vært brukt. Bakgrunnen for feilbehandlingen skriver ikke Lasson ikke noe om, men definisjonsproblemene kunne tyde på at det kunne være usikkerhet om hvordan konkubinatarparagrafen skulle brukes i praksis.

Om konkubinatar skrev Lasson at dette ikke kunne ansees som en rettskrenkelse, men grunnen til straffbarhet var at forholdet skapte forargelse og medførte nedgang i antall lovlige ekteskapsforbindelser.⁷⁸ Han mener at man kunne dele konkubinatar inn i to kategorier. Den første var de egentlige konkubinatar, der en mann og en kvinne levde sammen i en viss tid. Den andre kategorien var samvittighetsekteskapene der partene hadde planer om å leve sammen ugift resten av livet. Lovgivningen gjorde ingen forskjell på de to kategoriene.⁷⁹

I 1844 skrev jussprofessor og stortingsmann Anton Martin Schweigaard *Commentar til Den Norske Criminallov*, der han kommenterte loven og forklarte den tilblivelse. Her presiserte han at konkubinatar var personer som levde sammen som om de var ektefolk ”uagtet de ikke ere de”, og at kjønnsforbindelsen mellom disse to personene ikke trengte å bevises men måtte bare ”formodes naar de leve og søge Seng sammen som Mand og Kone”.⁸⁰ Det måtte dermed ikke være bevist at de tiltalte hadde et seksuelt samliv, det var nok at man under omstendighetene kunne anta.

I kommentarer skriver også Schweigaard at det var presten som hadde ansvar for å gi advarsler om forholdet.⁸¹ Det var prestens plikt å arbeide mot ugift samliv og at dette fant man hjemler for i Christian V Norske Lov. Loven presiserte at oppgavene til presten og hans medhjelpere var å jobbe mot ”Halstarrighed hos trolovede Folk, som ikke ville lade sig sammenvie til Egteskab”.⁸² Det var dermed prestens plikt å rapportere inn personer som levde sammen ugift. Jeg skal ta for meg anmelderne i konkubinatar sakene senere i oppgaven når jeg skal i rettssakene i høyesterett og i nærstudiet.

Lasson og Schweigaards kommentarene til konkubinatarparagrafen og bruken av denne gir inntrykk av at det var uklarhet omkring om hvordan konkubinatarparagrafen skulle brukes. Dette kan ha vært årsaken til at begrepet bord og seng ble benyttet for å definere om dette var et ekteskapslignende samliv.

⁷⁸ Lasson 1849: 201.

⁷⁹ Lasson1849: 202.

⁸⁰ Schweigaard 1844: 331.

⁸¹ Schweigaard 1844: 331.

⁸² Kong Christian den femtes Norske Lov av 15de April 1687. Andre bok, kapittel 9 § 8. <http://www.hist.uib.no/krim/1874/> Lastet ned 26.11.2007.

Som tidligere nevnt ble det i 1874 gitt et tillegg til konkubinatarparagrafen som medførte at et økonomisk fellesskap ikke måtte være tilstede for å bli dømt etter loven. I kapittel 5 skal jeg ta for meg bakgrunnen for tillegget i konkubinatarparagrafen. Men i og med at et av kravene til straff for konkubinatar ble fjernet så ble det enklere å dømme de tiltalte for konkubinatar.

Kap 2.5 Eilert Sundt om sedelighet og konkubinatar.

Eilert Sundt går under tilnavnet ”Norges første sosiolog” på bakgrunn av hans studier og forskning av folks levemåter på 1800-tallet. Mellom 1852 og 1873 fikk Sundt stipend fra det offentlige, og han reiste rundt i landet og studerte de norske samfunnsforholdene. Han skrev i denne perioden flere avhandlinger og verk som beskrev det norske folkelivet, dets tradisjoner, sedvaner og levemåter. Han ga ut bøker om blant annet ekteskap, sedelighet, dødelighet, renslighet og fattigdom. Sundt sammenligner ved flere anledninger forskjellen mellom fattige og rikes kår, levemåter og vaner. I hans verk er det altoverveiende de fattige han fokuserer på, og det var kartlegging av de fattiges levemåter hans forskning hovedsakelig besto i.

Sundt metoder og fremgangsmåter avhandlingene var hovedsakelig deltakende observasjon, intervju og statistikk. Han snakket mye med folk han møtte og han studerte deres levemåter og skikker gjennom sine reiser rundt om i landet.

Sedelighet og seksualmoral blir beskrevet og omtalt i flere av Sundts verk. Dette er spesielt omtalt i *Om Giftermaal i Norge* (1855) og *Om Sædelighetstilstanden i Norge* (1857).

I *Om giftermaal i Norge* skildret Sundt ekteskapet, hvordan kvinne og mann kom sammen i ekteskap og om familielivet. Spesielt var han interessert i å finne ut om fattigfolk henga seg i ”ubetenksomme ekteskap”, som betød at de giftet seg uten å inneha levebrød og bosted. Sundt betegner ekteskapene som manglet de grunnleggende materielle vilkårene for å bygge opp et hjem som løsslupne, og utbredelsen av disse ekteskapene var mye av bakgrunnen for Sundts studie av ekteskapet og dets betydning.

I *Om Sædelighetstilstanden i Norge* (1857) tar Sundt for seg seksualmoralen og sedelighetsforholdene rundt om i landet. En skikk som Sundt tar for seg i boka er ”nattefrieriet” eller ”natteleie i fehusene”. Skikken gikk ut på at ungene rundt om i bygdene besøkte jentene på rommene der de sov. Gjennom nattefrieriene fikk ungdommen muligheter for å bli bedre kjent og kanskje etter hvert binde seg til hverandre. Sundt mener at mye av usedeligheten som fant sted i Norge hadde sin bakgrunn i nattefrieriene.

I studiet av de fattiges kår, levemåter og sedvaner kommenterer Sundt at han ofte fant store forskjeller i sedelighetstilstanden. Sundt bemerker at det var så mange unge som giftet

seg så alt for tidlig, før de har fått et levebrød og har mulighet for å stifte hjem. Sundt skriver at ” De unge letsindige, uerfarne folk som komme sammen i fattigdom, og snart have de omkring sig en talrig børneflokk”.⁸³ Det høye antallet uekte fødte barn i Norge hevdet Sundt skyldes at ugifte folk levde sammen som om de var gift.⁸⁴

I analysen *Om Piperviken og Ruseløkbakken* har Eilert Sundt studert levekårene og folkene som bodde i de to forstedene i Christiania. I hans oversikt over beboernes sivilstatus finner var det i Piperviken et par som bodde i konkubinat, mens i Ruseløkbakken var det to par. Sundt kommenterer ikke dette noe videre, men konstaterer at ”...andre levede sammen med fruentimmer uden at være gifte(konkubinat)”.⁸⁵

Nattefrieriets utbredelse i Norge

På 1800- tallet var det strenge regler for hvordan menn og kvinner kunne omgå hverandre.⁸⁶ På landsbygden var det vanlig at ungdommen møttes til dans og sosiale tilstelninger. Som nevnt var nattefrieriet en skikk Sundt fant i flere bygder. Gjennom nattefrieriet fikk menn og kvinner mulighet til å snakke sammen alene, bli kjent og kanskje finne ut om de ville gifte seg med hverandre. Nattefrieriet innebar en stor grad av frihet i det ellers så regulerte samfunnet, og resulterte dermed ofte i flere tilfeller av føretekkelig seksualitet.⁸⁷

Sundt mente at nattefrieriet førte til flere uektefødte barn, og var en av grunnene til at det var så mange barn født utenfor ekteskap. Hvorvidt nattefrieri kan kobles med ugift samliv er vanskelig å si, men nattefrieriet kan ha vært utgangspunktet for forholdet.

Nattefrieriet var en skikk som var utbredt på bygda, noe som viser de forskjellige skikkene som fantes i bygd og by i henhold til fremgangsmåte ved giftemål. Natteløping kan sies å være et bygdefenomen, mens i byene var det gjennom selskaper og dans at ungdommen lærte å bli kjent med hverandre.

⁸³ Sundt 1855: 7.

⁸⁴ Sundt 1866: 3.

⁸⁵ Sundt 1968: 12.

⁸⁶ Hovdhaugen 1976: 93.

⁸⁷ Johansen 2001: 224.

Eilert Sundt som representant for myndighetene

Eilert Sundt fikk støtte fra det offentlige for sine reiser rundt om i Norge og studere de fattiges kår. Sundt var utsendt fra myndighetene og kan sies å være en representant for embetsverket. Han hadde en borgerlig oppvekst og var utdannet teolog. De siste årene av sitt liv jobbet han som prest på Eidsvoll frem til sin død i 1875.⁸⁸

Sundts beskrivelser og utsagn kan gi oss en pekepinn på embetsverket og dermed i stor grad myndighetenes meninger omkring lavere klassers levemåte. Forskjeller og likheter i vaner, tradisjoner, kultur og moral kan spores her. Men i hvor stor grad man skal vektlegge dette og hvor representativt dette er kan diskuteres. Å tilskrive en manns meninger som typiske for en hel stand (embetsmennene) vil være å overdrive sterkt. Men samtidig kan man snakke om tendenser, og Sundt ble regnet som en embetsmann i og med hans akademiske bakgrunn.

Om sin bakgrunn skrev Sundt at ” Formedelst Opdragelse og Livsstilling tilhører jeg jo en kreds af Folket, hvor der næsten uden Undtagelse raader meget stor Forsigtighed med hensyn til den Beslutning, at stifte Familie...”.⁸⁹ I sine studier av levemåtene rundt om i landet skriver Sundt at han ble både forbauset og forferdet over skikkene og tenkemåtene til ”andre Kredse af Folket”.⁹⁰ Sundt trekker dermed klare skiller forskjeller mellom rike og fattige i tanker omkring ekteskapet, tradisjoner og sedvaner, og på sine reiser rundt om i landet møtte han andre skikker enn det han var vant til.

⁸⁸ Stenseth 2000: 306.

⁸⁹ Sundt 1855:7.

⁹⁰ Sundt 1855: 7.

2.6 Oppsummering

På 1800- tallet var sedelighet og seksualmoral omdiskuterte tema, som også vises gjennom endringer i lovgivningen. Gjennom myndighetenes sedelighetslovgivning får vi en forståelse av hvilke normer og regler som det var ønsket at folket skulle leve etter. Med Kriminalloven av 1842 ble flere tidligere sedelighetsbestemmelser nedkriminalisert, mens andre ble satt i fokus, slik som konkubinatsakene. Den tidligere lovgivningen omkring ugift samliv var vag, noe som hadde medført at disse bestemmelsene var blitt tatt lite i bruk. I Kriminalloven ble bestemmelsen om ugift samliv spesifisert i større grad gjennom konkubinatsparagrafen, som i større grad medførte at personer som levde sammen ugift kunne bli tiltalt for forholdet.

I neste kapittel skal jeg først ta for meg omfanget av konkubinatsakene i kriminalstatistikken og høyesterett for å svare på hvem de tiltalte i konkubinatsakene var. Jeg skal ta for meg de to første hypotesene, nemlig om det var folk fra de lavere klassene som ble straffeforfulgt og om de var førstegangsetablerere. Gjennom kriminalstatistikken får vi oversikt over konkubinatsakene og de tiltalte på landsbasis. I konkubinatsakene i høyesterett får vi svar på myndighetenes ønskede rettspraksis, hvem som ble tiltalt og hvilke saker som kom opp i høyesterett.

Kapittel 3 Hvem ble tiltalt for konkubinatt?

3.1 Analyse av konkubinattaker i kriminalstatistikken og i høyesterett

I dette kapitlet skal jeg ta for meg de to første hypotesene i oppgaven, nemlig om det var folk fra de lavere klasser som ble tiltalt og om dette var personer i etableringsfasen. Jeg skal finne ut om de tiltalte skilte seg ut på noen som helst måte eller om dette var "folk flest". For å kunne si noe om fokuset på konkubinatt så er det viktig å kartlegge hvem de tiltalte var, da dette kan forklare utbredelsen av konkubinatt og bakgrunnen for hvorfor de tiltalte bodde sammen ugift og ikke giftet seg.

Hvorvidt de tiltalte levde i et førektekkelig samliv viser helt andre tendenser enn dersom de levde sammen i utenomektekkelige eller etterektekkelige forhold. Førektekkelig samliv indikerte at personene var unge og i en etableringsfase der ektekap kunne være planlagt på sikt. Utenomektekkelig samliv viser at det var personer som allerede var gift og som startet et nytt forhold uten muligheter for å kunne inngå ektekap. Et etterektekkelig samliv indikerer at de tiltalte var på et senere stadium i livet da de sannsynligvis var enker/enkemenn som startet et nytt forhold.

For å kunne svar på hvem de tiltalte var skal jeg analysere konkubinattakerne i kriminalstatistikken, og de sakene som kom opp i høyesterett. Jeg skal finne mer ut av hvem de tiltalte ved å analysere alder, yrke og geografiske likheter eller ulikheter. Sivilstatus står det ingenting om i kriminalstatistikken, dermed er det i høyesterettssakene og i nærstudiet at jeg tar for meg dette.

I kriminalstatistikken er det informasjon om konkubinattakerne på landsbasis og vi får et overordnet bilde av det som karakteriserte de tiltalte i sakene. Kriminalstatistikken gir informasjon om de tiltalte i sakene, men det gir oss ikke svar på hvorfor de levde sammen i samboerskap. Dette skal jeg ta for meg i høyesterettssakene, og i nærstudiet i kapittel 5.

Høyesterettssakene viser på myndighetenes behandling av konkubinatt, da rettspraksisen i høyesterett satt standarden for hvordan brudd på konkubinattparagrafen skulle håndteres. Det kunne bli anket inn saker fra hele landet til høyesterett, men samtidig kan man ikke anta at den geografiske fordelingen av konkubinattaker i høyesterett var jevn. Høyesterettssakene viser også problematikken rundt konkubinattakerne, da dette var saker som først hadde blitt behandlet i underretten og deretter overretten for så å bli anket videre.

3.2 Statistikkens nye innhold på 1800- tallet

Midt på 1800-tallet skjedde det en endring i fremstillingen av statistikken som hadde betydning for hvordan kriminalstatistikken kom til å se ut, og dermed for informasjonen som er om konkubinatsakene.

Frem til midten av 1800- tallet ble statistikk brukt som en beskrivelse eller fremstilling av stater, grenser, styreformer, kultur og naturlandskap.⁹¹ Statistikken var en topografisk-statistisk beskrivelse og besto ikke av tabeller og tall som vi i dag forbinder med statistikk. Jens Kraft publiserte på 1820- og 30 tallet flerbindsverket *Topografisk- statistisk beskrivelse av Kongeriget Norge* med beskrivelser av de forskjellige landsdelene og folkene som bodde der. Kraft tok i liten grad bruk av tabeller, hovedsakelig er verket en fremstilling av landet og folket beskrevet i ord, og lite i tall og systematikk.

Frem til 1850- tallet var statistikken altså statsbeskrivende og innholdt stort sett få eller ingen systematiske tallopplysninger. Etter dette endret innholdet i statistikken seg, og besto nå av tabellariske fremstillinger av økonomiske og sosiale fenomener, spesielt ment for administrativt bruk.⁹² Den ”nye” statistikken fokuserte på systematikk og faste kategorier. Som tidligere nevnt var Eilert Sundt en viktig representant og bruker av statistikk. I Norge var det Sundt som introduserte sosialvitenskapen og teorier om statistiske regelmessigheter, som ble statistikkens nye innhold fra 1850- tallet.⁹³

På 1800- tallet ble statistikken utarbeidet av Tabellkontoret, som i 1868 endret navn til Det statistiske kontor (senere Det statistiske Centralbureau). Byråets første direktør var Anders Nicolai Kiær, som av Einar Lie betegnes som en tidlig representant for den moderne offisielle statistikk. Sammen med juristen Jacob Neumann Mohn gjorde Kiær en enorm innsats i utbyggingen av den administrative statistikken og i bidragene til sosialstatistiske utredninger og i utvikling av statistisk metode.⁹⁴ Både nasjonalt og internasjonalt hadde Kiærs metoder og resultater påvirkning og han var blant annet aktiv i arbeidet med å stifte det Internasjonale statistiske institutt i London i 1885.⁹⁵

⁹¹ Lie 2001: 16.

⁹² Lie 2001: 16.

⁹³ Lie 2001: 16.

⁹⁴ Lie 2001: 66.

⁹⁵ Norsk biografisk leksikon 2002: 250.

Kriminalstatistikken

Frem til 1859 finner vi kriminalstatistikken i Departemenstidende. Etter dette blir statistikken en del av Norges Offisielle Statistikk (NOS). I kriminalstatistikken er det årlige tabeller som viser de tiltaltes alder, yrke, kjønn og hvor mange som ble straffet og hvilken straff de fikk. Statistikken er i det store og hele oversiktelig og systematisk, men det kan til tider merkes at statistikkmetoden var ny og at man finner endringer i oppsettet av tabellene, og i den informasjonen man finner i disse. Til tider er det også mangel på data, eksempelvis i 1865 der det ikke står noe om antall konkubinatsaker, noe som det er informasjon om i årene før og etter.

I og med statistikkens nye innhold gjennom bruk av tabeller og systematisk oversikter er det i kriminalstatistikken god oversikt over kjønn, alder, yrke og geografiske forskjeller til de tiltalte i konkubinatsakene.

For periodene 1846-1888 og 1886-1904 ble det gitt ut kommentarer over statistikken, henholdsvis av Anders Nicolai Kiær og Robert Jacobsen. Både Kiær og Jacobsen har laget tabeller over utført kriminalitet, og de beskrev og sammenlignet de forskjellige typene lovbrudd. Kommentarenes tittel er ”De vigtigste Resultater af Norges Kriminalstatistikk”, og her har Kiær og Jacobsen tatt for seg noen av det de mente var hovedmomentene i kriminalstatistikken fra 1846-1904.

I kommentarene til kriminalstatistikken i NOS ble konkubinatsaker nevnt blant annet av Kiær i en sammenligning mellom sedelighetsforbrytelser i Norge og Danmark over en tiårsperiode. I denne perioden ble det for Norges vedkommende domfelt 3694 personer for løssaktighetsforbrytelser, men for Danmarks del kun 2235.⁹⁶ Ifølge Kiær var årsaken til forskjellen mellom Norge og Danmark at ”den danske Lovgivnings Straffebestemmelser angaaende Konkubinatsaker m.m. ere mildere enn de tilsvarende norske.”⁹⁷ Om det var og i så fall hvorfor det var forskjeller blant de nordiske landenes syn på og håndteringen av konkubinatsaker er et spennende tema som jeg ikke har mulighet til å gå nærmere inn på i denne oppgaven.

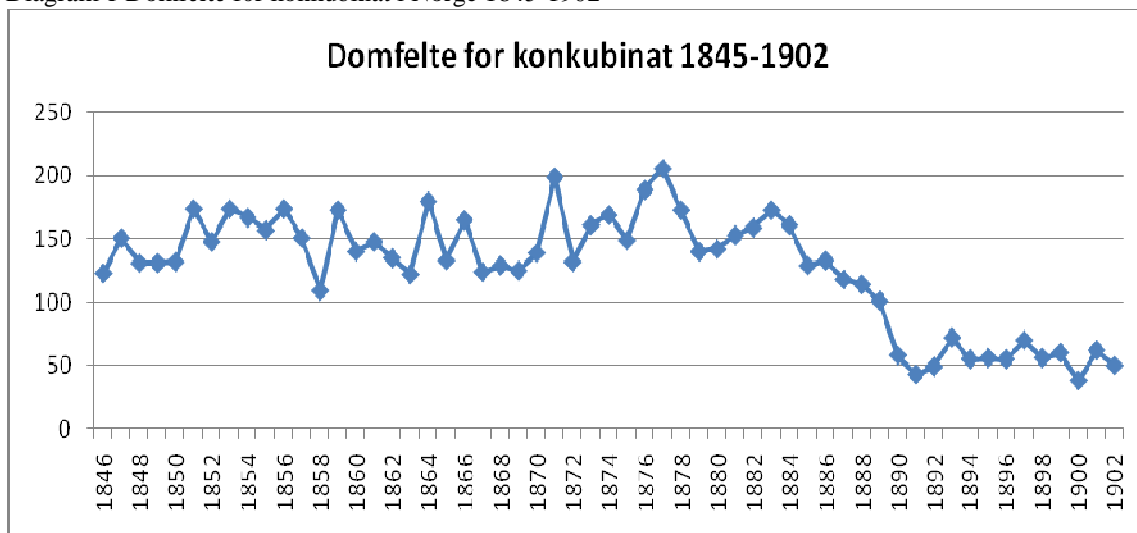
⁹⁶ Norges Kriminalstatistikk 1888: 3.

⁹⁷ Norges Kriminalstatistikk 1888: 4.

3.3. Konkubinatsaker i Norge

I kriminalstatistikken finner vi som nevnt en god del informasjon om de tiltalte i konkubinatsakene. I gjennomsnitt var det litt over 180 personer som ble tiltalt for konkubinatsaker hvert år.⁹⁸ I diagram 1 er det oversikt over antall domfelte i konkubinatsakene i 1845-1904. Grunnen til at jeg har brukt de domfelte og ikke de tiltalte i dette diagrammet er at i kriminalstatistikken er det kun tall på tiltalte frem til 1889. Etter dette er det kun informasjon om antall domfelte og deres alder og yrke. For å få med de siste 15 årene av perioden jeg tar for meg, og da spesielt nedgangsperioden, så har jeg i dette diagrammet anvendt de domfelte. Senere i oppgaven når jeg analyserer alder, kjønn og geografiske forskjeller så er det de tiltalte jeg tar for meg for å få mest mulig informasjon om de som var anklaget for konkubinatsaker og omfanget av sakene.

Diagram 1 Domfelte for konkubinatsaker i Norge 1845-1902

Tallene hentet fra NOS Tredie Rekke No. 70. og NOS V. 210.

Diagram 1 viser en klar utvikling fra midten av 1800- tallet og frem til århundreskiftet. Alt i alt ble 7407 personer dømt for konkubinatsaker fra 1845 til 1904. Fra 1845-1885 var det i gjennomsnitt 150-170 domfelte i året. I løpet av 1880- tallet er det en jevn nedgang i antall domfelte frem til 1889 da det brått skjer en halvering fra 101 i 1889 til 58 i 1890. Hvorfor denne halveringen av konkubinatsaker skjedde i 1890 har jeg ikke funnet noen årsak til, så det kan være at dette kun er et tilfeldig år der nedgangen vises spesielt godt.

Fra 1890 frem til 1902 ligger kurven på rundt 50-60 domfelte i året. Statistikken viser tydelig at det har skjedd en utvikling fra 1842 frem til 1902. Fra midten av 1850- tallet til 1880- tallet var kurven ujevn og finner vi årlig alt fra 100 til 200 tiltalte. Etter 1885 går antall

⁹⁸ Norges Kriminalstatistikk 1845-1889.

saker nedover og på 1890- tallet er antall saker halvert fra de forrige tiårene. I figuren er det også noen ”topper”. I 1877 finner vi flest antall domfelte, med henholdsvis 206 personer og i 1871 der det var 199.

I kommentarene til kriminalstatistikken påpekte både Jacobsen og Kiær nedgangen i antall konkubinatsaker i tiårene etter 1875.⁹⁹ Ifølge Jacobsen var begrunnelsen for nedgangen i konkubinatsaker at konkubinatsaker gikk fra å være en forbrytelse til kun å skulle straffes som forseelse. Dette ble også fastslått i Straffeloven av 1902.¹⁰⁰ Jacobsens utsagn kan tyde på at det skjedde en endring i påtalemyndighetenes håndtering av konkubinatsaker og at det mot slutten av århundret gikk over til å være et mindre straffbart lovbrudd.

Utover dette står det ingenting i kommentarene til kriminalstatistikken om hvorfor det skjedde en nedgang i antall konkubinatsaker. Jacobsen konkluderte kun med at ”Opfatningen av straffbarheten på dette området er forandret”.¹⁰¹ Spørsmålet er dermed om det var myndighetene som sluttet å straffeforfølge konkubinatsaker eller om det var folk som sluttet å leve sammen ugift? Det første er nok det mest sannsynlige, men dette skal jeg komme nærmere inn på når jeg tar for meg nedgangen i konkubinatsaker og nedkriminaliseringen.

Som nevnt er det i kriminalstatistikken kun oversikt over antall tiltalte frem til 1889. Fra 1890 av er det kun de domfelte registrert. Det er dermed vanskelig å finne ut om det er like mange tiltalt etter 1890 som i de tidligere tiårene, eller om det er en nedgang i antall tiltalte på lik linje med nedgangen i antall domfelte. Dersom det var like mange tiltalt som i årene før så betyr det at det var flere av de tiltalte som ble frifunnet, mens dersom antall tiltalte gikk ned så hadde dette sannsynligvis sammenheng med at myndighetene straffeforfulgte konkubinatsaker mindre grad.

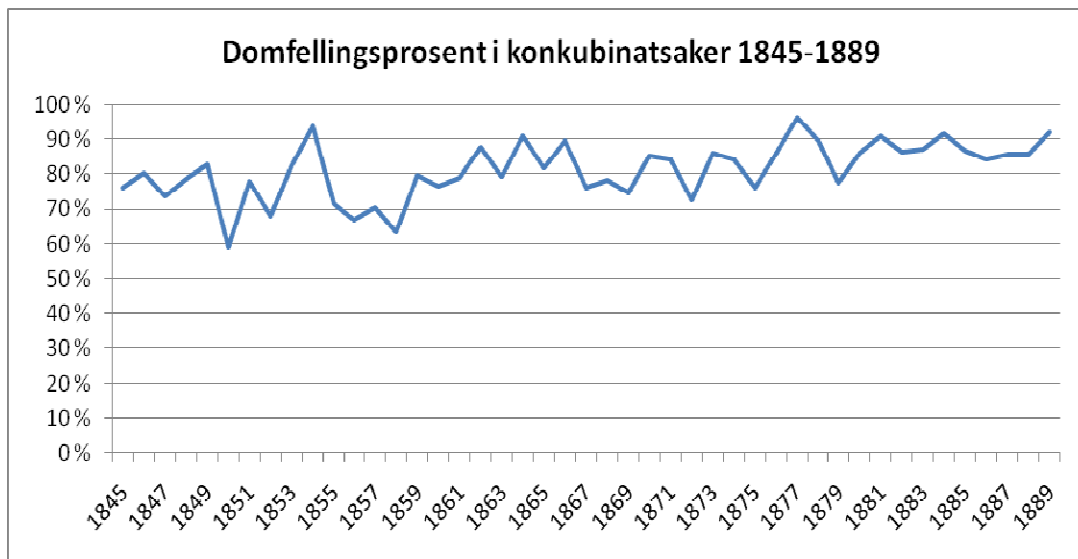
En måte å finne ut dette på er å ta for seg domfellingsprosenten. Som tidligere nevnt var det litt over 180 personer som årlig ble tiltalt for konkubinatsaker og cirka 150 av disse ble domfelt for konkubinatsaker. Ut i fra diagram 2 ser vi at i perioden 1845-1889 er det rundt 80 % av de som ble tiltalt for konkubinatsaker som ble straffet. Domfellingsprosenten er dermed høy, men også med ytterpunkter som eksempelvis i 1850 da ”kun” 59 prosent ble domfelt eller i motsatt retning, som i 1877 da 96 prosent av de tiltalte ble straffet.

⁹⁹ Norges Kriminalstatistikk 1888: 6, NOS 1913: 17.

¹⁰⁰ NOS 1913: 17.

¹⁰¹ NOS 1913: 22.

Diagram 2 Domfellingsprosent i konkubinatsaker i Norge fra 1845-1889.

Tallene er hentet fra kriminalstatistikken i NOS 1845-1889

Som diagram 2 viser så øker domfellingsprosenten i årene fra 1840 til 1889. På 1840- 50 tallet ligger domfellingsprosenten på rundt 75 prosent og den øker jevnt til 1880- tallet da den ligger på ca 88 prosent. Så selv om antall konkubinatsaker synker på 1870-80 tallet, så var det flere av de tiltalte som blir straffet enn det som tidligere hadde vært tilfellet. Hvorvidt utviklingen fortsatte slik på 1890-tallet er vanskelig og si, da man som nevnt ikke har tall på antall tiltalte.

I og med at domfellingsprosenten økte samtidig som det var betraktelig færre domfelte betyr at det var en stor nedgang i antall tiltalte for konkubinatsaker på 1880-tallet. Reduksjonen av antall tiltalte kan vi anta var større enn nedgangen i antall domfelte, noe som man kunne ha påvist i større grad dersom man hadde hatt tall på tiltalte etter 1890. Men i og med det lave antallet domfelte på 1890- tallet så kan det være sannsynlig at tendensen fra tidligere tiår også fortsatte da. Nedgangen i antall konkubinatsaker kan som nevnt ha sin bakgrunn i at myndighetene mistet lysten til å straffeforfølge konkubinatsaker. Dette skal jeg komme nærmere tilbake til i kapittel 5.

I 1874 fikk konkubinatsparagrafen et tillegg, som kunne gjøre det enklere å dømme de tiltalte. Påtalemakten endret politikk ved å fjerne kravet om felles økonomi, som tidligere hadde vært påkrevd for å idømme konkubinatsaker. Det ble dermed enklere å dømme folk for konkubinatsaker, men på tross av dette så sank antallet konkubinatsaker fra midten av 1880- tallet. Hvorvidt "straffetoppen" i 1877 på 96 prosent har noen sammenheng med tillegget i 1874 kan det være vanskelig å si noe om. Dette kan være en tilfeldighet.

Økningen i domfellingsprosenten mot slutten av århundret så kan ha sammenheng med tillegget i 1874, og at de som ble tiltalt stort sett ble domfelt. Dette kan ha medført at de domfelte så å si tilsvarer de tiltalte.

Diagram 2 viser også at et mindre antall av de som ble tiltalt for konkubinatsaker ble frifunnet. I konkubinatsakerne var det hovedsakelig to årsaker til at personer ble frifunnet. Den ene var at paret ble frifunnet dersom ekteskap ble inngått, og at den andre var at det kunne være problematikken rundt det å definere deres forhold til hverandre. Levde de i konkubinatsaker eller levde de eksempelvis sammen som hushjelp og herre? Gjennom rettssakene i høyesterett og i nærstudiet skal jeg ta for meg problemer med å klassifisere de tiltaltes forhold.

I gjennomsnitt ble cirka 18 prosent av de tiltalte frifunnet for brudd på konkubinatsparagrafen hvert år, men det er store variasjoner. I 1850 ble 41 prosent av de tiltalte frifunnet og noen år etter, i 1854 ble kun 6 prosent frifunnet. På de laveste ble kun 4 prosent frifunnet, noe som fant sted i 1877. Variasjonene i frifinnelsesprosenten kan ha noe med problematikken rundt det å klassifisere forholdet mellom de tiltalte eller at ekteskap ble inngått.

For å finne ut om det var variasjoner i antall saker fra tiår til tiår har jeg laget en oversikt over antall saker og årlig gjennomsnitt av konkubinatsaker i hver enkelt tiårsperiode. Den første konkubinatsaken i høyesterett fant sted i 1846, dermed består den første perioden av kun fem år.

Tabell 1. Antall konkubinatsaker og årlig gjennomsnitt av saker i Norge i 1846-1900, inndelt i tiårsperioder.

	Antall konkubinatsaker	Årlig gjennomsnitt av konkubinatsaker
1846-1850	484	96,8
1851-1860	1024	102,4
1861-1870	863	86,3
1871-1880	1001	100,1
1881-1890	732	73,2
1891-1900	253	28,1 ¹⁰²

Tallene hentet fra NOS Tredie Rekke No. 70. og NOS V. 210.

¹⁰² Tall på konkubinatsaker i 1900 er ikke registrert, dermed er det årlige gjennomsnittet regnet ut i fra ni år og ikke ti.

Som vi ser i tall 1 så var det på 1850- og 70- tallet at det var flest konkubinatsaker i Norge. Dette kan ha sin bakgrunn i at konkubinatsparagrafen kom med Kriminalloven trådte i kraft i 1845. Deretter tok det litt tid og etablere en rettspraksis for håndteringen av konkubinatsaker.

At det var mange saker på 1870- tallet kan ha hatt noe med tillegget i 1874 å gjøre. Dette skal jeg ta nærmere for i meg i kapittel 5.

Som nevnt så økte straffeprosenten mot slutten av 1800- tallet, samtidig som antallet saker gikk ned. Det kan dermed virke som at rettsforfølgelsen av konkubinatsaker ble mindre mot slutten av århundret, men at de som ble tiltalt stort sett ble dømt. I så fall, skilte disse sakene seg ut på noen måte?

For å kunne svare på om det skjedde noen endringer i hvem som ble tiltalte i nedgangsperioden så skal jeg først analysere hvem de tiltalte i konkubinatsakene var.

Hvem var de tiltalte?

I forrige avsnitt har jeg sett på antallet konkubinatsaker, både tiltalte og domfelte, men kan kriminalstatistikken si oss noe nærmere om hvem de tiltalte personene var? For å kunne svare på hvorfor konkubinatsaker ble straffeforfulgt så er det viktig å få et bilde av de tiltalte og deres livssituasjon. Skilte de seg ut på noen som helst måte? Var det noe som karakteriserer de som levde i konkubinatsaker eller var det store ulikheter i hva det gjelder av alder, yrke, bosted osv?

Etter 1890 var det som nevnt kun de domfelte som ble registrert, så dermed har vi bare oversikt over de tiltaltes alder frem til 1889. I kriminalstatistikken er kun de tiltaltes alder registrert fra 1851 til 1889. Tabell 2 og 3 viser de tiltaltes alder i denne perioden. I tiårsperioden 1890-1899 er det de domfeltes alder som er oppgitt, da det er viktig å få med aldersfordelingen i nedgangsperioden også. Som vi har sett var domfellingssprosenten veldig høy på slutten av 1800- tallet og sannsynligvis tilsvarte de domfelte de tiltalte.

Tabell 2. Prosentrate over alder til tiltalte kvinner i konkubinatsaker i Norge 1851-1889.

	<20år	20-29 år	30-39 år	40-49 år	50år >	Ikke oppgitt	%	n
1851-1859	1,5	34,0	34,0	16,6	6,0	7,8	100	1010
1860-1869	2,7	32,0	36,4	23,2	4,7	0,7	100	873
1870-1879	2,3	33,7	32,4	23,4	6,7	1,2	100	1004
1880-1889	2,4	34,2	35,8	18,8	7,9	0,6	100	811
1890-1899	6,0	33,5	42,5	17,6	4,7	0,0	100	233

Tallene er hentet fra NOS Tredie Rekke No. 70. og NOS V. 210.

Tabell 3. Prosentrate over alder til tiltalte menn i konkubinatsaker i Norge 1851-1889

	<20år	20-29 år	30-39 år	40-49 år	50år >	Ikke oppgitt	%	n
1851-1859	0,4	23,8	31,3	21,7	16,0	6,6	100	943
1860-1869	0,7	24,4	29,4	24,8	19,8	0,8	100	842
1870-1879	0,6	23,2	27,0	25,7	22,8	0,5	100	959
1880-1889	0,5	20,7	26,5	23,6	28,0	0,3	100	784
1890-1899	2,4	17,7	32,5	27,7	19,0	0,4	100	230

Tallene er hentet fra NOS Tredie Rekke No. 70. og NOS V. 210.

I tabell 2 og 3 ser vi at i konkubinatsakene var det flest personer i 30-39 års alderen for begge kjønns vedkommende. For kvinner var det alderen 30-39 år tett fulgt av 20-29 år som var de mest dominerende gruppene og utgjorde til sammen godt over 60 prosent.

For mennenes del finner vi også flest i gruppen 30-39 år, deretter fulgt av 40-49 år. De tiltalte mennene er det nokså jevnt spredt utover alle aldersklassene, utenom de under 20 år. I de tre midterste klassene fra 20-49 år holder prosenten seg jevn fra tiår til tiår.

Fra 1851 til 1889 skjedd det en utvikling hos tiltalte menn over 50 år. I 1851-59 var 16 prosent av tiltalte menn over 50 år, mens i 1880-1889 var 28 prosent av de tiltalte mennene over 50 år. I denne gruppen skjer det en gradvis økning for hvert tiår, til nærmest en fordobling fra 1851 til 1889. Utviklingen fortsatte ikke på 1890- tallet da antall menn over 50 år sank ned til det tilsvarende antallet som det var i begynnelsen av perioden.

Hvorfor det skjedde en utvikling her kan ha noe med at myndighetene endret fokus og fokuserte nå i større grad på å straffeforfølge de som levde i utenomekteskapelige eller

etterekteskapelige forhold. At dette antallet ikke steg på 1890- tallet kan ha noe med det lave antallet tiltalte. Det kan dermed se ut til på 1870- og 1880- tallet fokuserte myndighetene i større grad på de utenomekteskapelige og etterekteskapelige forholdene

Vi finner ikke en slik utvikling i noen av kvinnenes aldersfordeling, som vi finner hos mennene. Ratene holder seg stabile, med noen endringer fra tiår til tiår, men det er ingen store variasjoner.

Tabellene 2 og 3 viser at det hovedsakelig var godt voksne mennesker som ble tiltalt for å leve sammen i konkubinatsakene. I Norge var gjennomsnittsalderen for giftemål på andre halvdel av 1800- tallet 28-29 år for menn og 26-27 år for kvinner.¹⁰³ Dermed var de tiltalte i konkubinatsakene i giftklar alder, noe som kan tyde på at de var førstegangsetablerere. Spørsmålet er dermed hvorfor giftet de seg ikke? Dette skal jeg ta nærmere for meg i konkubinatsakene i høyesterett og i nærstudiet.

Fra 1845 til 1904 ble altså 8998 personer tiltalt for å leve sammen i konkubinatsakene. Av de tiltalte var det 4424 menn og 4574 kvinner. Man skulle anta at i konkubinatsakene var det likt antall menn og kvinner i og med at de var tiltalt for samboerskap, men statistikken viser at det ble tiltalt litt flere kvinner enn menn. Hva som kan være grunnen til dette er vanskelig å si, men om det kan ha noe å gjøre med at gjennom graviditet viste kvinnene i større grad usedelig forhold hadde funnet sted og de ble rettsforfulgt. Eller at de ble dømt for konkubinatsakene i sammenheng med andre forbrytelser.

I perioden 1846 til 1904 ble alt i alt 7407 personer domfelt for å leve sammen i konkubinatsakene. Om det er noen par som har blitt straffet flere ganger står det ingenting om i kriminalstatistikken, men man kan ta høyde for dette da jeg har funnet eksempler på det i nærstudiet som jeg tar for meg i kapittel 4. Men om man ser vekk fra dette så ble i perioden 1851-1889 7407 personer straffet for at de levde sammen uten å være gift. Det ble tiltalt 125 flere kvinner enn menn, og for begge kjønns vedkommende var majoriteten i alderen 30-39 år.

Et annet viktig element for å kartlegge de tiltalte i konkubinatsakene er informasjon om deres sivilstand. På den måten kan jeg ytterligere komme til bunns om det var førstegangsetablerere eller personer i et etterekteskapelig forhold som levde sammen i konkubinatsakene. Alder og sivilstand sier noe om i hvilket stadium i livet de tiltalte var, og om det var noen trekk som går igjen. Sivilstand informeres det ikke om i kriminalstatistikken, dermed blir dette gjennomgått i høyesterettssakene og i nærstudiet.

¹⁰³ Solli 2004: 72.

Et annet element som kan klargjøre sivilstanden til de tiltalte er hvilken paragraf de tiltalte ble tiltalt for. Som nevnt tidligere ble man tiltalt etter § 22 dersom begge parter var ugift og etter § 23 dersom en eller begge av partene var gift. Hvilken paragraf som er brukt står det ingenting om i kriminalstatistikken, og dermed er det i høyesteretts sakene og nærstudiet som jeg skal finne svar på dette.

Var det fattige folk som ble tiltalt?

Hvilket yrke de tiltalte hadde kan fortelle oss mer om hvem de tiltalte personene var. Om de tilhørte en spesiell klasse eller om det var jevnt fordelt fra alle samfunnslag, om det var rike eller fattige eller begge deler. Dette kan gi oss svar på om økonomi og klasse var kjennetegn ved de som ble tiltalt for konkubinatsaker og om hvorvidt dette hadde noen sammenheng med hvorfor de tiltalte levde sammen ugift.

Tabell 4 viser en oversikt over yrkesfordelingen blant de tiltalte i konkubinatsaker i Norge. Som tidligere nevnt er det i kriminalstatistikken kun oversikt over de tiltaltes yrke fra 1851-1889.

Tabell 4. Prosentrate fordelt på yrke til tiltalte i konkubinatsaker i Norge i perioden 1851-1889

	Menn	Kvinner
Embets- og bestillingsmenn	0,3	0,1
Handelsfolk	1,8	0,5
Håndverkere	13	1,0
Gårdbrukere	6,2	1,7
Husmenn	13,4	15,7
Tjenestefolk	8,8	20,5
Fiskere og dagarbeidere	45,0	41,0
Tiggere	7,3	9,9
Andre	3,7	9,2

Tallene er hentet fra NOS Tredie Rekke No. 70. og NOS V. 210.

I tabell 3 er det en gruppe som klart skiller seg ut i forhold til de andre, nemlig de fiskerne og dagarbeiderne. Denne gruppen er størst for begge kjønns vedkommende, her finner vi henholdsvis 45 prosent av tiltalte mennene og 41 prosent av tiltalte kvinnene. Nest etter de dagarbeidere og fiskerne så finner i for mennenes del gruppen husmenn med 13,4 prosent og for kvinnenes vedkommende tjenestefolk på 20 prosent.

Når det gjelder yrke må det også tas forbehold om at befolkningen ikke var likt fordelt innenfor de forskjellige yrkesgruppene, spesielt med tanke på at cirka 60 prosent av befolkningen hadde jordbruk, skogbruk eller fiske som næringsvei.¹⁰⁴ Dermed er ikke yrkesfordelingen av de tiltalte i konkubinatsakene oppsiktsvekkende, og ifølge Kiær var dette "...ikke andet end, hvad man paa Forhaand kunde vente".¹⁰⁵ Bakgrunnen for utsagnet blir ikke utdypet i noen grad, men det ser ut til at det ikke var overraskende at de tiltalte i konkubinatsakene var folk fra de lavere klassene.

Regionale forskjeller

Ved å analysere hvor konkubinatsakene fant sted kan jeg påvise om det var regionale forskjeller eller likheter i hvor i landet de tiltalte kom fra. Dermed får vi vite om det var noen landsdeler som skilte seg ut eller om konkubinatsakene var jevnt fordelt rundt om i landet. Samtidig får vi informasjon hvor i landet konkubinatsaker ble satt i fokus og folk ble rettsforfulgt for ugift samliv, og eventuelt hvor det var lite utbredt eller større aksept for denne samlivsformen. Hvorvidt utbredelsen av konkubinatsaker var like stor i bygd og by kan vise at det var forskjeller i de folkelige samlivsskikkene eller at det var ulik grad av straffeforfølgelse av konkubinatsaker i de forskjellige landsdelene.

I kriminalstatistikken er det oversikt over antall konkubinatsaker i riket og i hvert av amtene. I tabellene 5 og 6 (se appendiks) har jeg laget en oversikt over antallet konkubinatsaker i hvert amt hvert år, hvor mange saker det var på landsbasis hvert år og hvor mange saker det var i henholdsvis periodene 1845-1864 og i 1866-1882. Inndelingen i periodene 1845-1864 og 1866-1882 er egentlig bare satt av praktiske årsaker for å få plass til all data i tabellene. Tall for konkubinatsaker i 1865 mangler og fra 1883 av står det i statistikken kun hvor mange av hvert kjønn som ble tiltalt, men ikke hvor mange saker det var. Dette var ikke nødvendigvis det samme.

I tabell 5 og 6 ser vi en klar forskjell i de forskjellige landsdelene når det gjelder antall konkubinatsaker. Østlandet skiller seg klart ut med det største antallet saker, og dette toppes av Akershus der man fra 1845-1889 fant 443 konkubinatsaker. På Sørlandet finner vi færrest konkubinatsaker, og på det laveste er Lister og Mandal (inkludert Kristiansand) der det kun var 55 konkubinatsaker i perioden 1845 til 1882. På Vestlandet finner vi alt fra 84 konkubinatsaker i Søndre Bergenshus til 165 i Romsdal. I nord Norge var det i Finnmark det var flest konkubinatsaker, totalt var det 216 saker der i perioden 1845-1882.

¹⁰⁴ Resultatnerne 1868-1869: 113.

¹⁰⁵ Norges Kriminalstatistik 1888: 32.

Antall konkubinatsaker må settes i sammenheng med befolkningsantallet i amtene, da det var store variasjoner i hvor mange som var bosatt i hvert amt. I tabellen 6 har jeg tatt for meg hvert av amtene, folketellingen av 1865 og antall konkubinatsaker i hvert amt fra 1846-1882. At jeg har valgt folketellingen i 1865 er på grunn av at dette er cirka midt i perioden jeg analyserer. I og med at befolkningen varierer i noen grad fra år til år så kan ikke prosentraten ansees som et nøyaktig tall for hvordan det var, men må sees på som en pekepinn på hvordan de regionale forskjellene kan ha vært.

Tabell 7. Prosentrate over antall konkubinatsaker i hvert amt i perioden 1846-1882 i forhold til folketallet.

Amt	Befolkningstall 1865	Antall konkubinatsaker	Konkubinatsaker i prosent av befolkningen
Smaalenene	98 863	196	0,20
Akershus	107 422	443	0,41
Christiania	57 382	323	0,56
Hedemarken	120 442	357	0,30
Christians	124 980	185	0,15
Buskerud	99 275	194	0,20
Jarlsberg og Laurvik	85 432	195	0,23
Bratsberg	82 037	83	0,10
Nedenæs	68 052	137	0,20
Lister og Mandal	73 785	56	0,08
Stavanger	104 868	164	0,16
Søndre Bergenshus	113 403	84	0,07
Bergen	27 703	130	0,47
Nordre Bergenshus	86 803	78	0,09
Romsdal	104 362	165	0,16
Søndre Thronhjem	109 123	202	0,19
Nordre Thronhjem	82 489	100	0,12
Nordland	89 668	127	0,14
Finnmarken	65 667	216	0,33

Tall hentet fra NOS og Folkemængde m.m. i Rigets forskjellige Jurisdiksjoner den 31 december 1865.

Tabell 7 viser at Christiania ligger på topp, deretter fulgt av Bergen, så Akershus også overraskende nok Finnmark. Christiania og Bergen er høyest på listen og viser at konkubinatsaker

var overrepresentert i byene. Selv om det var et betydelig lavere folketall i byene, så var prosentraten desto høyere. At det var et betraktelig høyere antall tiltalte for konkubinatsaker i byene enn på bygden kan antyde forskjeller i samlivsskikkene eller i straffeforfølgelsen. Med tanke på urbaniseringen som tok til på 1800-tallet så kan dette ha hatt sin innvirning på utbredelsen av konkubinatsaker i byene. Som nevnt i forrige kapittel så hevder Einar Hovdhaugen at det var stor toleranse på bygden for ugift samliv dersom fattigdom gjorde at ikke det var mulig å inngå ekteskap og dette kan ha innvirket på at antall konkubinatsaker er mindre i bygdene enn i byene.

At Finnmark kom så høyt opp på listen er noe uventet tatt i betraktning at konkubinatsaker kan betegnes som et by-fenomen. Med en befolkning på 65 667 personer var Finnmark et av de minste amtene, og skiller seg ut fra sine naboamt der det var få konkubinatsaker. Hvorfor Finnmark hadde et forholdsvis høyt antall konkubinatsaker er vanskelig å si noe om og hvorvidt dette har noen sammenheng med samene og deres tradisjoner kunne være interessant å studere nærmere, men det er for omfattende til at jeg kan gå inn på det her.

Nederst på listen over konkubinatsaker er Søndre Bergenshus, Lister og Mandal og Nordre Bergenshus. Bortsett fra Bergen så lå Vestlandet generelt veldig lavt på antall konkubinatsaker, mens Østlandet på det jevne lå veldig høyt. De nordlige amtene lå cirka midt på listen, men unntak av Finnmark skiller seg ut med å ha et høyt antall konkubinatsaker. Sørlandet ligger nederst på listen og man kan anta at kristendommens sterke stilling kan ha hatt påvirkning på samlivsskikkene og da medført at det var lite utbredelse av ugift samliv.

I diagrammet skiller byene seg klart ut og det kan være mange årsaker til disse forskjellene. Mangel på penger og husvær, befolkningstettheten, urbanisering, andre eller nye normer og skikker kan ha hatt påvirkning på folks samlivsskikker. Hvorvidt dette er årsakene til forskjellene mellom bygd og by er vanskelig og gi et klart svar på, men både forskjeller i straffeforfølgelse og i samlivstradisjoner kan ha vært avgjørende.

At konkubinatsaker var et byfenomen i Norge viser dermed lignende tendenser som i Sverige. Som nevnt i kapittel 2 analyserte Margretha Matovic Stockholmsekteskap, eller nærmere bestemt ugift samliv. Ifølge Matovic ble denne betegnelsen brukt da ugift samliv var et by-fenomen i Sverige og som viste forskjellige livsstiler mellom bygd og by.¹⁰⁶ Både i Norge og Sverige fant vi altså at konkubinatsaker var mest utbredt i byene. Ifølge Matovic var årsaken til dette at samlivsmønsteret var annerledes i byene i Sverige. Om dette var tilfellet i Norge og er vanskelig å svare på, men forskjell i livsstiler og den økende graden av

¹⁰⁶ Matovic 1984: 142

urbanisering utover på 1800- tallet kan ha spilt en rolle for hvorfor konkubinater var overrepresentert i byene

Ifølge kriminalstatistikken var det 8998 personer som ble tiltalt for konkubinater i perioden 1842-1902. Flest konkubinatsaker finner vi på 1850- og 70- tallet. Dette kan ha sammenheng med at det var behov for å etablere en allmenn rettspraksis etter at konkubinaterparagrafen kom i 1842, og at i 1874 fikk paragrafen et tillegg som gjorde det enklere å straffe folk. Tillegget i 1874 skal jeg ta nærmere for meg i kapittel 5.

Kriminalstatistikken viser at det var store regionale forskjeller i utbredelsen av konkubinatsaker i de forskjellige amtene. Dette kan ha sin bakgrunn i forskjeller i straffeforfølgelse eller at det var ulike samlivsskikker. Den regionale oversikten viser et moment veldig klart og det var at konkubinater var overrepresentert i byene. Hvorfor det var forskjell på bygd og by kan ha sammenheng med forskjeller i straffeforfølgelse, eller ulike samlivsskikker og tradisjoner.

Ifølge kriminalstatistikken var de tiltalte i konkubinatsakene unge folk fra de lavere klasser. Majoriteten var i alderen 30- 39 år. Vi har sett at antall tiltalte menn over 50 år fordoblet seg fra 1850 til 1890, noe som kan bety at myndighetene i løpet av årene i større grad valgte og straffeforfølge de utenomekteskapelige og etterekteskapelige forholdene fremfor de førekteskapelige. Jeg skal komme nærmere tilbake til dette i analysen av konkubinater i høyesterett og i nærstudiet.

3.4 Konkubinatsaker i Høyesterett

I kriminalstatistikken får vi informasjon om antall tiltalte/domfelte, deres alder og bosted. For å finne mer informasjon om de tiltalte i konkubinatsakene og hvorfor de levde sammen ugift så må vi gå til rettssakene. Som nevnt har jeg valgt og ta for meg konkubinatsakene i høyesterett og i nærstudiet. Høyesterettssakene viser myndighetenes behandling og rettshåndhevelse av konkubinatsaker. Samtidig kan sakene i høyesterett gi et bilde på den eventuelle problematikken rundt rettsforfølgelsen av konkubinatsaker. Hvorfor kom disse sakene opp i høyesterett? På mange måter representerte høyesterettssakene det offisielle synet på konkubinatsaker og gjennom rettssakene kan man få et innblikk i om myndighetens politikk gikk på tvers av de folkelige samlivsskikkene.

Oversikt over konkubinatsaker som kom opp i Høyesterett finner vi i Norsk Retstidende.

Den norske Høyesterett ble etablert i 1814 og skulle utgjøre (og gjør det fremdeles) den siste rettsinstansen. Gjennom høyesterettspraksis ble standarden for håndteringen av lovbrudd satt. I årene som fulgte etter 1814 strømmet det inn saker til høyesterett og dette førte til at i 1842 ble det fattet vedtak om at alle straffesaker kunne bli behandlet skriftlig (utenom landsforræderi, angrep på staten eller forbrytelser mot kongen).¹⁰⁷ Ifølge Nils Rune Langeland ble 70 prosent av straffesakene i 1844 behandlet skriftlig og i tiårene som fulgte over halvparten. Forsvarsarbeidet i straffesakene kostet ikke noe, så dermed hadde folk flest mulighet til å anke inn sin sak til Høyesterett.

Tabell 8 viser antallet konkubinatsaker i høyesterett fordelt over tiår og det årlige gjennomsnittet av saker i hvert år.

Tabell 8 Antall og årlig gjennomsnitt av konkubinatsaker i Høyesterett 1844-1888.

Tiår	Antall	Årlig gjennomsnitt
1846-1850	57	8,1
1851-1860	35	3,5
1861-1870	17	1,3
1871-1880	7	0,7
1881-1890	8	0,8
Totalt	124	2,8 ¹⁰⁸

Tallene er hentet fra Norsk Retstidende 1844-1889

¹⁰⁷ Langeland 2005: 368.

¹⁰⁸ Det årlige gjennomsnittet av konkubinatsaker i perioden 1846-1890.

Som vi ser i tabellen så var det ikke mange konkubinatsaker i Høyesterett årlig. Alt i alt var det i høyesterett 116 menn og 92 kvinner som ble tiltalt for konkubinatsaker. Årsaken til det ulik tallene var at i noen av sakene var det kun den ene parten som anket saken inn til høyesterett. Dette kan være forskjellige årsaker til, men man kan anta at den andre parten godtok dommen i underretten.

Tabell 8 viser det årlige gjennomsnittet av konkubinatsaker i høyesterett fordelt på tiår. På 1840- tallet har vi som nevnt kun tall på konkubinatsaker i en femårsperiode og det er også i den perioden det var flest konkubinatsaker oppe i høyesterett. At det var flest saker i denne perioden kan ha sin bakgrunn i at det var en ny bestemmelse og det var da var behov for å etablere en rettspraksis for håndtering av sakene.

Etter 1850 går antall konkubinatsaker i høyesterett jevnt nedover og etter 1890 har jeg ikke funnet noen flere saker. Vi finner ikke at det var noen økning i antall høyesterettssaker på 1870- tallet, dermed finner vi ikke samme tendensen her som i kriminalstatistikken. Tillegget i 1874 hadde da ikke noen innvirkning på antall saker i høyesterett.

Fra 1880- tallet gikk antall saker nedover også på landsbasis, dermed samsvarte høyesterettssakene med kriminalstatistikken. Man kan tolke nedgangen i konkubinatsaker i høyesterett med at rettspraksisen for behandlingen konkubinatsaker var satt og at dette hadde satt standarden i underretten. Den siste konkubinatsaken i høyesterett fant sted i 1888.

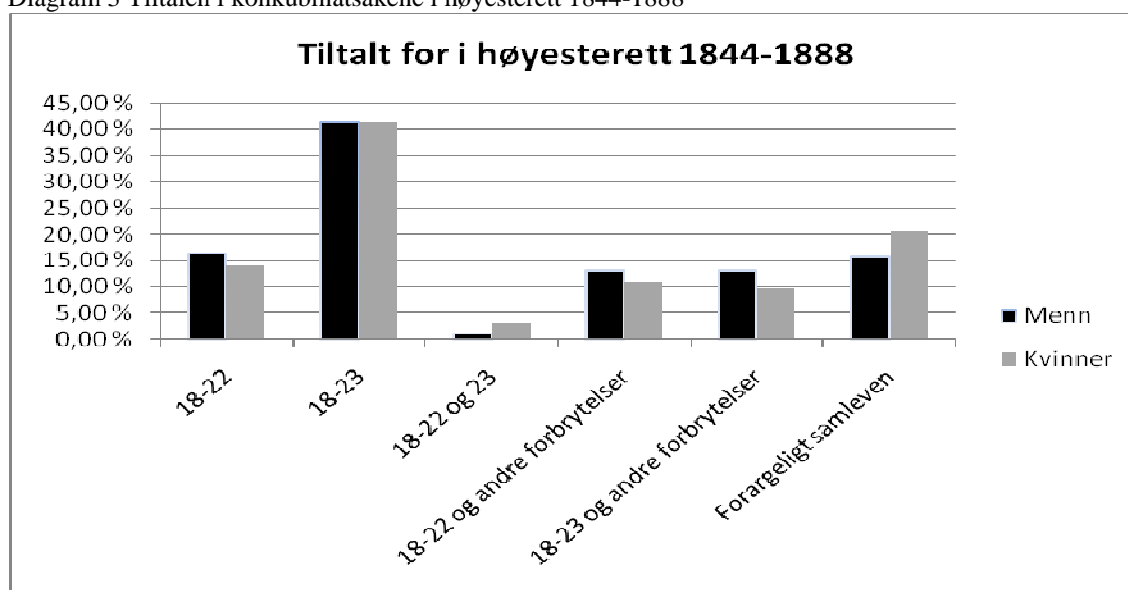
Som vi tidligere har sett i kriminalstatistikken så var det frem til 1880-tallet cirka 150-160 rettssaker som omhandlet konkubinatsaker hvert år. Av disse sakene er det altså et fåtall som er blitt anket videre til Høyesterett. Skiller dermed sakene i Høyesterett seg ut fra sakene i underretten eller finner vi lignende informasjon her om de tiltalte? Dette tar jeg for meg litt lenger nede, i tillegg skal jeg gå nærmere inn på dette i neste kapittels nærstudium.

Det høye antallet konkubinatsaker i høyesterett på 1840- tallet viser at det var et behov for å etablere en rettspraksis for hvordan konkubinatsparagrafen skulle håndteres. I de påfølgende tiårene gikk antallet konkubinatsaker i høyesterett ned, da denne praksisen sannsynligvis var etablert. I forholdt til antallet konkubinatsaker på landsbasis så var det veldig få som kom opp i høyesterett. Hvem de tiltalte i konkubinatsakene var er det neste jeg skal ta for meg.

Sivil status

Av de 208 tiltalte i høyesterettssakene så var det 119 av dem som oppga sivil status. Av disse 119 var 61 av dem var gift, 26 av dem var ugift, 11 var enker, 10 var enkemenn, 7 var separert og 4 var skilt. Andelen gifte var dermed klart størst, selv om man må ta i betraktning av det kun var litt over halvparten av de tiltalte som oppga sivil status. En annen måte å finne ut mer om dette på er å ta for seg hvilken paragraf de tiltalte ble tiltalt for. Som nevnt ble de ugifte tiltalt for brudd på paragraf 22, mens i saker der en eller begge var gift ble man tiltalt etter paragraf 23. Hvilken paragraf de tiltalte i høyesterettssakene ble tiltalt for ser vi i diagram 6

Diagram 3 Tiltalen i konkubinatsakene i høyesterett 1844-1888

Tall hentet fra Norsk Retstidende 1844-1888

I flere av sakene er det ikke oppgitt hvilken paragraf som er benyttet. Dermed har jeg satt inn "Forargelig Samleven" som kategori i diagrammet, i og med at det i disse sakene står det kun "Tiltalt for forargelig Samleven" eller "Tiltalt for konkubinatsak".¹⁰⁹

Diagram 3 viser at 40 prosent av de tiltalte i konkubinatsakene ble tiltalt for brudd på kapittel 18 § 23, de vil si at en eller begge av de tiltalte var gift. I tillegg var 12-13 prosent for begge kjønns vedkommende tiltalt for brudd på nevnte paragraf og andre forbrytelser, dermed var over 50 prosent for begge kjønns vedkommende gift med andre enn den de levde sammen med. Når det gjelder de ugifte så var det til sammen 25 prosent av de tiltalte mennene og kvinnene som ble tiltalt for § 22 eller § 22 og andre forbrytelser. De resterende 25 prosentene er vanskelig å si noe om i og med at det kun blir opplyst at de er tiltalt og dømt for ulovlig

¹⁰⁹ Rt 1844: 124 og Rt 1848: 883.

samleven. Men ut i fra den informasjonen vi har så ser det ut til at utenomekteskapelig forhold var karakteristisk for konkubinatsakene i høyesterett.

Et eksempel på en slik høyesterettssak der en eller begge er gift finner vi i 1844 der Christian Olsen Gravdahl 31 år og Karen Olsdatter Vilbergseiet 42 år ble tiltalt for forargelig samliv.¹¹⁰ Karen var gift med Christian Torkildsen 62 år, og dermed ble hun og medtiltalte tiltalt etter 18-23. Christian O. G. og Karen ble dømt for konkubinatsak, og i og med at Karen var gift fra før så ble straffen strengere. Christian fikk fengsel i 15 dager og Karen fikk straffearbeid i 8 måneder.¹¹¹

I 1845 finner vi en rettssak der begge de tiltalte var gift med andre enn den de levde sammen med. De tiltalte var Halvor Madsen Skjærbusdal 50 år og Inger Olsdatter Nordbotten (eller Einvig) 44 år.¹¹² Begge var gift på hver sin kant. Halvor hadde to barn med sin kone, og Inger hadde syv barn med mannen sin. Halvor og Inger hadde ifølge vitner hatt et forhold over lengre tid, helt til de rømte bort sammen, men ble funnet igjen et par dager etter. Forholdet hadde da vakt forargelse i bygda.¹¹³ De tiltalte innrømmet at de har lovet hverandre ekteskap når deres respektive ektefeller har falt bort.¹¹⁴ Høyesterett stadfestet overrettens dom og Halvor og Inger ble begge idømt straffearbeid i halvannet år.

I de sakene der personer ble dømt for konkubinatsak og en eller begge av dem var gift med andre, slik som Halvor og Inger, finner vi de strengeste straffene. Forholdet var da enda mer forargelig i og med at man trakk sine respektive ektefeller inn i dette. I Halvor og Ingers sak fant vi at de ”fornærmede Ægtefeller ønskede Sagen paataalt af det Offentlige.”¹¹⁵ Anmelderne i konkubinatsakene skal jeg ta for meg litt seinere i dette kapittelet.

Da det ikke er laget noen oversikt i NOS over de tiltaltes sivile status, så er det umulig å sammenligne dette med informasjonen i høyesterett. Dermed er det ikke muligheter for å finne ut om det var spesielt for høyesterettssakene at et så stort antall var gift eller at dette var noe som gjaldt for konkubinatsakene på landsbasis.

Et viktig spørsmål er hvorfor var det så mange av de tiltalte som var gift, men levde sammen med andre? Ifølge historiker Hanne Marie Johnsen skilsmisse vanskelig å få på denne tiden da var myndighetene restriktive med å gi skilsmissebevilgninger.¹¹⁶ Årsaken til den restriktive praksisen i perioden 1830-1890 var den liberale linjen som myndighetene

¹¹⁰ Rt 1844: 124.

¹¹¹ Rt 1844: 126.

¹¹² Rt 1845: 327.

¹¹³ Rt 1845: 328.

¹¹⁴ Rt 1845: 328.

¹¹⁵ Rt 1845:328.

¹¹⁶ Johansen 2001: 55.

hadde hatt før 1830, noe som medførte mange skilsmisser. Vanskeligheter med å få innvilget skilsmisse kan være noe av medvirkende årsak til de utenomekteskapelige samlivene.

Et tilfelle der skilsmisse kunne ha hatt en betydning finner vi i 1845 da Ole Johnsen Aasen eller Hitaas og Gunhild Johnsdatter ble tiltalt for brudd straffelovens kapittel 18 § 23. Ole var gift med Kirstine Olsdatter Aakre som var 85 år gammel og selv var Ole kun 55.¹¹⁷ Etter tre års straffearbeid for andre forbrytelser ble Ole løslatt i 1839, og han og Kirstine ble enige om å søke separasjon. De ble separert og levde fra hverandre i tre år før de søkte de om å få skilsmisse, men søknaden ble avvist på grunn av at den lovfestede meglingen ikke hadde funnet sted.¹¹⁸ I løpet av denne tiden hadde Ole inngått et forhold til Gunhild og de fikk et barn sammen. Kristine erklærte at hun ”at hun ingen Hindring skulde lægge i veien, om Manden agtede at indgaae nyt Ægteskab”.¹¹⁹ Men etter flere påminnelser fra presten ble Ole og Gunhild tiltalt og dømt for konkubinats og fikk henholdsvis 20 og 30 dagers fengsel. Saken viser hvor vanskelig det kunne være å starte opp på nytt dersom man ikke ønsket å leve sammen med den man var gift med, til og med når begge partene i ekteskapet ønsket å skille seg.

Som nevnt kan de tiltaltes alder fortelle om i hvilket stadium av livet de tiltalte var i. I høyesterettssakene er det ikke noen systematisk oversikt over alder, slik som vi finner i kriminalstatistikken. I noen av rettssakene er informasjon om de tiltalte nøye listet opp, mens i andre står det kun navn og knapt noe mer. Dermed er det vanskelig og få en like ”riktig” oversikt over de tiltaltes alder i høyesterett, som i kriminalstatistikken. Av de 92 kvinnene og de 116 mennene som ble tiltalt for konkubinats i høyesterett, har vi informasjon om alderen til 71 av kvinnene og 83 av mennene. Dermed er det rundt 25 prosent av de tiltalte av begge kjønn som ikke er oppgitt. Dette er en nokså høy prosent og dette må det tas forbehold om når man ta for seg tabell 9.

¹¹⁷ Rt 1845: 261.

¹¹⁸ Rt 1845: 262.

¹¹⁹ Rt 1845: 262.

Tabell 9 Prosentvis aldersfordeling i konkubinatsaker i høyesterett i perioden 1844-1888

Alder	Menn %	Kvinner %
<20	0,0	0,0
20-29	13,3	13,8
30-39	15,9	40,4
40-49	24,8	13,8
50>	17,7	7,4
Ikke oppgitt	28,3	24,5
%	100	100
n	84	71

Tallene er hentet fra Norsk Retstidende 1844-1888

I tabell 9 ser vi at i at andelen tiltalte kvinner i høyesterett er klart størst i alderen 30-39år, og for mennenes vedkommende er det flest mellom 40-49år. Som nevnt er det i en fjerdedel av sakene ikke nevnt alderen på de tiltalte, men tabellen over kan det se ut som at de tiltalte i høyesterettssakene var noe eldre enn på landsbasis.

Dersom man sammenligner resultatene i tabell 9 med aldersfordelingen i kriminalstatistikken så ser man at fordelingen hos kvinnene er veldig lik. I tabell 9 ser vi at kvinneandelen er størst i aldergruppen 30-39 år, noe som vi også finner i kriminalstatistikken. Etter dette er det flest kvinner i alderen 40-49 år, mens i kriminalstatistikken er 20-29 på andre plass. Nederst på listen i både kriminalstatistikken og i høyesterettssakene finner vi de over 50 og til sist de under 20. Med unntak av 20-29 og 40-49 år bytter plass, så er aldersfordelingen av kvinner i kriminalstatistikken og i høyesterett helt lik.

For mennenes vedkommende er det i høyesterettssakene flest i alderen 40-49 i, mens på landsbasis var majoriteten i alderen 30-39 år. Etter dette er det i høyesterettssakene flest menn over 50, mens i kriminalstatistikken er ligger 40-49 på andre plass. I motsetning til de tiltalte kvinnene så er aldersfordelingen av menn i høyesterett veldig ulik aldersfordelingen i kriminalstatistikken. Det eneste som er likt er at de under 20 år finner vi færrest av i høyesterett og på landsbasis. Det må nevnes at aldersfordelingen for tiltalte menn i konkubinatsakene i kriminalstatistikken er veldig jevn, og at det ikke er mange prosentene mellom hver aldersgruppe. Men samtidig var det spesielt for de tiltalte mennene og til dels for de tiltalte kvinnene flere over 50 år i høyesterettssakene enn i kriminalstatistikken.

Høyesterettssakene utgjorde et betydelig lavere antall enn i kriminalstatistikken, så dette kan ha innvirkning på forskjellen i aldersfordelingen. Eventuelt kan det være at eldre i større grad enn de yngre anket sin sak inn til høyesterett eller kan det ha noe med at høyesterett først og fremst behandlet konkubinatsaker der en eller begge av de tiltalte var gift.

For å påvise om det var stor forskjell mellom de eldre og de yngre tiltalte i konkubinatsakene i høyesterett har jeg i tabell 10 laget en oversikt over hvor mange prosent av de tiltalte som var over og under 40 år i de forskjellige tiårene.

Tabell 10 Tiltaltelsesprosenten i konkubinatsakene i høyesterett over og under 40 år, inndelt etter kjønn og tiår.

	Menn				Kvinner			
	<40	>40	%	n	<40	>40	%	n
1845-49	50	50	100	18	58	42	100	17
1850-59	40	60	100	32	72	28	100	25
1860-69	21	79	100	19	66,5	33,5	100	18
1870-79	40	60	100	5	66,5	33,5	100	3
1880-89	20	80	100	10	25	75	100	8
1845-1889	35	65	100	84	60	40	100	71

Tall hentet fra Norsk Retstidende 1849-1889

Tabell 10 viser at i høyesterettssakene var det flere menn over 40 år gjennom alle tiårene. De over 40 utgjorde nærmest dobbelt så mange som de under 40. For kvinnenes vedkommende er gruppen under 40 år klart størst. Førstegangsetablerere var i gjennomsnitt i slutten av 20-årene så ser det ut som at flertallet av de tiltalte i konkubinatsakene i høyesterett var andregangsetablerere. Dette gjaldt spesielt for menn.

I dette delkapittelet har jeg tatt for meg de tiltaltes sivile status. Jeg har funnet ut at over 50 prosent av de tiltalte i konkubinatsakene i høyesterett var gift og at gjennomsnittsalderen var høyere enn på landsbasis. Det kan dermed virke som at de tiltalte i høyesterettssakene var personer som levde sammen i utenomekteskapelige forhold eller at de var andregangsetablerere. Hvorfor de levde sammen på denne måten ugift skal jeg ta for meg senere i oppgaven, men en faktor som kan ha spilt en rolle var de tiltaltes sosiale status

Sosial status

Når det gjelder de tiltaltes yrke så er det veldig vanskelig å lage en oversikt over dette, ut i fra den informasjonen som finnes i høyesterettssakene. Av de 123 rettssakene som vi finner her, så er det kun i 34 saker at det er oppgitt informasjon om de tiltaltes yrke. Dermed er ikke informasjonen tilstrekkelig til å lage en oversikt som kan være representativt for konkubinatsakene i høyesterett.

I de høyesterettssakene der yrke blir nedskrevet kan det nevnes at vi finner tre landeværn, tre gårdmenn, tre tjenestepiker, og ellers er en del håndverkere listet opp slik som murer, snekker, skomaker, kjeleflikker, dagsarbeider, urmaker og så videre. I og med at informasjonen om yrke er begrenset så er det vanskelig å påvise noen tendenser, men de yrkene som ble oppgitt var lav status yrker.

Flere av de tiltalte i konkubinatsakene i høyesterett ble tiltalt for konkubinatt i sammenheng med andre forbrytelser. Hvorvidt konkubinattet ble oppdaget etter at personen ble tiltalt for et annet brudd på loven kan det være vanskelig å si. Men ifølge Høyesterett ”hendte det ikke sjelden at Concubinatt med flere Børns Avling fortsattes i lægere tid, og at det kun kommer i Forfølgning i Forbindelse med andre Forbrydelser”.¹²⁰

Diagram 6 viste at cirka 25 prosent av mennene og 20 prosent av kvinnene ble tiltalte for flere forbrytelser enn for brudd på konkubinattparagrafen.. Av andre forbrytelser kan det nevnes betleri(tigging), tyveri og hor. Hvorvidt de tiltalte først ble tiltalt for konkubinatt eller om dette var et forhold som kom frem i løpet av rettssakene er det vanskelig og si noe om, og det kan ha vært varierende.

Ingen av de tiltalte i høyesterettssakene oppga grunn til hvorfor de har levd sammen i samboerskap. I seksten av konkubinatsakene hevdet de tiltalte at de levde sammen i et arbeidsgiver- arbeidstakerforhold og i nitten av sakene innrømmet de tiltalte at det hadde levd sammen ugift. I de resterende sakene blir det ikke oppgitt noen forklaring på hvorfor de ikke har inngått ekteskap. Dette skal jeg dermed ta nærmere for meg i rettssakene i nærstudiet.

De tiltalte i konkubinatsakene som kom opp i høyesterett var hovedsakelig personer fra de lavere klassene, og rundt 20 prosent av dem ble tiltalt for konkubinatt i sammenheng med andre forbrytelser. Ingen av de tiltalte oppgir årsak til hvorfor de lever sammen ugift. Noen av dem innrømmet forholdet mens andre hevdet at de ikke levde sammen som ektefolk.

¹²⁰ Rt. 1863: 215.

Hvem som kastet lys over det mulige konkubinatformet og hvordan myndighetene ble klar over det er det neste jeg tar for meg.

Forargelse eller aksept?

For å finne ut mer om hvordan konkubinatsakene kom frem i lyset så er det viktig å se på hvem som anmeldte forholdet. I høyesterettssakene var det stort sett enten sognepresten eller lensmannen som anmeldte forholdet. I kraft av sitt embete var presten og lensmannen nødt til å informere om brudd på loven, men hvordan de ble oppmerksom på forholdet er interessant med tanke på den folkelige holdningen til konkubinatt. Dersom graden av aksept for konkubinatt var varierende kan dette også ha spilt en rolle for den ulike fordelingen av konkubinatsaker i Norge.

I de fleste konkubinatsakene var det altså sognepresten eller lensmannen som anmeldte forholdet, men det er også et par saker der en av de tiltalte ektefeller var anmelderne. Dette finner vi i konkubinatsaken mot Torjus Bergersen Faremo og Inger Torjusdatter Tvedtebak i 1850. Da var det Torjus sin kone Sigrid Salvesdatter som anmeldte forholdet.¹²¹ Det samme skjedde i 1877 da konen til Nils Andreas Olsen Skarvdalen anmeldte han og Elisabeth Johannesdatter Skarvdalen for konkubinatt.¹²² I begge disse sakene ble de tiltalte dømt for konkubinatt, og i begge sakene var det en fornærmet tredjepart som anmeldte forholdet. Selv om det kun er i tre høyesterettssaker det står omtalt at tiltalte kone eller mann som klaget inn paret for retten, så kan dette ha hatt en betydning i flere av konkubinatsakene i høyesterett. Over 50 prosent av de tiltalte i sakene var gift, dermed er det ikke unaturlig og tenke at det er flere av de ”fornærmede” her som kan ha klaget inn forholdet for retten. Utbredelsen av dette er det vanskelig å si noe om, men i og med at det var en fornærmet så kan dette være årsaken til at disse sakene kom opp i høyesterett. Dette fordi at her var det et ”offer” i saken og det gjorde forholdet mer forargelig.

De folkelige holdningene til konkubinatt er vanskelig å påvise, men i noen saker står det om forhold som har vekket forargelse i bygda. I høyesterettssakene har jeg funnet tre saker der dette er nevnt. Samtidig finner man utsagn som motsier dette, som for eksempel fra konkubinattiltalte Borgild Syversdatter i 1852 ”...at hun intet Ulovligt deri fandt, da Saadant taaltes der i Bygden og ofte fant sted”.¹²³ Hvilken bygd det er snakk om blir det ikke nevnt noe om i rettssaken, men i folketellingen 1865 fant jeg Borgild og medtiltalte Niels Syversen

¹²¹ Rt 1850: 510.

¹²² Rt. 1877: 667.

¹²³ Rt 1852: 752.

igjen. Hvorvidt Borgild og Niels hadde bodd på samme plassen helt siden de ble tiltalt i 1852 er det vanskelig å si noe om. I 1865 bodde de i Ål i Buskerud og Niels var gårdbruker og Borgild var tjenestepike i husholdet.¹²⁴ Niels står registrert som gift, men hans kone er ikke oppgitt. Borgild var registrert som ugift. Selv om Niels og Borgild ble dømt for konkubinat i 1852 fortsatte de alt så å bo i samme hus etter dette. Borgilds utsagn om at konkubinat var vanlig i bygda er interessant og kan dermed settes i sammenheng med utbredelsen av konkubinat på Østlandet i forhold til resten av landet, slik vi så i tabell 7.

I høyesterettsprotokollen er det skrevet en fotnote til Borghild utsagn der det står at ”Denne Angjældende er ikke den Eneste, der nærer saadan Anskuelse, hvorimod den skal være temmelig utbredt som følge af at Concubinat forholdsviis kun sjælden, og da for det Meste kun efter længere Samliv, skal blive paatalt”.¹²⁵ Hvor lenge Niels og Borgild hadde bodd sammen før de ble tiltalt i 1852 står det ingenting om i rettssaken, men i og med at de fremdeles bodd sammen i 1865 (dog registrert som gårdbruker og tjenestepike) så kan man anse det som et langvarig forhold. Betydningen av tidsaspektet for å definere konkubinat skal jeg ta for meg senere i kapitlet.

I seksten av konkubinatsakene i høyesterett oppga de tiltalte at de levde sammen i et arbeidstaker- arbeidsgiver forhold. Hvorvidt dette var deres utgangspunkt og at forholdet forandret seg over tid eller at dette kun ble brukt som et skalkeskjul for forholdet deres er vanskelig å si. At de tiltalte kun var herre og tjenestepike kan ha vært mulig, men i de fleste sakene finner vi da at de har barn sammen eller at vitner hevder at de har oppført seg som ektefolk og dermed er det sannsynlig at det stort sett var noe mer enn kun et arbeidsforhold. Som vi har sett i saken til Niels og Borgild så var dette i folketellingen registrert som et arbeidsgiver- arbeidstaker forhold. Men i rettssaken i 1852 la verken Niles eller Borgild skjul på sitt forhold, noe som det også ble dømt for.

¹²⁴ <http://www.rhd.uit.no/folketellinger/ftliste.aspx?ft=1865&knr=0619&kenr=006&bnr=0033&lnr=000>

Lastet ned 23.10.08 kl 15:12.

¹²⁵ Rt 1852: 752.

3.5 Utfordringer ved å definere de tiltaltes forhold

Hvorvidt et par levde i sammen i konkubinatsforhold eller om de hadde et annet forhold til hverandre kunne være vanskelig og definere. Man ville anta at de som levde sammen ugift ønsket og skjule dette, da det var straffbart. Dermed kunne myndighetene stå ovenfor en utfordring i å definere de tiltaltes forhold dersom dette kunne fortone seg uklart. Elementer som om forholdet var av langvarig karakter eller kun et leiermål kunne være vanskelig å finne ut av dersom partene møttes av yrkesmessige årsaker eller av andre sosiale årsaker.

I seksten av de 123 høyesterettssakene hevdet de tiltalte at de levde sammen i et arbeidsforhold, det vil si at en av dem arbeidet for den andre. Et eksempel på dette er en høyesterettssak i 1865 der sangerinnen Hanna Allum sto tiltalt for brudd på lovens § 18-23 sammen med snekker Halvor Olsen. Hanna var 21 år og Halvor 40 og gift med en kvinne på 47 år. De tiltalte påsto at deres forhold kun var som arbeidsgiver og ansatt, da Hanna var ansatt som tjenestepike og skulle bistå Halvor i hans butikk der han drev ølhandel.¹²⁶ Halvors kone hadde flyttet fra ham i 1863 og Hanna ble dermed ansatt for å bestyre husholdningen. Halvor og Hanna nektet for at forholdet deres var noe annet enn rent profesjonelt, men ifølge vitner så oppførte de tiltalte seg slik at ”der efterlod ingen Tvil om, at et sandselig kjærlighetsforhold bestod mellom dem”.¹²⁷ Hele ti vitner var ble trukket inn i saken. Ifølge høyesterett var indisiene nok til å straffe Halvor og Hanna. I underretten var de tiltalte blitt frikjent, mens i overretten fikk Halvor staffet med fengsel i femten dager og Hanna i fem dager. Høyesterett valgte og dømme Halvor og Hanna for konkubinatsforhold og de forlenget straffen med til tjuefem og ti dager. Hvorfor høyesterett valgte å forlenge straffen står det ingenting om i rettsprotokollen.

En annen og lignende sak var rettssaken mot postfører Dyre Horstad og Anne Fonstad som i 1859 ble tiltalt for brudd på kapittel 18 §§ 22 og 23. Dyre var 58 år og skilt fra sin kone, mens Anne var 46 år. De tiltalte hevdet at Anne kun var Dyres husholderske, men ifølge vitneutsagn (naboene deres) så ”hva det Daglige og Huslige angaaer, synes at leve i al Fortrolighed, som om det hele Hustel m.M. skulde vedkomme dem begge lige meget”.¹²⁸ Anne og Dyre ble dømt for å leve sammen i konkubinatsforhold og fikk 15 og 8 dager i fengsel.

I høyesterettssakene er det altså flere saker der de tiltalte hevdet at kvinnen kun var ansatt som husholderske eller tjenestejente i huset. I disse sakene kunne det være vanskelig å definere de tiltaltes forhold, men det ser ut til at vitneutsagn (i flere av sakene opp til elleve

¹²⁶ Rt 1865: 674.

¹²⁷ Rt 1865: 675.

¹²⁸ Rt 1859:702.

stykker) betød en stor del for utfallet av sakene. Hvem disse vitnene var og hvordan de kjente de tiltalte står det ingenting om i rettssakene i høyesterett. I rettsprotokollen står det kun nummeret på vitnet og hva vitnet har fortalt om de tiltaltes forhold.

Høyesterett er som nevnt det organ som setter standarden for rettspraksis. I konkubinatsakene i høyesterett er det flere eksempler på at det blir referert til praksis i tidligere høyesterettssaker og at dette har stor innvirkning på utfallet av rettssaken. Et eksempel på dette er en sak i 1882 der Johan Gustav Stefanus Nyberg 38 år og Hilma Sofie Charlotte Gallerabi (Bergh) 52 år ble tiltalt for betleri (tigging) i tillegg til å leve sammen i konkubinatsak. Johan og Hilma var svenske og hadde levd i ugift sammen i Sverige der konkubinatsak ikke var straffbart.¹²⁹

Etter et par måneder i Norge ble Johan og Hilma tiltalt for konkubinatsak ved at det hadde felles husholdning og levd sammen på samme værelse, men i hver sin seng. Hilma led av en ”legemlig Feil”, noe som gjorde at samleie var umulig.¹³⁰ I byretten ble de frifunnet for tiltalen på grunn av ”den vitterlige Udygtighed til Ægteskab”, men deretter ble dommen på det offentlige vegne innanket til høyesterett.¹³¹ I høyesterett ble det henvist til tidligere høyesterettspraksis og at det ikke var behov for bevis for samleie når de øvrige kriteriene for ekteskapelig samliv var tilstede.¹³² Johan og Hilma ble dermed dømt til fengsel i seks dager.¹³³

En annen rettssak med et helt annet utfall var en konkubinatsak i 1848 der Søren Sørensen og Berthe Guldrandsdatter Sæterstøen sto tiltalt. Søren var 52 år, ugift og ”gaardmand”, mens Berthe var 29 år og ugift.¹³⁴ Både Søren og Berthe hevdet at de ikke var skyldige i tiltalen og at Berthe kun var i huset som egenskap av husholderske og tjenestepike, og det hadde hun vært i ti år. Ifølge Berthe fikk hun kost og lønn i penger og klær, men samtidig måtte hun erkjenne at hun til tider hadde delt seng med Søren, noe som hadde ført til at de hadde to barn sammen. I underretten ble Søren og Berthe frifunnet med begrunnelsen at ”fordi det ikke er beviist, at de i alle Dele have levet sammen, som om de vare Ægtefolk...”.¹³⁵ Saken ble av myndighetene anket til overretten der Søren og Berthe ble idømt til mulkt på henholdsvis 30 og 10 Spd. De tiltalte anket saken videre til høyesterett. Og i høyesterett ble Søren og Berthe frifunnet for tiltalte, slik som i underretten. Frifinnelsen ble

¹²⁹ Rt 1882: 831.

¹³⁰ Rt 1882:831.

¹³¹ Rt 1882: 831.

¹³² Rt 1882:832.

¹³³ Rt 1882:833.

¹³⁴ Rt 1848: 561.

¹³⁵ Rt 1848:562.

begrunnet ved at Berthe aldri hadde tatt en husmors stilling i huset og at hun aldri hadde hatt rådighet i huset som kone.¹³⁶ Dette ble også støttet av flere vitneutsagn.

At det kunne være utfordrende å definere de tiltaltes forhold medførte at det var avgjørende å avklare om de tiltalte delte bord og seng. At det kunne være vanskelig å definere forholdet mellom de tiltalte er det ingen tvil om, og selv om de bodde i samme hus og hadde barn sammen (slik som Søren og Berthe) så ble ikke dette nødvendigvis sett på som et konkubinatsforhold. I 1874 ble felles økonomi fjernet som krav for brudd på konkubinatsparagrafen og det ble enklere å dømme de tiltalte. Dette er noe jeg skal ta nærmere for meg i kapittel 5.

3.6 Saker før og etter 1866

Etter 1866 var det kun 15 saker som kom opp i høyesterett. I kriminalstatistikken fant jeg at aldersfordelingen til tiltalte menn over 50 år økte betraktelig fra 1851 til 1888, og at andregangsetablerere i større grad ble rettsforfulgt mot slutten av 1800-tallet.

Dersom man går de femten sakene i høyesterett nærmere i sømmene finner man at alderen til flere av de tiltalte er veldig høy. Av de femten høyesterettssakene så er alderen registrert på alle utenom en. En utregning viser at gjennomsnittsalderen til de tiltalte i høyesterettssakene etter 1866 var 48,5 år. Men et så høyt aldersnitt kan man anta at disse personene var andregangsetablerere i den forstand at de enten er gift, men lever med en annen enn ektefellen eller at de var enkemenn/kvinner som har funnet seg en ny partner.

Noe annet som tyder på at dette var andregangsetablerere var at i ti av de femten sakene var de tiltalte tiltalt for brudd på kapittel 18 § 23. Dermed var en eller begge av de tiltalte gift, eller levde sammen med en person som var gift med en annen.

Utover dette har jeg ikke funnet at sakene etter 1866 skilte seg ut på noen som helst måte, men konkubinatsakene i høyesterett etter 1866 karakteriseres altså av personer som var andregangsetablerere.

¹³⁶ Rt 1848: 562.

3.7. Oppsummering

Gjennom analyse av konkubinatsakene i kriminalstatistikken og i høyesterett så har vi fått informasjon om omfanget av straffeforfølgelsen av konkubinatsaker i Norge, de tiltalte i konkubinatsakene på landsbasis og de sakene som kom opp i høyesterett.

Kriminalstatistikken viser at i perioden 1845-1902 var det rundt 150 personer som ble domfelt for konkubinatsaker hvert år. Fra midten av 1880- tallet sank antallet konkubinatsaker frem til konkubinatsaker ble nedkriminalisert i 1902. Domfellingsprosenten var jevnt over veldig høy i konkubinatsakene og den fortsatte og stige mot slutten av 1800- tallet, selv om antall saker gikk ned. De tiltalte tilsvarte da så å si de domfelte.

I kriminalstatistikken var for begge kjønns vedkommende majoriteten av de tiltalte i alderen 30-39 år, og kan dermed betegnes som førstegangsetablerere. Men fra 1851 til 1889 ble der nærmest en fordobling av menn over 50 år tiltalt for konkubinatsaker. Mot slutten av århundret kan det dermed se ut som at myndighetene i større grad begynte og vektlegge de utenom- og etterekteskapelige forholdene framfor de førekteskapelige.

Kriminalstatistikken viser at de tiltalte var personer fra de lavere klassene. Hvorvidt økonomi var avgjørende for at de tiltalte levde sammen ugift står det ingenting om i høyesterettssakene. Dette skal jeg ta nærmere for meg i nærstudiet i neste kapittel.

Den geografiske oversikten viser stor regionale variasjoner i antall konkubinatsaker rundt om i landet. Konkubinatsakene var overrepresentert i byene og flest saker finner vi i Christiania og Bergen. Årsaken til dette kan være forskjeller i samlivsvanene og urbanisering eller så kan det vise at straffeforfølgelsen var varierte rundt om i landet.

Mellom 1842 og 1902 var det 123 konkubinatsaker som ble anket inn til høyesterett. Over 50 prosent av de tiltalte i høyesterettssakene var gift med en annen enn medtiltalte. Majoriteten av de tiltalte kvinnene var i alderen 30-39år, og for mennenes vedkommende var det flest i alderen 40-49. Dermed var gjennomsnittsalderen for menn noe høyere enn for de tiltalte kvinnene, i tillegg til at det var noe høyere enn gjennomsnittet i landet.

Høyesterettssakene som omhandlet konkubinatsaker var i stor grad preget av utenomekteskapelige forhold. Årsaken til disse sakene kom opp i høyesterett kan ha vært at disse forholdene i større grad skapte forargelse enn de førekteskapelige. I slike saker der en eller begge av de tiltalte allerede var gift så ble denne personen ansett som en fornærmet og dette gjorde forholdet enda mer forargelig.

Gjennom høyesterettssakene har vi sett at det problematisk og definere konkubinatsaker. At det dermed var et behov for å etablere en rettpraksis for behandling av konkubinatsaker kan dermed

være årsaken til at vi finner flest konkubinatsaker i høyesterett på 1840-tallet. Både i kapittel 4 og 5 skal jeg nærmere ta for meg problematikken med å definere konkubinatsaker.

I dette kapitlet har jeg tatt for meg hvem de tiltalte i konkubinatsakene var. Det skal jeg også gjøre i nærstudiet i neste kapittel da jeg skal analysere konkubinatsakene i Indre Sogn.

Kapittel 4 Gikk myndighetenes politikk på tvers av de folkelige samlivsskikkene?

Kapittel 4.1 De folkelige samlivsskikkene analysert gjennom nærstudiet

I forrige kapittel tok jeg for meg de tiltalte i konkubinatsakene for å påvise hvem de tiltalte var. Ifølge kriminalstatistikken var det var 8998 personer som ble tiltalt for konkubinatsaker i perioden 1845-1904, og det var på 1850- og 1870- tallet at det var flest saker. Etter dette skjedde det en gradvis nedgang i antall konkubinatsaker, men unntak av oppgangen på 1870-tallet. På landsbasis var de tiltalte i konkubinatsakene personer fra de lavere klassene og majoriteten var i alderen 30-39 år. Det var store regionale forskjeller i antall konkubinatsaker og på Østlandet var det flest saker. Konkubinatsakene var overrepresentert i byene, noe som kan være på grunn av urbanisering og at byene var mindre egalitære enn bygdene.

Årlig var det ikke mange konkubinatsaker som kom opp i høyesterett, og det var flest saker i perioden 1844-1850. I høyesterettssakene var de tiltalte noe eldre enn i statistikken, og over femti prosent av de tiltalte var gift med en annen person enn den de levde sammen med.

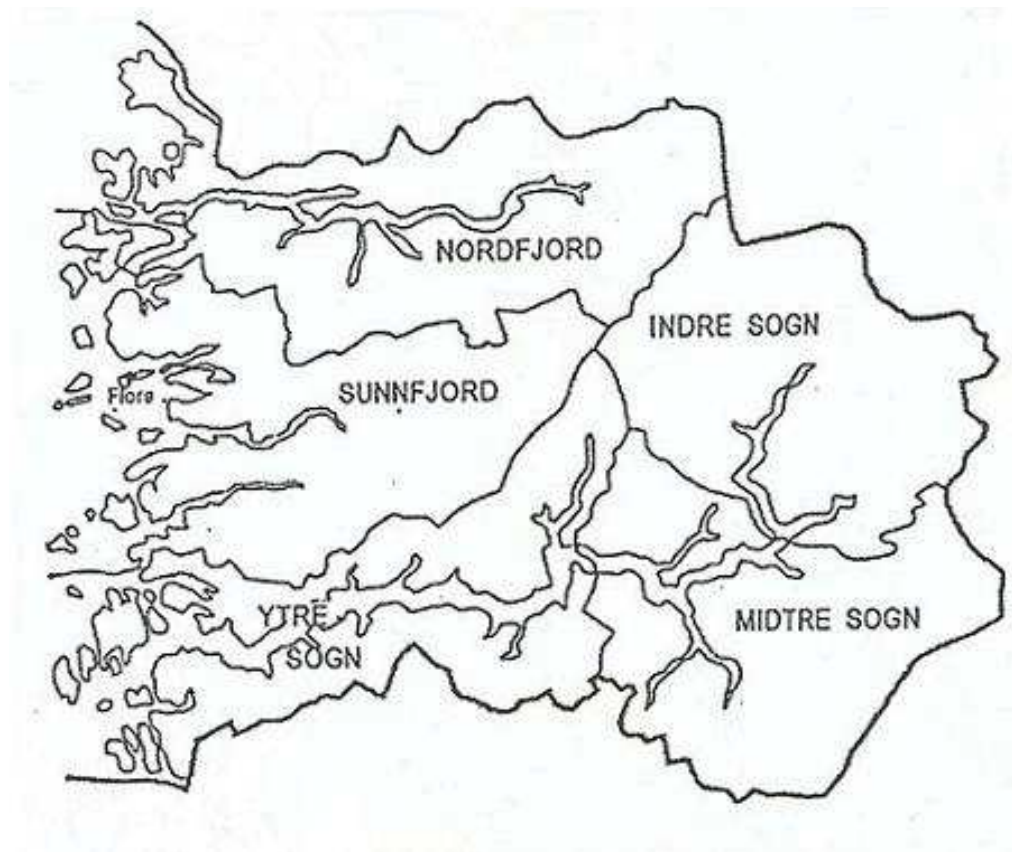
I nærstudiet skal jeg gå rettssakene mer i dybden og analysere de tiltalte og deres omstendigheter for da å kunne svare på om konkubinatsparagrafen gikk på tvers av de folkelige samlivsskikkene. Jeg skal analysere hvem de tiltalte var, hvorfor de levde sammen ugift og hvem som anmeldte forholdet.

Nærstudiet er en analyse av konkubinatsaker som fant sted i Indre Sogn mellom 1842-1902. Informasjonen som jeg har funnet her kan ikke gi noen konklusjoner om konkubinatsaker på landsbasis, men det kan vise hvordan forholdene var i Indre Sogn. Samtidig kan det vise tendensene i konkubinatsakene, når man sammenligner informasjonen her med resultatene fra kriminalstatistikken og høyesterettssakene.

Valg av nærstudie av konkubinatsaker har av flere grunner falt på Indre Sogn. I litteratur og i kildene jeg har brukt har jeg ved flere anledninger funnet henvisninger til sedelighetstilstanden i Indre Sogn og at den skilte seg ut fra resten av Vestlandet. At Indre Sogn har et kildemessig godt grunnlag i forhold til sedelighetssaker og da konkubinatsaker er dermed en av grunnene til at jeg har valgt dette som nærstudie.

Presentasjon av nærstudiet

På 1800- tallet var Indre Sogn en av de fire fogderiene som lå under Nordre Bergenshus amt, nemlig Nordfjord, Søndfjord, Ytre Sogn og Indre Sogn. Amtet hadde ingen kjøp- og ladesteder og utgjorde etter folketellingen i 1801 25 169 personer. Av disse bodde 11 231 i Sogn og 6151 av dem holdt til i Indre Sogn.¹²⁸ Indre Sogns sorenskriveri besto av de elleve tinglaugen/skibredene Leerdal, Borgund, Aardal, Lyster, Justedal, Marifjærn, Solvorn, Sogndal, Norum, Urland og Nærøen.¹³⁷

Kart hentet fra Herred, prestegjeld og sogn i Norge (Klettum 2001).

På kartet er Sogn delt inn i Indre-, Ytre-, og midtre Sogn. Rettssakene jeg skal ta for meg er fra Indre Sogn Sorenskriveri som både Indre og Midtre Sogn gikk inn under. I oppgaven kommer jeg kun til å betegne dette som Indre Sogn.

Befolkningen økte kraftig i Norge utover 1800- tallet, og ifølge folketellingen av 1865 hadde folketallet i Nordre Bergenshus økt til 86 803 mennesker.¹³⁸ Dermed hadde befolkningen i amtet tredoblet seg i løpet av de sekstifem årene siden sist folketelling. I Sogn

¹²⁸ NOS Folketeljinga 1980: 56.

¹³⁷ Kraft 1830: 714.

¹³⁸ Resultaterne af folketælling 1865: 3.

bodde det i 1865 37 443 personer, mens i Nord- og Sunnfjord bodde det til sammen 49 014.¹³⁹ Befolkningsøkningen på 1800- tallet førte til befolkningspress i bygdene i Sogn, noe som medførte til at flere emigrerte nordover eller til Amerika.¹⁴⁰ Ifølge Rasmus Sunde hadde Sogn og Fjordane i perioden 1856-1865 den største utvandringen av alle fylkene i Norge. Sunde kommenterer at det spesielle i denne perioden var at fra Nordre Bergenshus var så å si kun folk fra Sogn som emigrerte. Mellom 1856-1865 var det 6430 mennesker som emigrerte fra Sogn mens det kun var 226 fra Sunnfjord og Nordfjord.¹⁴¹ At det var stå stor fraflytning fra Indre Sogn kan ha vært på grunn av mangel på levebrød.

Emigrasjonen fra Sogn skjedde altså som følge av overbefolkning og befolkningspress etter den kraftige befolkningsøkningen utover 1800- tallet. Ifølge Sunde var befolkningsøkningen på det sterkeste på i perioden 1815-1825, noe som resulterte i at det var store ungdomsgrupper som utover 1840- tallet som skulle etablere seg og hadde behov for arbeid.¹⁴²

Samtidig som Sogn var preget av befolkningspress så skjedde det i løpet av 1800- tallet en forverring av de sosiale skillene i bygdene.¹⁴³ Antallet husmenn og dagarbeidere økte og det ble et større skille mellom de selveiende bøndene og de uten eiendom.

På midten av 1800- tallet var altså Indre Sogn et område som var preget av sterk befolkningsvekst og overbefolkning. Dette medførte at de sosiale skillene ble større og at det var kamp om brødet. For mange ble da løsningen å emigrere i håp om et bedre levekår.

Sedelighetstilstanden i Indre Sogn

I flere av sine verk nevner Eilert Sundt Indre Sogn og da som regel i forbindelse med usedelighet. I en oversikt over uekte fødsler i forhold til 100 ektevielser skriver Eilert Sundt at ”I det sistnevnte stift [Bergen] danne ellers distriktene omkring Sognefjorden et eget mørkt strøk, der stikker uheldig af mod nabo-egnene; thi de øvrige bergenske provstier er temmelig jevnt lyse”.¹⁴⁴ I tillegg gjør han en sammenligning av Sogn og Hardanger, da begge disse områdene var like geografisk. Men forskjellen mellom disse områdene var at sedelighetstilstanden i Hardanger var særdeles god, mens i Indre Sogn var den ”yderst slet”.¹⁴⁵ Hvorfor det var slik skriver ikke Sundt noe om, og han stilte kun spørsmål om, ”hvem belærer

¹³⁹ Resultaterne af folketælling 1865: 4.

¹⁴⁰ Gjerdåker 1986: 82.

¹⁴¹ Sunde 1986: 87.

¹⁴² Sunde 1986: 87.

¹⁴³ Sunde 1986: 82.

¹⁴⁴ Sundt 1968:36.

¹⁴⁵ Sundt 1968: 41.

oss om årsagen hertil?”.¹⁴⁶ Ifølge Sundt kan det dermed virke som Indre Sogn skilte seg ut i fra resten av Vestlandet med tanke på sedelighetstilstanden.

I sitt oversiktsverk ”Nordre Bergenshus Amt” (1902) gir Amund Helland følgende karakteristik av distriktene i Sogn ”sædelighetstilstanden er det saa som saa, eller at den staar ikke videre høit”.¹⁴⁷ Natteløperiet var mange steder utbredt og det var ikke ualminnelig at tjenestejenter og tjenestegutter sov på samme rom. Helland refererer til Sundts undersøkelser over uektefødte barn og de store forskjellene som fantes her mellom Sogn, Sunnfjord og Nordfjord. Oversikten over antall fødte barn og antall uektefødte barn i perioden 1876-1895 var det i Sogn 5-8 prosent uektefødte barn, mens i Sunnfjord var det kun 2-3 prosent.¹⁴⁸ Ifølge Helland var årsaken til forskjellene ”i de friere skikke i Sogn”, og da nærmere bestemt nattløperiet. Han poengterer også ut at antallet uekte barn var forholdsvis størst i herredene i Indre Sogn.¹⁴⁹

Helge Vaardal har skrevet en hovedfagsoppgave der han analyserer og sammenligner kriminalitet og samfunn i Sunnfjord og i Indre Sogn. Om løssaktighetssaker skriver Vaardal at i perioden 1820-1889 var det 278 tiltalte i sedelighetssaker i Indre Sogn, mens i Sunnfjord fant man kun 78.¹⁵⁰ Han forklarer denne forskjellen med at det var mer liberale sedvaner i Indre Sogn.

Vaardal har spesielt fokusert på strandstedene i Indre Sogn, og om hvorvidt dannelsen av disse tettstedene kunne ha påvirkning på det forskjellige kriminalitetsnivået i Indre Sogn og Sunnfjord. Han konkluderer med at dette ikke var tilfellet, men at folkepresset som medførte trange kår og vanskelige økonomiske tider var den viktigste årsaken til høy kriminalitetsrate i Indre Sogn.¹⁵¹

Indre Sogn hadde altså ikke et godt rykte på seg når det gjaldt sedelighet og moral. Ifølge Anne Sofie Nergård Uthaug var giftemålsskikkene der temmelig liberale i forhold til resten av landet. Dette var noe som gjenspeilte seg i at nattløperi og nattefrieri var allment godtatt av folk.¹⁵²

Ifølge forskningslitteraturen kan det dermed se ut som at Indre Sogn var et område der sedelighetstilstanden skilte seg ut fra resten av Vestlandet, noe som kommer tydelig frem gjennom de mange sedelighetssakene. Hvorfor Indre Sogn skilte seg ut fra nabofogderiene og

¹⁴⁶ Sundt 1968: 41.

¹⁴⁷ Helland 1901:628.

¹⁴⁸ Helland: 1901: 629.

¹⁴⁹ Helland 1901: 630.

¹⁵⁰ Vaardal 1995: 72.

¹⁵¹ Vaardal 1995: 95.

¹⁵² Uthaug 1996: 8.

Vestlandet generelt kan det være flere årsaker til som befolkningspress, mangel på etableringsmuligheter og bosted eller andre tradisjoner og skikker.

Ifølge Vaardal var det 98 personer i Indre Sogn tiltalt for konkubinatsaker i perioden 1845-1890, mens i Sunnfjord var det kun 34.¹⁵³ At det var tre ganger så mange tiltalte i Indre Sogn som i Sunnfjord er spesielt. Spørsmålet er dermed om konkubinatsaker var i større grad utbredt i Indre Sogn enn i Sunnfjord og i så fall hvorfor det? Var det folkene som bodde der som hadde andre levemåter eller var det lensmenn, prester og øvrigheten som i større grad satte søkelyst på konkubinatsaker og anmeldte dette?

Nå skal ikke jeg i oppgaven sammenligne konkubinatsakene i Indre Sogn og Sunnfjord, noe som er blitt gjort tidligere av Helge Vaardal. Men ved å vite at det var en så stor forskjell mellom fogderiene og at det var så mange konkubinatsaker i Indre Sogn gjør at dette er et område som er veldig interessant og studere og som gir et godt kildegrunnlag.

¹⁵³ Vaardal 1995:74.

4. 2 Konkubinatsakene i Indre Sogn

Gjennom analyse av konkubinatsakene i Indre Sogn skal jeg ta nærmere for meg hvem de tiltalte var, samtidig som jeg skal ta for meg om myndighetenes politikk var på tvers av de folkelige samlivsskikker. Ut i fra informasjonen jeg har funnet i Indre Sogn kan jeg ikke trekke noen konklusjoner på landsbasis, men jeg kan si noe om hvordan forholdene var i Indre Sogn.

For å finne frem til konkubinatsakene i Indre Sogn har jeg tatt for meg Sorenskriveren i Indre Sogn sine domsprotokoller. Til sammen har jeg funnet 51 konkubinatsaker i Indre Sogn i perioden 1846-1889. Tabell 11 viser antallet tiltalte i tiårsperioder (med unntak av 1846-1850) og det årlige gjennomsnittet av konkubinatsaker.

Tabell 11 Antall tiltalte i og årlig gjennomsnitt av tiltalte i konkubinatsakene i Indre Sogn fordelt på tiår.

Tiår	Antall tiltalte	Årlig gjennomsnitt av tiltalte
1846-1850	15	3
1851-1860	46	4,6
1861-1870	10	1,0
1871-1880	20	2,0
1881-1890	8	0,8
Totalt	99	2,2 ¹⁵⁴

Tall hentet fra Sorenskrivaren i Indre Sogn. Domsprotokoll. Offentlige saker 1846-1889.

Totalt var det 99 personer i Indre Sogn som ble tiltalt for konkubinatsaker.¹⁵⁵ Nærmest halvparten av sakene som fant sted i Indre Sogn var i perioden 1851-1860. I femårsperioden 1846-1850, var det femten personer som sto tiltalt for konkubinatsaker. Etter 1861 blir det en nedgang i antall tiltalte, men på 1880- tallet dobler antallet seg før det igjen går ned på 1890- tallet. Den siste konkubinatsaken som jeg har funnet var i Indre Sogn var i 1887.

På lik linje med kriminalstatistikken og høyesterettssakene så er det flest konkubinatsaker på 1850- tallet. At det skjer en økning i antall konkubinatsaker i Indre Sogn på 1870- tallet er i tråd med utviklingen som var i kriminalstatistikken og i høyesterettssakene. Som nevnt kan dette ha noe med tillegget som kom i 1874. Men dette skal jeg i større grad ta for meg litt senere i kapittel 5.

¹⁵⁴ Det årlige gjennomsnittet av antall konkubinatsaker i Indre Sogn mellom 1846 -1890.

¹⁵⁵ Helge Vaardal fant 98 tiltalte i sin oversikt, mens jeg har funnet 99.

Det neste jeg skal ta for meg er hvem som anmeldte forholdet, for på den måten i større grad å kunne påvise hvem som klaget inn forholdet. Spørsmålet er om det var folk flest som klaget inn forholdet eller om det var representanter fra myndighetene, slik som lensmannen eller presten.

Hvem anmeldte forholdet?

Hvem som anmeldte forholdet er avgjørende for å kunne avklare hvem som satte fokuset på samboerskapet. I konkubinatsakene i Indre Sogn er det i fjorten av de 51 retts sakene oppgitt hvem som anmeldte paret for konkubinatsak. Dermed er det veldig mange sakene der vi ikke får vite hvem som gjorde myndighetene klar over forholdet.

I tolv av de fjorten sakene er det sognepresten som anmeldte forholdet. I ett tilfelle finner jeg at lensmannen anmeldte, og i et spesielt tilfelle ble paret anmeldt av en kvinne hvis forbindelse til de tiltalte ikke er nevnt. Dette var Barbra Larsdatter Qvernehagen som i 1856 klaget inn Iver Bendtsen Ørehagen og Metta Jensdatter Ørehagen for konkubinatsak.¹⁵⁶ Hvem Barbra var eller hvilket forhold hun hadde til Iver og Metta står det ingenting om i rettsprotokollen, bortsett fra at hun sendt inn en klage om Iver og Mette sitt forhold.

I et søk i folketellingen fra 1865 finner jeg tre personer i Sogn og Fjordane som het Barbra Larsdatter, men ingen som heter Barbra Larsdatter Qvernehagen. Jeg finner derimot en kvinne som heter Brita Larsdatter Kvershagen, så spørsmålet er om det kan være henne? Iver og Mette bodde i Sogndal, mens Brita bodde i Lærdal. Dermed bodde de ikke så langt fra hverandre, men hvorvidt det var Brita som klaget inn Iver og Mette for retten kan jeg ikke si sikkert, men det er en mulighet. Det at vi finner tilfeller der enkeltpersoner klaget inn konkubinatsak for retten kan si noe om hvordan konkubinatsak ble oppfattet av enkelte, spørsmålet er da bare om dette var en holdning som ble delt av flere?

I konkubinatsakene var det stort sett sognepresten som anmelder saken. Men kan stille spørsmål om hvordan sognepresten får vite om forholdet, om det er noen av sognebarna som klaget til ham og han viderebringer klagen og anmelder forholdet eller om han handler kun på eget initiativ. Dette får vi vite veldig lite om, bortsett fra i de sakene der det står at de tiltaltes forhold har vakt forargelse i bygda, noe som kan tyde på at andre enn presten ikke syntes om forholdet.

I de sakene der presten anmeldte forholdet ble paret som regel også advart av presten på forhånd om at deres forhold var et brudd på loven. I en konkubinatsak i 1848 hadde Mons

¹⁵⁶SAB Sorenskrivaren 1852-61: 143a.

Larssen Bullingsberg og Kari Pedersdatter Skildheim ”gjentagne Gange af Prestens Medhjælpere vore advarede med at fortsætte deres forargelige Samliv”.¹⁵⁷ Men Mons og Kari fortsatte og bo sammen, og de innrømmet i retten at de i tre år hadde levd sammen og at de hadde fått to barn sammen. Hvorfor Mons og Kari fortsatte sitt samliv står det ingenting om. Retten dømte Mons og Kari for brudd på konkubinataragrafen og de ble straffet med bøter på ti spesidaler hver.

Førstegangsetablerere

Som i høyesterettssakene og i kriminalstatistikken er det viktig å få en oversikt over kjønns- og aldersfordelingen til de tiltalte i konkubinatsakene for å finne ut hvem de tiltalte var. Man kunne anta at det er samme antall av kvinner og menn i og med tiltalen er samboerskap, men det var ikke nødvendigvis alltid slik. I høyesterettssakene fant jeg noen eksempler på at kun den ene parten anket saken sin inn til høyesterett, mens den andre ikke gjorde det og godtok antageligvis den dommen de fikk i underretten. I konkubinatsakene i Indre Sogn har jeg også funnet tilfeller der kun en part står tiltalt for konkubinatsak, hvorfor den andre parten ikke står tiltalt står det ingenting om. Men disse sakene er unntak, for stort sett var det en kvinne og en mann som sto tiltalt for å leve sammen ugift.

Av de 99 personene som var tiltalt for konkubinatsak så er alderen oppgitt på 85 personer. Dermed får vi et bra bilde på alderssammensetningen til de tiltalte i konkubinatsakene.

Tabell 12. Prosentvis aldersfordeling av de tiltalte i Indre Sogn 1845-1889.

Alder	Menn	Kvinner
<20	2,3	4,8
20-29	21,0	38,0
30-39	35,0	33,3
40-49	18,6	21,4
50>	41,9	2,4
%	100	100
n	43	42

Tallene er hentet fra Domsprotokoll i Offentlige saker. Indre Sogn

¹⁵⁷ SAB Sorenskrivaren 1847-52: 28a.

Tabell 12 viser at der for menns vedkommende var flest tiltalte i aldersgruppen 30-39 år. For kvinnenes del var det flest tiltalte i alderen 20-29, tett fulgt av 30-39 år. De tiltalte mennene var dermed i gjennomsnitt noe eldre enn kvinnene. Som tidligere nevnt var gjennomsnittsalderen for giftemål på andre halvdel av 1800- tallet 28-29 år for menn og 26-27 år for kvinner. Det kan dermed se ut til mage av de tiltalte at i konkubinatsakene i Indre Sogn kunne være førstegangsetablerere, noe som spesielt gjaldt tiltalte kvinner.

I tabell 13 ser vi aldersfordelingen av menn og kvinner fra perioden 1845 til 1889. Bakgrunnen for at jeg tar med denne tabellen er å se om jeg finner den samme aldersutviklingen her som jeg fant i kriminalstatistikken og i høyesterettssakene. Der så vi at i løpet av 1870- tallet økte gjennomsnittsalderen til menn tiltalt for konkubinatsakene. Hos kvinner fant jeg ikke den samme utviklingen, de holdt seg på noenlunde samme alder.

Tabell 13. Tiltaltelsesprosenten i konkubinatsakene i Indre Sogn over og under 40 år, inndelt etter kjønn og tiår.

	Menn				Kvinner			
	<40	>40	%	n	<40	>40	%	n
1845-49	50	50	100	2	50	50	100	2
1850-59	66	34	100	21	80	20	100	21
1860-69	50	50	100	6	60	40	100	5
1870-79	40	60	100	10	40	60	100	10
1880-89	75	25	100	4	75	25	100	4
1845-1889	58	42	100	43	69	31	100	42

Tallene er hentet fra Domsprotokoll i Offentlige saker. Indre Sogn. 1845-1889

Tabell 13 viser at de under 40 år var i klart overtall, både for kvinner og for menn som var tiltalt for konkubinatsakene i Indre Sogn. Det er kun på 1870- tallet at det er flere over 40 enn de under, men dette antall tiltalte er så lavt at det utgjorde ikke store forskjellen.

Aldersutviklingen blant menn i høyesterettssakene og i kriminalstatistikken finner jeg ikke igjen i konkubinatsakene i Indre Sogn. Aldersfordelingen holder seg stabil fra tiår til tiår og den endres ikke i noen nevneverdig grad. Til sammen var ca 60 prosent av mennene og 75 prosent av de tiltalte kvinnene under 40 år. Det kan se ut som at de tiltalte i Indre Sogn var

yngre enn gjennomsnittet på landsbasis, det gjaldt spesielt for kvinnene og at majoriteten da var førstegangsetablere.

Tabell 13 viser også at det var flest tiltalte i perioden 1850- tallet og 1870- tallet på lik linje med kriminalstatistikken.

I konkubinatsakene i høyesterett så vi at flertallet var andregangsetablere, i den forstand at de innledet et utenomekteskapelig eller etterekteskapelig forhold. I Indre Sogn var det derimot gjennomsnittalderen noe yngre, og det kan dermed se ut som at de var førstegangsetablere, slik som tendensen var på landsbasis.

Aldersutviklingen i kriminalstatistikken og i høyesterettssakene som viste at det hovedsakelig var utenom- eller etterekteskapelig konkubinatsak som ble straffeforfulgt mot slutten av århundre, finner jeg dermed ikke igjen i Indre Sogn. Som nevnt var majoriteten av de tiltalte i Indre Sogn unge folk og førstegangsetablere. Et eksempel på dette var i en sak i 1872 der Lars Larssen og Sara Korneliusdatter sto tiltalt for konkubinatsak.¹⁵⁸ De tiltalte var henholdsvis 18 og 19 år gamle, tidligere ustraffede og ble karakterisert som omstreifere. På sin vandring møtte Lars Sara i Sunnfjord der hun bodde, og de ble enige om å inngå ekteskap. Lars og Sara flyttet sammen og ifølge rettsprotokollen delte de seng og førte felles husholdning. Til tider hadde de vært adskilt da Lars dro rundt i bygdene etter arbeid, mens Sara ble hjemme i Sunnfjord. De tiltalte erklærte at de hadde ”som Hensigt at søge kirkelig vielse, saasart Omstendighedene tillade det”.¹⁵⁹ De tiltalte hevdet at det bestemt at bryllupet skulle finne sted til høsten og de begge erklærte at de ikke visste at de gjorde noe som var straffbart.

Ifølge retten var det noe tvil om denne saken egnet seg for behandling, men det blir konkludert med at Lars og Saras erklæring ikke innholdt ”noget Tilkjendegivende om, at de heller ikke nu erkjende det Strafbare i sit Forhold, hvor de saaledes maa antage i Virkeligheden at gjøre”.¹⁶⁰ Retten mener også at det er tvil om at ”nævnte Foregivende” er alvorlig ment. Hvorvidt det her er snakk om at det ikke stemmer at Lars og Sara ikke visste at deres forhold var ulovlig eller om retten tvilte på at de har planer om å gifte seg, er noe uklart. Retten konkluderte med at Lars og Sara kunne dømmes etter kapittel 18 § 22, og at deres hensikt med å gifte seg med hverandre må tas med i betraktningen. Lars og Sara blir dømt til bot på 4 spesidaler og å sammen betale for sakens omkostninger.

¹⁵⁸ SAB Sorenskrivaren 1870-78: 104b.

¹⁵⁹ SAB Sorenskrivaren 1870-78: 104b.

¹⁶⁰ SAB Sorenskrivaren 1870-78: 104b.

Lars og Saras sak viser et eksempel på et av de unge parene tiltalt for konkubinatsak. De hevdet at de ikke visste at samboerskap var ulovlig noe som kan være sant eller kan tyde på at de ikke anså forholdet sitt som uvanlig i noen grad. Men dette blir kun spekulasjoner.

Selv om flertallet av de tiltalte i Indre Sogn var unge førstegangsetablerere, så fant vi og rettssaker der eldre par sto på tiltalebenken. I 1862 sto Bernt Iversen Fardalsflaen og Gjertrud Olsdatter Fardalsflaen på henholdsvis 66 og 44 år tiltalt for konkubinatsak.¹⁶¹ Bernt var dagarbeider og gift med Brita Ingebritsdatter Balvold, mens Gjertrud var husmannsenke. De tiltalte nektet for at de har levd sammen i konkubinatsak. Men ifølge vitner bodde de i samme hus og dette huset hadde bare et rom og et sengested. Vitnenes inntrykk var at de har ført felles husholdning og at de hadde levd sammen som om de var ektefolk. De tiltalte innrømmet at de til tider hadde delt seng, men de hevder at Gjertruds barn også lå i den sengen. Deres ønske var å gifte seg, men Bernt måtte først skille seg fra Brita før dette kunne skje. Selv om Bernt og Gjertrud hevdet og ikke leve sammen som ektefolk så ble de av underretten dømt for konkubinatsak, og de fikk henholdsvis 15 og 8 dager i fengsel.

De to sistnevnte sakene viser at det var både unge og eldre par levde sammen i konkubinatsak i Indre Sogn. Men samtidig var over 60 prosent av de tiltalte var under 40 år og de var da antageligvis førstegangsetablerere. For å kunne påvise dette i større grad så har jeg også tatt for meg de tiltaltes sivile status.

I Indre Sogn er sivilstatus nevnt kun i 19 av de 51 konkubinatsakene. Årsaken til at det ikke er oppgitt i flere saker kan ha vært at flere av de tiltalte var ugifte. Dette kan vi se ut i fra hvilken paragraf de tiltalte ble tiltalt for. Av de 99 personene som ble tiltalt for konkubinatsak så var det 60 som ble tiltalt for brudd på Straffelovens kapittel 18 § 22. Det må tas i betraktning at i noen av sakene står det kun at de tiltalte blir dømt for konkubinatsak, men om det er etter paragraf 22 eller 23 nevnes ikke. Dermed kan dette antallet være høyere. Men i de sakene der det er oppgitt er godt over halvparten av de tiltalte var dermed ugifte.

For å oppsummere så var de tiltalte i Indre Sogn var hovedsakelig unge, ugifte folk som sannsynligvis førstegangsetablerere. Hvorvidt dette var folk fra de lavere klasser slik som tendensene på landsbasis og i høyesterett har påvist er det neste jeg tar for meg.

¹⁶¹ SAB Sorenskrivaren 1861-70: 24b.

Sosial status

Når det gjelder kriminell bakgrunn så var nitten av de 99 tiltalte i Indre Sogn også tiltalt for andre forbrytelser enn konkubinatsak. Dette var forbrytelser som tyveri, betleri, løsgjengeri og så videre. Det var dermed ikke en stor andel av de tiltalte som ble tiltalt i sammenheng med andre forbrytelser, men som i høyesterettssakene så var det rundt 20 prosent av de tiltalte som ble anklaget for konkubinatsak i forbindelse med andre forbrytelser. Flesteparten av de tiltalte ble kun tiltalt for brudd på konkubinatsparagrafen og dette viser at det var vanlige folk som bodde sammen og ikke nødvendigvis de med et kriminelt rulleblad.

Av de 99 konkubinattiltalte i Indre Sogn ble det oppgitt yrke på 61 personer. Av de 61 var det 14 omstreifere, 12 husmenn, 10 husmannsdøtre, 8 dagarbeidere, 4 tjenestepiker, 3 gårdmenn, 3 soldater, 2 gårdmannsdøtre og 2 innerster. Vi finner også en snekker, en skomaker og en blikkenslager i sakene. Denne yrkesfordelingen tilsvarer resultatene i kriminalstatistikken og i høyesterettssakene og viser at de tiltalte var personer fra de lavere klasser.

Som tidligere nevnt i forrige var flesteparten av de tiltalte i Indre Sogn unge og ugifte personer fra de lavere klassene. Dette var fattige personer med dårlig økonomi og midler til å stifte familie, men de startet forholdet selv om ekteskap ikke var funnet sted. Spørsmålet er dermed hvorfor levde de sammen ugift?

4.3 Hvorfor levde de sammen i samboerskap?

Det essensielle moment i konkubinatsakene er spørsmålet om hvorfor de tiltalte levde i samboerskap. I kun seks av konkubinatsakene i Indre Sogn er det oppgitt grunn for hvorfor de levde sammen ugift. I fem av sakene er det mangel på penger som blir oppgitt som årsaken.

Da Mons Larssen og Susanne Ellingsdatter Rønnei i 1854 sto tiltalt for konkubinatsak så oppga de at mangel på penger var årsaken til at de ikke hadde inngått ekteskap. Mons og Susanne var 44 og 35 år gamle og de hadde levd sammen i rundt et år. I retten oppga de deres "uslige formueforfatning" som årsak til at de ikke hadde giftet seg, noe som de hadde et ønske om. Ifølge Mons og Susanne hadde altså planer om å gifte seg på sikt, når de fikk penger nok til å holde bryllup. Mons og Susanne ble funnet skyldig i brudd på konkubinatsparagrafen og de ble idømt bøter på 5 spesidaler.

En lignende sak finner vi i 1861 da Ole Gullaksen Natvig og Kari Andersdatter Urnes sto tiltalt for å ha levd sammen i konkubinatsak. Ole var 49 år og Kari 34 og begge var ugift. Det var sogneprest Aas som hadde anmeldt paret da de hadde levd sammen i litt over ett år. Ole og Kari innrømmet at de hadde levd sammen i den tiden og oppga som grunn at "Fattigdom

og den Omstendighed, at de finde den af Sognepresten fordrede Betaling for Vielsens fullbyrdelse noget høi".¹⁶²

Mangel på penger kan dermed virke som en viktig årsak til at flere par forble ugift. Da Andreas Olsen og Caroline Carlsdatter i 1871 sto tiltalt for konkubinatsaken oppga de at de ønsket å gifte seg "naar da have erhvervet saamange Penge".¹⁶³ Det samme finner vi i 1872 da Hans Hanssen Sandnæs og Mari Johannesdatter sto tiltalt for konkubinatsaken. Hans og Mari hevdet at de ville "intræde i Ægteskab, naar de have forskaffet sig saa mange Penge, at dette kan skie".¹⁶⁴

I en sak i indre Sogn fant jeg at en annen grunn enn økonomi ble oppgitt. I konkubinatsaken mot kaarmand Asgrim Olsen Lo og løskarldatter Kristine Arnesdatter Hæg i 1879 oppgir Asgrim at han ville gifte seg med Kristine "hvis ikke hans egen Alder og hendes Ulyst til at Arbeide havde afholdt ham derfra".¹⁶⁵ Dermed ser det ut vil at Asgrim velger og ikke gifte seg med Kristine på grunn av sin høye alder (han var 55år og hun 32) og de ble da boende i konkubinatsaken. Saken til Asgrim og Kristine skal jeg ta nærmere for meg når jeg senere skal drøfte gjentatte tilfeller av konkubinatsaken.

Det er altså få saker i Indre Sogn der årsaken til samboerskapet ble oppgitt. Der det blir nevnt er det hovedsakelig dårlig økonomi som blir oppgitt som grunn til mangel på ekteskap. Hvorvidt det var pengemangel som var problemet eller om dette var en "grei" grunn å oppgi det umulig å si noe om. Dersom mangel på penger var et reelt problem og dette sto i veien for giftemål er det klart at kan være en god grunn til at ikke man hadde inngått ekteskap. Ifølge Hovdhaugen var det i mange bygder forventet at man skulle holde et stort gjestebud, samtidig som man måtte betale prest og klokker for den kirkelige vielsen.¹⁶⁶ Bryllup var dermed dyrt og det kunne være vanskelig å få i stand.

I femten av konkubinatsakene tilstår en eller begge av de tiltalte at de har levd sammen som om de var gift. Flere av dem innrømmer også at de har hatt som hensikt og gifte seg, og det kan se ut som at dårlig økonomi var avgjørende for at flere par levde sammen ugift.

Informasjonen om årsaken til de tiltaltes samboerskap er i rettsprotokollene begrenset. Hva de tiltalte tenkte og hvorfor de valgte et ugift samliv er det vanskelig å komme til bunns i, men at penger spilte en rolle for flere kan virke sannsynlig med tanke på at de fleste var i en etableringsfase. Ifølge Hajnal var det nordeuropeiske giftemålmønsteret preget av høy alder

¹⁶² SAB Sorenskvaren 1861-70: 8b.

¹⁶³ SAB Sorenskvaren 1861-70: 8b.

¹⁶⁴ SAB Sorenskvaren 1861-70: 8b.

¹⁶⁵ SAB Sorenskvaren 1878-1889: 53a.

¹⁶⁶ Hovdhaugen 1976: 100.

og økonomisk selvstendighet.¹⁶⁷ Dårlig økonomi og mangel på levebrød til å etablere seg kan dermed ha vært årsaken til at par valgte og starte samlivet før de hadde muligheter til å inngå ekteskap.

4.4 Motstand eller mangel på muligheter?

I konkubinatsakene i Indre Sogn var det flere saker der det er de samme personene som blir tiltalt flere ganger. De første var Iver Bendtsen Ørehagen og Metta Jensdatter Ørehagen som var bosatt i Sogndal. Iver og Metta ble tiltalt ved tre forskjellige anledninger, først i 1852, så 1856 og igjen i 1859. I saken i 1852 erkjente Iver og Mette at de hadde bodd sammen i to år og på disse to årene hadde de fått to barn sammen. De tiltalte var 26 og 21 år gamle og Iver var soldat og innerst, mens Mette var husmannsdatter. Som grunn for at de lever sammen ugift hevdet de ”at de manglet Penge til at holde Bryllup”.¹⁶⁸ Her finner vi igjen at det økonomiske aspektet ble oppgitt som grunn til at ekteskap ikke ble inngått. Iver og Mette erkjente at de på forhånd var blitt advart om deres samliv og at dette stred mot loven. Retten fant at Iver og Mette kunne dømmes etter loven og de ble dømt til hver å betale bot på 10 spesidaler.

I 1856 ble Iver og Metta igjen tiltalt for konkubinatsak. De erkjente at de hadde fortsatt sitt samliv etter forrige dom, og at de hadde delt seng når Iver var hjemme. Retten fant igjen at Iver og Mette kunne dømmes for konkubinatsak og de måtte begge sone en straff på fengsel i 8 dager.

Men dette var ikke siste gangen Iver og Mette sto tiltalt for konkubinatsak, for i 1859 ble de tiltalt igjen. Denne gangen var det sognepresten som anmeldte saken, da Iver og Mette hadde ” vedblevet at leve paa samme Maade som før”.¹⁶⁹ Iver og Mette hadde fortsatte med å dele bord og seng, og de hevdet at det var av hensyn til deres felles barn at de ikke skiltes ad.¹⁷⁰ Nå var Iver og Mette blitt henholdsvis 32 og 28 år gamle, men fremdeles hadde de ikke giftet seg etter tre ganger å ha blitt tiltalt og to ganger tidligere straffet for konkubinatsak. Retten fant i 1859 igjen at Iver og Metta kunne straffes for konkubinatsak, og de ble idømt 20 dager i fengsel. Som vi ser her ble straffen strengere og strengere for hver gang paret ble dømt

Grunnen til at Iver og Metta ikke giftet seg var at de manglet penger til å inngå ekteskap, og de var fremdeles sammen på grunn av deres felles barn. Hvordan det gikk med

¹⁶⁷ Hajnal 1965: 130.

¹⁶⁸ SAB Sorenskrivaren 1852-1861: 1a.

¹⁶⁹ SAB Sorenskrivaren 1852-61: 1a.

¹⁷⁰ SAB Sorenskrivaren 1852-61:1a.

Iver og Metta har jeg funnet ut gjennom folketellingen av 1865. Da finner jeg nemlig at Iver og Metta er blitt gift og bor sammen med sin sønn og et annet par.¹⁷¹

Den neste paret vi finner som ved to anledninger ble tiltalt for konkubinatsvar var Ole Johannessen Elvhjem og Ragnilde Pedersdatter Jevne bosatt i Sogndal. I 1855 og 1856 sto de tiltalt for konkubinatsvar. Den 14. juli 1855 ble retten første gang satt med Ole og Ragnilde på tiltalebenken. De var henholdsvis 71 og 34 år gamle og Ole var enkemann og husmann, mens Ragnilde var ugift og husmannsdatter. Da hadde de levd sammen i to år helt til sogneprest Olsen anmeldte forholdet deres.¹⁷² I rettsprotokollen står det ellers lite om Ole og Ragnilde, og det står ingenting om at de har oppgitt noen grunn for at de levde sammen ugift. Ole og Ragnilde ble dømt for konkubinatsvar og måtte betale bot på 5 spesidaler og sakens omkostninger.

Den 28. Juni 1856 ble Ole og Ragnilde igjen tiltalt for konkubinatsvar. I retten ble det hevdet at Ole og Ragnilde ” have vedblevet at leve aldeles i detsamme Forhold” og dermed kunne de igjen dømmes etter loven.¹⁷³ Ifølge rettsprotokollen ble det antatt at Ole og Ragnilde ikke hadde delt seng siden de ble dømt i 1855, men hvorvidt det var Ole eller Ragnilde eller begge som hevdet dette står det ingenting om. Men vi kan nok anta at dette var uttalelser fra en eller begge av dem.

I saken i 1856 mot Ole og Ragnilde konkluderte retten med at ”samliv” ikke var noen vesentlig betingelse for å anvende kapittel 18 § 22. Selv om retten fant det formildende at de ”have avholdt seg fra Samliv”, ble de allikevel dømt til henholdsvis til 16 og 5 dagers fengsel.

Ole Johannessen har jeg ikke funnet i folketellingen av 1865, og tatt i betraktning hans høye alder så kan han ha vært død i 1865. Dette kan også underbygges av at Ragnilde står oppført som enke, noe som kan bety at de på et tidspunkt ble gift.¹⁷⁴

Å bli tiltalt for konkubinatsvar ved to forskjellige anledninger skjedde også med den tidligere nevnte kaarmand Asgrim Olsen Lo og tjenestepige Kristine Arnesdatter Hæg. De ble først tiltalt for konkubinatsvar i 1877 for deretter igjen å bli tiltalt i 1879.

I 1877 var Asgrim og Kristine 53 og 30 år gamle. Ifølge de tiltalte flyttet Kristine til Asgrim for å hjelpe ham med sauene og slaktingen og ellers stelle hans ”Kreatur”.¹⁷⁵ Det kan dermed se ut til at Kristine i utgangspunktet skulle være en tjenestepike i huset, men ifølge

¹⁷¹ <http://www.rhd.uit.no/folketellinger/ftliste.aspx?ft=1865&knr=1420&kenr=009&bnr=0055&lnr=000>
Lastet ned 13.11.08 kl 13:41.

¹⁷² SAB Sorenskvaren 1852-61: 8b.

¹⁷³ SAB Sorenskvaren 1852-61: 143b.

¹⁷⁴ <http://www.rhd.uit.no/folketellinger/ftliste.aspx?ft=1865&knr=1420&kenr=005&bnr=0018&lnr=000> .
13.11.08 kl 13:41.

¹⁷⁵ SAB Sorenskvaren 1870-1878: 321b.

rettsprotokollen så hadde ikke Kristine fått fastsatt noen lønn, og i tillegg delte hun og Asgrim både bord og seng. De erkjente at de hadde levd sammen som ektefolk, men at sengen de delte var delt av en "Fjæl".¹⁷⁶ Asgrim og Kristine hadde et barn sammen og i 1877 ble Kristine gravid igjen. Paret hadde fått advarsler om deres forhold, men av hvem står det ingenting om i rettsprotokollen.

Asgrim hadde forlatt sin kone til fordel for Kristine og dermed kunne paret dømmes etter paragraf 23. I 1877 fant retten fant at de var skyldige for konkubinatsforhold og de fikk henholdsvis 20 og 5 dager i fengsel. At Asgrim var en gift mann medførte strengere straff. Men samtidig mente retten at " det egentlige Konkubinatsforholdet ikke kan ha vedvaret i længre end nogle faa Maaneder" og dette kunne dermed ansees som formildende omstendigheter noe som mildnet straffutmålingen i en viss grad.¹⁷⁷ I 1879 ble Asgrim og Kristine tiltalt igjen og de ble begge dømt og straffet med ti dagers fengsel.

Det endte ikke på sammen måten med Asgrim og Kristine som det gjorde med de andre parene som ble tiltalt flere ganger. Asgrim er i folketellingen registrert som gift med Elsa Olsdatter og Kristine Arnesdatter kan jeg ikke finne. Dermed er det uklart om hun levde sammen med en annen eller ble gift, hun og Asgrim levde i hvert fall ikke sammen.

I konkubinatsakene i indre Sogn kan det se ut som at de tiltalte manglet penger til å gifte seg og at det var derfor de startet samlivet før de hadde inngått ekteskap. Flere par ble tiltalt ved flere anledninger, og det virker som det var mangel på muligheter som gjorde at de levde sammen i konkubinatsforhold, og ikke at det var motstand mot myndighetenes politikk. I neste del tar jeg for meg om de tiltalte endte opp med å gifte seg, kan påvise om konkubinatsforhold i Indre Sogn kun var et forstadiet til ekteskap.

¹⁷⁶ SAB Sorenskrivaren 1870-1878:321b.

¹⁷⁷ SAB Sorenskrivaren 1870-1878:321b.

4.5 Førte samboerskapet til ekteskap?

Gjennom folketellingene kan vi få vite om de tiltalte i konkubinatsakene i Indre Sogn endte opp gift. I tabell 14 har jeg tatt for meg alle de tiltalte i konkubinatsakene i Indre Sogn fra 1846 til 1863 og søkt dem opp i folketellingen av 1865.

Tabell 14. De tiltalte i konkubinatsakene i Indre Sogn sin sivilstatus etter folketellingen av 1865.

Sivilstatus	Menn				Kvinner			
	Gift	Ugift	Enkemann	Ukjent	Gift	Ugift	Enke	Ukjent
Folketellingen 1865	10		1	17	12		3	12

Tall hentet fra kriminalstatistikken 1846-1863

Dessverre er det flere av de tiltalte som jeg ikke har funnet i folketellingen. Årsaker til dette kan være at en eller begge er døde, de har flyttet eller at informasjonen i rettssakene er for dårlig og det er umulig å finne dem igjen i folketellingen. Som nevnt var det også flere saker der de samme personer står tiltalt, disse har jeg kun regnet med en gang i tabellen.

Av den informasjonen som jeg har funnet i folketellingen så var det ti av de tiltalte mennene som endte opp med å gifte seg med medtiltalte. En av dem er registrert som enkemann og sytten av dem har jeg ikke funnet i folketellingen. Når det gjelder kvinnene så var det tolv av dem som endte opp som gift. Ti av dem var gift med medtiltalte og to av dem endte opp med å gifte seg med en annen mann. Tre av dem endte opp som enker og tolv av dem har jeg ikke funnet i folketellingene.

Av de tiltalte som jeg har funnet i folketellingen så endte fleste opp som gift. Majoriteten giftet seg med medtiltalte i konkubinatsaken, kun to kvinner endte opp med å gifte seg med noen andre. Det er dermed sannsynlig å anta at for mange av de tiltalte i Indre Sogn så var samboerskap kun var forstadiet til ekteskap og i påvente av bedre økonomi ventet paret med å formalisere forholdet.

4.6 Oppsummering

I konkubinatsakene i Indre Sogn var majoriteten av de tiltalte unge, ugifte personer som var i en etableringsfase. På grunn av overbefolkning og mangel på muligheter startet flere sitt samliv før ekteskapet var inngått. I flere saker er det de samme personene som står tiltalt for konkubinatsak, noe som tyder på motstand mot myndighetenes rettsforfølgelse av ugift samliv eller mangel på muligheter til å gifte seg. Det siste er antageligvis det mest sannsynlige da flere av de tiltalte parene endte opp med å gifte seg på sikt.

I kriminalstatistikken og i høyesterettssakene så vi en utvikling blant tiltalte menn at antallet over 50 år økte i stor grad i løpet av 1870-1880-tallet, noe som kan tyde på at myndighetene i større grad fokuserte på utenomekteskapelige eller etterekteskapelige forholdene. Noen utvikling på linje med dette finner vi ikke i Indre Sogn. Men som i kriminalstatistikken så var gjennomsnittsalderen til de tiltalte mennene litt høyere enn for kvinnene i konkubinatsakene, men dette kan sees i sammenheng med giftemålmønsteret.

I høyesterettssakene fant jeg at i flertallet av sakene var en eller begge av de tiltalte gift med en annen person. Det helt motsatte finner vi i konkubinatsakene i Indre Sogn, her var flertallet ugift, og 60 av de 99 tiltalte ble tiltalt for brudd på paragraf 22.

Når det gjelder yrke så finner vi i nærstudiet de samme tendensene som i kriminalstatistikken og i høyesterettssakene. Det var folk fra de lavere klassene som ble tiltalt. At det var fattige folk som ble tiltalt gjenspeiles også i årsaken som noen av de tiltalte oppga for hvorfor de levde sammen ugift. Både i høyesterettssakene og i sakene i Indre Sogn blir dårlig økonomi oppgitt som grunn til mangel på ekteskap.

Frem til nå har jeg tatt for meg konkubinatsakene og den informasjonen som man finner i kriminalstatistikken, høyesterettssakene og i nærstudiet. I neste kapittel skal jeg ta for meg den andre delen i problemstillingen min, nemlig reduksjonen i straffeforfølgelsen av konkubinatsak mot slutten av 1800-tallet. Jeg skal ta for meg nedgangen i antall saker og årsaker til dette og hvorfor konkubinatsak ble nedkriminalisert i 1902.

Kap 5. Nedgang og nedkriminalisering av konkubinatsaker

5.1 Endring i myndighetens politikk

I kapittel 3 og 4 har jeg analysert konkubinatsakene og de tiltalte i sakene gjennom kriminalstatistikken, høyesterettssakene og nærstudiet i Indre Sogn. Jeg har sett at på landsbasis var flertallet av de tiltalte unge personer fra de lavere klassene og da sannsynligvis førstegangsetablerere. I høyesterettssakene var gjennomsnittsalderen noe høyere, og det var flere utenomekteskapelige og etterekteskapelige samliv i disse sakene. Dette tyder på at de tiltalte i høyesterett i større grad var andregangsetablerere. I konkubinatsakene i Indre Sogn var gjennomsnittsalderen noe lavere enn på landsbasis og flertallet av de tiltalte var ugifte og dermed førstegangsetablerere.

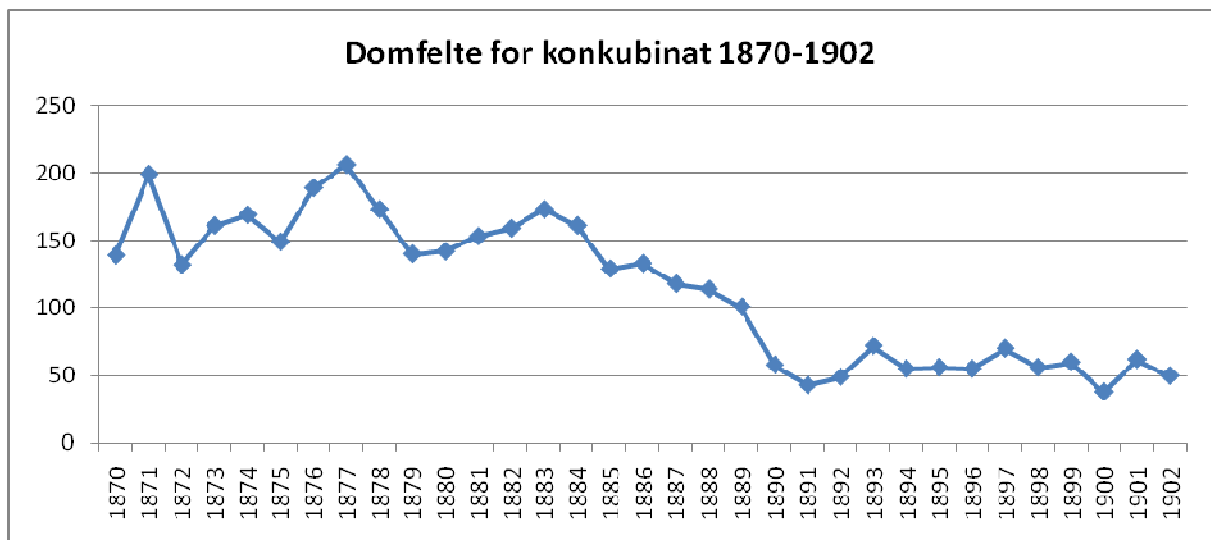
I dette kapitlet skal jeg analysere konkubinatsakenes nedgangsperioden på 1880-tallet og veien frem til nedkriminaliseringen i 1902. Jeg skal først drøfte betydningen av tillegget i 1874 og endringer i myndighetenes politikk i rettsforfølgelse av konkubinatsaker. Jeg skal jeg også ta for meg problematikken rundt behandlingen og definisjonen av konkubinatsaker, noe som kan ha vært årsaken at antall rettssaker gikk ned og konkubinatsaker ble nedkriminalisert.

Kap 5.2 Nedgang i konkubinatsaker fra 1880- tallet

Som vi har sett så sank antallet konkubinatsaker på landsbasis fra midten av 1880- tallet. På 1890- tallet var antallet saker halvert og de fortsatte å synke frem til 1902 da konkubinatsaker ble nedkriminalisert. Spørsmålet er dermed om det skjedde endringer i behandlingen og straff av konkubinatsaker? Eller om det fant sted en utvikling eller endring i samlivsskikkene til folk flest? Å svare på det første spørsmålet er enklere enn den andre i og med at rettsakene, loven og lovforarbeidene viser myndighetenes ønskede håndtering av konkubinatsaker og om hvorvidt det endret seg. Men å finne ut om det skjedde en endring i folks samlivsvaner er noe helt annet, og det må nok en mer omfattende analyse av folketellinger, samlivstradisjoner og konkubinatsaker på landsbasis til for å kunne svare noe på dette. Dette er et så omfattende arbeid som det ikke er mulighet til å ta for seg i denne oppgaven. Fokuset mitt i oppgaven er endringer i straffeforfølgelsen av konkubinatsaker, dermed blir det myndighetenes behandling og endringer i denne som er det jeg hovedsakelig tar for meg.

Diagram 4 viser antallet domfelte i konkubinatsaker fra 1870 til 1902. På 1870- tallet var kurven veldig ujevn, frem til den begynte å synke midt på 1880- tallet og ble halvert på midten av 1890- tallet.

Diagram 4. Domfelt for konkubinatsaker i Norge 1880-1902

Tall hentet fra NOS 1880-1902

I kapittel 3 viste jeg at domfellingsprosenten var så høy at antallet domfelte nærmest tilsvarte antallet tiltalte. Som nevnt ble det i kriminalstatistikken ikke er opplyst om antall tiltalte etter 1890 så er det vanskelig å konstantere om antallet saker gikk ned, eller om færre av de tiltalte

som ble domfelt. Det mest sannsynlige er at antallet tiltalte gikk ned på lik linje med antallet domfelte, og at antallet konkubinatsaker gikk nedover i løpet av 1880-årene.

Som nevnt skjedde det en oppgang i antall saker på 1870-tallet, men utover 1880-tallet sank dette betraktelig. Hvorfor dette skjedde er det vanskelig å stadfeste, men det som er mest sannsynlig er at myndighetene i mindre grad straffeforfulgte folk og at dette var grunnen til nedgang i antall saker. Som nevnt fant jeg i kriminalstatistikken at antall menn over 50 år nærmest fordoblet seg fra 1851 til 1889. Dette kan tyde på at myndighetene sluttet å fokusere på det førekteskapelige samlivet og gikk over til å kun straffeforfølge de utenomekteskapelige og etterekteskapelige forholdene. Dette kan ha noe med å gjøre at disse forholdene ble ansett som mer forargerlige i og med at det var det et "offer" i saken, nemlig de tiltalte mann eller kone. Dersom myndighetene så at de kjempet en "tapt kamp" så kunne dette medføre at de mistet lysten til straffeforfølge konkubinater. I så fall måtte man ta stilling til om konkubinatarparagrafen skulle bestå, og dette skal jeg ta opp senere i kapittelet i forbindelse med revisjonen av kriminalloven. Først skal jeg ta for meg tillegget som kom i konkubinatarparagrafen i 1874 og hvilken betydning det kan ha hatt.

5.3 Betydningen av 1874- tilføyelsen til konkubinatarparagrafen

I 1872 sendte justiskomiteen en innstilling til regjeringen angående endringer i Kriminalloven.¹⁷⁸ I innstillingen ble konkubinatarparagrafen kun nevnt da det i justiskomiteen hadde vært under overveielse om straffefrihet ved ekteskap skulle fjernes fra bestemmelsen. Men justiskomiteen var tilbakeholden med å fjerne bestemmelsen, noe de begrunnet med at en endring var lite heldig og kunne lede til støtende resultater.¹⁷⁹

Justiskomiteens innstilling ble så videresendt til regjeringen som utformet en Odelstingsproposisjon med forslagene til endringer i Kriminalloven. I proposisjonen ble det lagt frem at det hadde vært tvil og betenkeligheter angående betydningen av konkubinatarparagrafen, og om at lovteksten ble tolket riktig.¹⁸⁰ Den danske lov og dens bestemmelse om og "føre et forargerlig samliv" ble lagt frem som en mulig erstatning for

¹⁷⁸ Indst. og Besl. O. No. 94. Indstilling fra Justiskomiteen No. 2 angaaende kongelig Propotion om Udfærdigelse af en Lov indeholdende Forandringer i Lov angaaende Forbrydelser af 20de August 1842 1872: 219.

¹⁷⁹ Indst. og Besl. O. No. 94. Indstilling fra Justiskomiteen No. 2 angaaende kongelig Propotion om Udfærdigelse af en Lov indeholdende Forandringer i Lov angaaende Forbrydelser af 20de August 1842 1872: 261.

¹⁸⁰ Oth. Prp. No. 10 Om Udfærdigelse af en Lov indeholdende Forandringer I Lov angaaende Forbrydelser 1872:29.

betegnelsen ”at leve sammen som ægtefolk”. Men i proposisjonen ble det konkludert med at en ny definisjon kun ville føre til forvirring.¹⁸¹

Proposisjon kom ikke til avgjørelse i 1872 og den ble utsatt til Stortinget året i 1873.¹⁸² Om konkubinatarparagrafen ble det da stilt spørsmål om begrepet konkubinatar ble tolket riktig.¹⁸³ Videre ble det tatt opp om bestemmelsen i det hele tatt var heldig og om den ledet til rimelige resultat. Hva som ble ansett som rimelige resultat blir ikke nevnt, men man kan anta at det var om paragrafen var dekkende for hva som ble forstått som konkubinatar. Tolkningen av den gjeldende paragraf hadde ført til et alt for stort fokus på felles husholdning og økonomi.¹⁸⁴ Dette medførte at velstående mennesker hadde mulighet til å skjule forholdet sitt, mens de med mindre midler ikke har samme mulighetene. Her kan vi altså først ane konturene til bakgrunnen for 1874-tillegget i konkubinatarparagrafen. Kravet til felles økonomi skapte et skille mellom rike og fattige som levde i konkubinatar, og for bemidlede personer var dette en klar fordel da de lettere kunne skjule sitt forhold og dermed unngå straff.

Som vi har sett tidligere så var det folk fra de lavere klassene som ble tiltalt og straffet for konkubinatar. Saker der velstående personer er tiltalt har jeg ikke funnet i høyesterettssakene eller i nærstudiet, men da jeg ikke har tatt for meg alle sakene i Norge så kan jeg heller ikke si at disse ikke ble straffeforfulgt. At velstående personer ble tiltalt, men ikke ble dømt på grunn av manglende felles økonomi kan dermed ikke virke som var problemet. Det kan dermed virke som at myndighetene så at det var velhavende personer som levde sammen i konkubinatar, men at disse ikke kunne dømmes for konkubinatar fordi kravene for å bli domfelt ikke var tilstede.

I 1873 ble Odelstingsproposisjonen ble bifalt av Stortinget og den trådte i kraft i 1874.¹⁸⁵ Konkubinatarparagrafen fikk da et tillegg og kom til å lyde: ”Leve ugifte personer sammen som om de vare Ægtefolk, straffes de med Bøder eller Fengsel. Ved bedømmelse av hvorvidt saadant Samliv finder Sted, kommer det ikke i Betragtning, at de angjældende intet Fellesskap have i Indtægter og Udgifter.”¹⁸⁶

¹⁸¹ Oth. Prp. No. 10 Om Udfærdigelse af en Lov indeholdende Forandringer I Lov angaaende Forbrydelser 1872: 30.

¹⁸² Oth. Prp. No. 14 Angaaende Udfærdigelse af en Lov, indeholdende Forandringer i Lov angaaende Forbrydelser 1873: 1.

¹⁸³ Oth. Prp. No. 14 Angaaende Udfærdigelse af en Lov, indeholdende Forandringer i Lov angaaende Forbrydelser 1873: 25.

¹⁸⁴ Oth. Prp. No. 14 Angaaende Udfærdigelse af en Lov, indeholdende Forandringer i Lov angaaende Forbrydelser 1873: 25.

¹⁸⁵ Oth. Prp. No. 14 Angaaende Udfærdigelse af en Lov, indeholdende Forandringer i Lov angaaende Forbrydelser 1873: 1.

¹⁸⁶ Getz 1874: 70 paragraf 22.

Med det nye tillegget i konkubinatarparagrafen ble det enklere å dømme personer for konkubinatar da det ikke lenger var nødvendig å påvise at de hadde felles økonomi. I Odelstingsproposisjonen ble det kommentert at konkubinatarparagrafen med det nye tillegget lettere kunne passe inn med den gjeldende fortolkningen av paragrafen.¹⁸⁷ Det kan dermed virke som at myndighetene så at det var problemer med definisjonen av konkubinatar og at bestemmelsen ikke ble tolket slik den var ment. At kravet om felles økonomi ble fjernet medførte at det usedelige forholdet i større grad ble satt i fokus.

Bakgrunnen for tillegget i 1874 blir også nevnt i forarbeidene til Straffeloven av 1902. Juristen Francis Hagerup hevdet at begrunnelsen for tillegget var at tidligere hadde man vektlagt det økonomiske forholdet så mye at man endte opp med å straffe personer som ikke levde et "utugtigt samliv".¹⁸⁸ Personer som ikke delte seng men levde med felles husholdning ble straffet. Med tilføyelsen ville myndighetene endre fokuset til at det utuktige forholdet var det sentrale kravet for konkubinatar og ikke det økonomiske fellesskapet. At "feil" personer ble straffet for konkubinatar og at velstående personer unnslett straff var årsaker til at det var et behov for å fjerne kravet om felles økonomi.¹⁸⁹

At det var usikkerhet omkring konkubinatarparagrafen allerede på 1870- tallet viser at dette var en bestemmelse som var problematisk. 1874- tillegget skulle fjerne fokuset på det økonomiske fellesskapet og rette søkelyset på det usedelige samlivet. At personer som ikke levde et ekteskapeleg samliv ble straffet og at rike folk unnslett straff var årsaker til det nye tillegget. Alt i alt skulle tilføyelsen gjøre det enklere å tiltale og straffe dem som levde sammen i konkubinatar. Men på samme tid så gikk antall konkubiatsaker ned, hva var grunnen til dette?

¹⁸⁷ Oth. Prp. No. 14 Angaaende Udfærdigelse af en Lov, indeholdende Forandringer i Lov angaaende Forbrydelser 1873: 25.

¹⁸⁸ Love med tilhørende forarbeider 1903: 618.

¹⁸⁹ Love med tilhørende forarbeider 1903: 618

5.4 Problemer med definisjon og anvendelse av konkubinatarparagrafen

Som vi tidligere har sett gjennom høyesterettssakene og i nærstudiet så kunne det være vanskeligheter med å definere de tiltaltes forhold. Var de et par som levde sammen i et samboerskap eller hadde de et annet forhold til hverandre?

At det var vanskeligheter med å definere konkubinatar ble som tidligere nevnt tatt opp i justiskomiteens innstilling i 1872 om endringer i Kriminalloven. Om konkubinatarparagrafen ble det sagt at den ”have givet Anledning til Tvivl og Vanskelighed med hensyn til Forstaaelsen, saasom § 22, forsaavidt angaar Spørsmålet om, hva der indbefattes under Udtrykket at leve sammen som Ægtefolk”.¹⁹⁰ Det ble dermed slått fast at konkubinatar bød på definisjonsproblemer. Men i innstillingen ble det også lagt vekt på at konkubinatarparagrafen hadde fått sin ”bestemte og begrænsede Betydning” gjennom praksis.¹⁹¹ Det kan dermed virke som at definisjonen av konkubinatar i lovverket var uklar, men bruken av paragrafen hadde fått sin avklaring gjennom rettspraksis. Problematikken med definisjon av konkubinatar skal jeg også ta for meg når jeg senere skal gå igjennom revisjonen av konkubinatarparagrafen i Straffeloven av 1902.

At det var problemer med definisjon av konkubinatar førte til at personer som sto tiltalt kunne bli frifunnet da kravene for å bli dømt ikke var tilstede. Både i høyesterettssakene og i konkubinatarsakene i Indre Sogn finner vi saker der de tiltalte ble frifunnet etter tiltale for brudd på konkubinatarparagrafen. Frifinnelsen skjedde som regel dersom kravene for ekteskapelig samliv ikke var til stede eller at paret inngikk ekteskap.

Frifinnelse ved mangel på bord og seng

Som vi har sett gjennom høyesterettssakene og i nærstudiet kunne det være vanskelig å definere de tiltaltes forhold, da dette eksempelvis startet som et arbeidsforhold. For å finne ut om de tiltalte levde sammen i et konkubinatarsforhold ble som tidligere nevnt begrepene bord og seng brukt som kriterier. Bord og seng henspilte på felles hushold og økonomi, og et varig seksuelt forhold. I seg selv var ikke et seksuelt forhold over lengre tid et krav for å bli dømt for konkubinatar, men ifølge Anton Martin Schweigaard måtte ”selve kjønnsforbindelsen behøver altså ikke bevises, hvorimod denne formodes naar de leve og søge seng sammen som Mand og Kone”.¹⁹²

¹⁹⁰ Ot. Prp. No 10 Om Udfærdigelse af en Lov indeholdende Forandringer I Lov angaaende Forbrydelser 1872: 29.

¹⁹¹ Ot. Prp. No 10 Om Udfærdigelse af en Lov indeholdende Forandringer I Lov angaaende Forbrydelser 1872: 29.

¹⁹² Schweigaard 1844: 331.

I forrige kapittel tok jeg opp tidsrommet hvor forholdet fant sted og hvilken betydning varigheten hadde for at et forhold skulle kunne betegnes som et konkubinatsforhold. Et eksempel på dette fant vi i en høyesterettssak i 1888 der Alfred Kristiansen sto tiltalt for konkubinatsforhold med Georgine Dorthea Abrahamsen. Alfred og Georgine hadde reist sammen til Tvedestrand hvor de bodde på separat rom på samme hotell, men de hadde pleiet legemlig omgang med hverandre. Ikke lenge etterpå hadde de reist sammen til Skien, og bodd på samme rom på et hotell i 8-14 dager.¹⁹³

I underretten ble Alfred dømt for konkubinatsforhold (Georgine nevnes det ikke noe om), mens i høyesterett ble han frifunnet. Det er kun Alfreds sak som kom opp i høyesterett, straff eller frifinnelse av Georgine står det ingenting om.

I saken ble det vektlagt at det kunne antas at Alfred og Georgines forhold ikke var påtenkt å vare over lengre tid, og de kunne dermed ikke dømmes etter konkubinatsparagrafen.¹⁹⁴ Om varigheten skriver høyesterett at ” Det er klart at den Tidslængde, hvori et Samliv har varet for å blive konkubinatsforhold, ikke nødvendigvis maa være af længere Udstrækning”.¹⁹⁵ Dermed kan det se ut som at kortere forhold kunne betegnes som konkubinatsforhold, noe som ble underbygget av at ” konkubinatsforhold kan praktiseres mellem personer der midlertidig opholde sig paa fremmed Sted eller Reise”.¹⁹⁶ Samtidig ble det bemerket i høyesterett at dersom samlivet fra begynnelsen av var preget av å skulle vare i kort tid, så kunne ikke dette betegnes som konkubinatsforhold.

For Alfred og Georgines vedkommende mente retten at Georgine ikke hadde med seg noen ting da hun dro til Skien, og at dette ”stiller unægtelig Forholdet i et annet Lys”.¹⁹⁷ Grensen mellom hva som ble ansett som konkubinatsforhold og hva som ikke var det var dermed velig liten, men ut i fra høyesterett sine utsagn virker det som at utgangspunktet for forholdet var det avgjørende. At Georgine og Alfred hadde et kortvarig forhold og at de ikke delte bord og seng i den forstand som man forbandt med det ekteskapelige samlivet medførte at de ble frifunnet for tiltale.

En annen måte de tiltalte kunne slippe straff var dersom de inngikk ekteskap.

¹⁹³ Rt 1888: 761.

¹⁹⁴ Rt 1888: 761.

¹⁹⁵ Rt 1888: 761.

¹⁹⁶ Rt 1888: 761.

¹⁹⁷ Rt 1888:761.

Frifinnelse ved ekteskapsinngåelse

Dersom de tiltalte giftet seg falt straffen bort. Dette gjaldt dersom de tiltalte giftet seg med hverandre eller med noen andre enn medtiltalte.¹⁹⁸ Schweigaard kommenterer at dette kan virke noe besynderlig med tanke på at det kunne ende opp med at en av de tiltalte forble ugift. Loven ga straffefrihet ”hvis nogen af dem er kommen i Ægteskap” og dette betydde ikke nødvendigvis inngåelse av ekteskap med hverandre.

Dermed var det ikke et krav at de involverte måtte gifte seg med hverandre, men at de giftet seg med noen slik at det forargelige ble oppløst. Myndighetenes vektlegging av ekteskapet og dens betydning i samfunnet kommer tydelig frem her. I rettssakene finner vi flere eksempler på frifinnelse ved ekteskapsinngåelse. I en høyesterettssak i 1847 ble skomakermester Ole Dahl og Fortuna Johanne Christiane Jordhøi tiltalt for brudd på konkubinatarparagrafen. De tiltalte var henholdsvis 28 og 42 år, og Fortuna var separert fra sin ektemann. Etter å ha møttes våren 1843 flyttet paret sammen og ”levde som Ægtefolk”, og i 1844 fikk de et barn sammen.¹⁹⁹ Like etter ble de anmeldt av sognets kappelan og tiltalt for lovens kapittel 18 § 23. Under forhør tilsto de tiltalte at de hadde levd sammen. Paret hevdet i midlertidig at de ønsket å gifte, men at Fortuna (som separert) måtte få tillatelse for å inngå ekteskap. Deres første søknad ble avslått men den andre ble godkjent og paret giftet seg den 29. november 1845. Den 16. samme måned hadde Ole blitt idømt en mulkt på 10Spd og Fortuna fengsel i ti dager for deres brudd på konkubinatarparagrafen. Grunnet bryllupet innanket amtmannen saken til høyesterett og ” på Grund af de nu oplyste Omstændigheder og de Angj.s derom fremsatte Begjæring”²⁰⁰ ble paret frifunnet for straff.

I en innstilling om forandringer i kriminalloven ble det i 1872 tatt opp i Odelstinget om frifinnelse ved ekteskapsinngåelse skulle fjernes fra paragraf 22. Dett var først blitt tatt opp av kirkekommisjonen i 1859 med bakgrunn i betenkeligheter med det å føre en direkte eller indirekte tvang på inngåelse av ekteskap.²⁰¹ I Odelstinget ble det konkludert med at bestemmelsen om frifinnelse ved ekteskapsinngåelse burde stå slik den var, og da fordi at man kunne ”næppe benegte Muligheden af at de danne en Støtte for Folks Moralitet og Sædelighed, som man bør være varsom med at borttage”.²⁰² Ut i fra denne konklusjonen

¹⁹⁸ Schweigaard 1844-46: 332.

¹⁹⁹ Rt 1847: 294.

²⁰⁰ Rt 1847: 295.

²⁰¹ Indst. og Besl. O. No. 94. Indstilling fra Justiskomiteen No. 2 angaaende kongelig Propotion om Udfærdigelse af en Lov indeholdende Forandringer i Lov angaaende Forbrydelser af 20de August 1842 1872: 261.

²⁰² Indst. og Besl. O. No. 94. Indstilling fra Justiskomiteen No. 2 angaaende kongelig Propotion om Udfærdigelse af en Lov indeholdende Forandringer i Lov angaaende Forbrydelser af 20de August 1842 1872: 262.

virker det som at myndighetene ønsket å fremheve betydningen av ekteskap som den rette samlivsformen. Samtidig som det kan se ut som at myndighetene mente at når det gjaldt ekteskapets betydning så hadde de støtte i folket.

5.4 Skal konkubinatarparagrafen fjernes?

I 1885 ble det nedsatt en kommisjon som skulle utarbeide et forslag til endringer i kriminalloven. Kommisjonen var ledet av Bernhard Getz som er ansett som en av Norges aller fremste jurister gjennom tidene og en storslagen lovreformatør.²⁰³ Getz er betegnet som hjernen bak straffelovkommisjonens arbeid, og at utkastene til den nye straffeloven i stor grad var hans verk. Getz var en mann som i sin samtid høstet mye anerkjennelse, og i 1889 ble han utnevnt til Norges første riksadvokat.²⁰⁴

I sitt utkast til Straffeloven beskrev Getz konkubinatar som en overtredelse av de etiske grunnprinsipper og at det var et forhold som vakte forargelse.²⁰⁵ Han hevdet at ” En Vanskelighed ligger unægtelig i at definere Begrebet” og at den gjeldende lovgivning ikke kunne opprettholdes.²⁰⁶ Getz slo dermed fast at det var problemer om hvordan definere konkubinatar, noe som skapte utfordringer når personer skulle tiltales og dømmes for samboerskap. Ifølge Getz burde konkubinatar idømmes dersom det ble lagt frem bevis for at de tiltalte levde sammen i ” utugtig Omgjængelse, og hvorvidt de øvrig lever sammen som Ægtefeller bør ei heller komme i Betragtning verken i den ene eller den anden Retning”.²⁰⁷ Han konkluderte dermed at det var det kjønnslige samlivet som var det elementet man ville til livs. Hvorvidt et par levde sammen på andre måter, eksempelvis i et arbeidsgiver-arbeidstaker forhold så var ikke dette nok til å straffeforfølges. Felles husholdning og et vedvarende forhold kunne føre til tiltale, men først måtte paret få en advarsel.²⁰⁸

I motivene til straffelovkommisjonen blir det konstatert at det ikke har vært noen tvil om at den gjeldende konkubinatarparagrafen ikke kunne bestå.²⁰⁹ Det kan dermed se ut til at kommisjonen mente at det var for mange problemer rundt definisjonen av konkubinatar. Det blir også uttalt at ” Idet den[straffebestemmelsen] tilsteder at fælde for Konkubinatar uden

²⁰³ Norsk biografisk leksikon 2001: 283.

²⁰⁴ Røstad 1967: 403.

²⁰⁵ Dokument No. 65. Professor Getz`s Udkast til forskjellige kapitler i Straffelovens spesielle del 1889: 4.

²⁰⁶ Dokument No. 65. Professor Getz`s Udkast til forskjellige kapitler i Straffelovens spesielle del 1889: 4.

²⁰⁷ Dokument No. 65. Professor Getz`s Udkast til forskjellige kapitler i Straffelovens spesielle del 1889: 4.

²⁰⁸ Dokument No. 65. Professor Getz`s Udkast til forskjellige kapitler i Straffelovens spesielle del 1889: 4.

²⁰⁹ Udkast til Almindelig borgerlig Straffelov for kongeriget Norge II. Motiver 1896: 282.

Bevis for utugtigt Forhold” og at dette medførte at moralske forhold også kunne stemples som forbrytelser.²¹⁰

I straffelovkommisjonens motiver ble definisjonsproblemer vektlagt som en viktig årsak til at konkubinatparagrafen måtte revideres. Dette tyder på at det var usikkerhet om håndtering av konkubinat og at feil bruk av paragrafen fant sted. I kommisjonens motiver blir konkubinat beskrevet som et ”flydende og villkaarligt Begrep”, noe som var enda mer fremtredende i praksis.²¹¹ At rettspraksisen omkring konkubinat var uklar går imot den tidligere nevnte uttalelsen i justiskomiteens innstilling i 1872, da endringer i Kriminalloven ble tatt opp. Der ble det hevdet at konkubinat var et uklart begrep, men at rettspraksisen om bruken av konkubinatparagrafen var etablert. Det er vanskelig å si hvorfor utsagnene til justiskomiteen og straffelovkommisjonen er så forskjellige. Muligens kan det ha noe med tillegget i 1874 og dets innvirkning på konkubinatparagrafen, men dette er det vanskelig å si noe om.

I kommisjonen var det også tvil om konkubinat burde være straffbart i det hele tatt.²¹² Dette hadde sammenheng med definisjonsproblemene, men det ble også fremhevet at konkubinat i ofte kunne være mer moralsk enn løse forbindelser som ble inngått for natten. Selv om det var usikkerhet om konkubinatparagrafen skulle bestå så kom kommisjonen frem til at bestemmelsen burde opprettholdes, men i en revidert versjon. Forandringene gikk da ut på at straffeforfølgelse skulle kun skje dersom forholdet vakte forargelse gjennom å være et angrep på ekteskapsinstitusjonen, og at en advarsel måtte gis på forhånd før tiltale ble iversatt.²¹³ Kommisjonens forslag til revidert konkubinatparagraf var

§ 379”Den, som trods Paatalemyndighetenes Advarsel fortsetter et offentlig Forargelse vekkende Samliv i utuktig Omgjengelse med en Person av det annet Kjønn, straffes med Bøder eller Fengsel inntil 3 måneder.”²¹⁴

I paragraf 379 ble det fastslått at forholdet måtte vekke ”offentlig forargelse” for at et par skulle bli tiltalt. Hva som ligger i dette kravet blir ikke sagt, men man kan anta at forholdet måtte virke støtende på sine omgivelser i den grad at det var flere som synes at

²¹⁰ Udkast til Almindelig borgerlig Straffelov for kongeriget Norge II. Motiver 1896: 282.

²¹¹ Udkast til Almindelig borgerlig Straffelov for kongeriget Norge II. Motiver 1896: 282.

²¹² Udkast til Almindelig borgerlig Straffelov for kongeriget Norge II. Motiver 1896: 282.

²¹³ Udkast til Almindelig borgerlig Straffelov for kongeriget Norge II. Motiver 1896: 282.

²¹⁴ Udkast til Almindelig borgerlig Straffelov. I. Udkast til Lov 1896: 53.

forholdet var forargelig. Det måtte altså være en offentlig formening om at forholdet var usedelig.

Ifølge straffelovkommisjonen skulle altså paret få en advarsel om deres ulovlige samliv, og det måtte settes en frist for når forholdet skulle opphøre. Dersom forholdet fortsatte utover fristen kunne tiltale finne sted. At konkubinatparagrafen burde inneha krav om at paret skulle være advart på forhånd ble allerede nevnt i en innstilling fra regjeringen i 1872, skrevet av sjefen for Justis- og politidepartementet, statsråd Hans Gerhard Colbjørnsen Meldahl. I sammenheng med at tillegget som kom i 1874 så ble det foreslått at paragrafen også skulle inneholde et påbud om at de tiltalte måtte bli advart om det ulovlige i sitt forhold før de ble tiltalt for konkubinat.²¹⁵ Dersom paret valgte og flyttet fra hverandre etter av advarselen ble gitt, så skulle påtalen falle bort. Noe slikt påbud ble ikke tilført konkubinatparagrafen i 1874, men det ble igjen tatt opp av straffelovkommisjonen 1885 og foreslått i revisjonen av konkubinatparagrafen.

Straffelovkommisjonens innstilling ny straffelov ble sendt til regjeringen, som utarbeidet Odelstingsproposisjonen og denne ble videresendt til Odelstinget for behandling i 1901.

Debatt i Odelstinget

Da den reviderte konkubinatparagrafen (paragraf 379) ble tatt opp i Odelstinget den 15. januar 1901 ble det heftig debattert om hvorvidt paragrafen skulle bestå eller om den skulle utgå. I debatten ser vi noen tendenser til at venstresiden var mot konkubinatparagrafen og høyresiden for, men samtidig var høyremannen Francis Hagerup den som argumenterte sterkest mot konkubinatparagrafen. Partitilhørigheten viste dermed ikke et klart skille mellom de som var for paragrafen og de som var mot.

Professor i rettsvitenskap og senere statsminister Francis Hagerup(H) innledet debatten i Odelstinget ved å argumentere sterkt mot konkubinatparagrafen, og hevdet at den var uhensiktsmessig og den burde ikke opprettholdes.²¹⁶ Han beskrev konkubinatparagrafen som særegen for norsk lovgivning til sammenligning med andre land, og at det var en bestemmelse som hovedsakelig rammet de fattige. Ifølge Hagerup var det ”uheldig og mislig at vedtage den [konkubinatparagrafen] i den form, hvori den er foreslaet” og årsaken til dette var at det burde være grenser mellom hva som ble ansett som moralsk forkastelig og hva som

²¹⁵ Oth. Prp. No. 14. Angaaende Udfærdigelse af en Lov, indeholdende Forandringer i Lov angaaende Forbrydelser 1873: 25.

²¹⁶ Love med tilhørende forarbejder 1903: 619.

skulle tas med i Straffeloven.²¹⁷ Hagerup mente altså at det i større grad burde skilles mellom det som gikk på moral og sedelighet og det som var forbrytelser.

Hagerup fikk støtte av sorenskriver og senere justisminister Lars Kristian Abrahamsen(V) som uttalte ”jeg forstaar ikke, at man kan have verken reelle eller formelle grunde for at opretholde denne straffebestemmelse”.²¹⁸ Som Hagerup argumenterte Abrahamsen for at paragrafen rammet kun fattige folk, og at dette var grunn i seg selv til å avskaffe bestemmelsen. Abrahamsen ble støttet av juristen Sofus Anton Birger Arctander(V) som fremhevet at konkubinatarparagrafen ikke ble praktisert på en rettferdig måte og kunne dermed ikke bestå.²¹⁹ Arcander beskrev sine erfaringer som dommerfullmektig i Nordland hvor han i flere konkubinatsaker hadde fungert som dommer. Etter hans erfaring anmeldte presten sakene etter tips av en av sine medhjelpere eller andre som fant forholdet forargelig. Noen ganger var det reelle forhold som kunne betegnes som konkubinatar, andre ganger var det kun bygdesladder. Men det som kjennetegnet alle sakene var ifølge Arctander at de tiltalte var alltid fra dårlige kår, og ”det var aldri velstående personer i trakten, selv om det var nokså vel bekjendt, at de levede i lignende forhold”.²²⁰

Hvorfor de rike personene ikke ble straffeforfulgt kommer det ikke klart frem av Arctanders utsagn, men det kan virke som at han mente at prestene ikke anmeldte velstående personer i like stor grad som fattige. Dette er et spennende utsagn som kan forklare hvorfor det kun hva fattige personer tiltalt i konkubinatsakene. Om dette var en utbredt holdning blant de geistlige er vanskelig å si, men man kan anta at terskelen var høyere for og tiltalte velstående og mektige personer enn fattige folk fra lavere kår. Samtidig hadde velstående personer større muligheter til å skjule forholdene sine, noe som også medførte at det var større uvisshet om forholdet og dermed ble det vanskeligere å tiltale. Men uansett hva som var årsaken til dette så var det ifølge Arctanders uttalelser også velstående personer som levde sammen i samboerskap, men at de ikke ble rettsforfulgt i like stor grad.

Sogneprest og forkjemper for konkubinatarparagrafen Christopher Knudsen(H) var ikke enig i Arctanders påstand om at de geistlige i større grad anmeldte rike enn fattige for brudd på konkubinatarparagrafen.²²¹ Han innrømmet at det kunne være enklere for de rike å skjule sine forhold, men samtidig mente han at presteskapet ikke bedrev forskjellsbehandling i anmeldelsene av samboerskap. Han la til grunn sine egne erfaringer som prest, og at han selv

²¹⁷ Love med tilhørende forarbeider 1903: 619.

²¹⁸ Love med tilhørende forarbeider 1903: 621.

²¹⁹ Love med tilhørende forarbeider 1903: 624.

²²⁰ Love med tilhørende forarbeider 1903: 623.

²²¹ Love med tilhørende forarbeider 1903: 625.

ved en anledning hadde tiltalt ”en af bygdens mere fremtrædende mænd” for konkubinats.²²² Knudsons og Arctanders utsagn er motstridende og deres oppfatning av geistlighetens eventuelle forskjellsbehandling var totalt ulik. Dette var begrunnet i erfaringene de har gjort seg gjennom sine yrker som henholdsvis sorenskriver og prest. Forskjellene i erfaringer kan ha sin årsak i forskjeller rundt om i landet i anmeldelse og straffeforfølgelsen av konkubinats. Presten rolle var hovedsakelig som anmelder, mens sorenskriveren var dommer i saken og deltok da i hele rettsbehandlingen. Arctander og Knudsons forskjellige oppfatninger kan ha med å gjøre at de deltok i forskjellige deler i straffeforfølgelsen av konkubinats. Som jurist kunne Arctander i større grad erfare problematikken rundt å definere samlivet og hvorvidt konkubinatsparagrafen førte til forskjellsbehandling mellom rike og fattige.

Et viktig element i diskusjonen mellom Arctander og Knudson er at det kommer frem at det var velstående personer som levde sammen i konkubinats. Da konkubinatsparagrafen ble revidert i 1874 var begrunnelsen at bestemmelsen kun rammet folk fra de lavere klasser og de rike slapp unna. Dermed ble kravet om felles økonomi opphevet. I studiet av konkubinatsaker har jeg kun funnet fattige personer som har stått tiltalt konkubinats, og deres begrunnelse for samboerskap var dårlig økonomi. For velstående folk som levde sammen i konkubinats kan ikke økonomi ha vært det avgjørende. Hvorfor de levde sammen ugift kunne vært interessant å gå mer i dybden, men det er ikke noe jeg har mulighet for å ta for meg i denne oppgaven.

En som argumenterte sterkt mot Hagerup og de andre motstanderne av konkubinatsparagrafen var juristen Johan Henrik Kintzell Frøstrup(H). Han hevdet at ” det er en i vort folks rodfæstet opfatning at konkubinats er en forbrytelse” og at det sto i strid med folks alminnelige moralske oppfatning dersom konkubinats ble avkriminalisert.²²³ Ifølge Frøstrup var det altså en alminnelig oppfatning blant folk flest at konkubinats burde være straffbart. Det å fjerne konkubinatsparagrafen fra Straffeloven ville ”vække en storm af uvilje rundt omkring i vort land”.²²⁴ Frøstrup hevdet dermed å ha støtte i folket når det gjaldt om konkubinats skulle være straffbart, og ifølge ham var det da også et ønske fra folket om at konkubinatsparagrafen skulle bestå. ”Stormen av uvilje” som Frøstrup hevdet at skulle finne sted dersom konkubinatsparagrafen ble opphevet har latt vente på seg. Selv om konkubinatsparagrafen ikke ble avkriminalisert før i 1972 så har jeg etter 1905 ikke funnet noen rettssaker som omhandler konkubinats.

²²² Love med tilhørende forarbeider 1903: 626.

²²³ Love med tilhørende forarbeider 1903: 621.

²²⁴ Love med tilhørende forarbeider 1903: 621.

Frøstrup fikk støtte av den tidligere nevnte Knudson og av lensmann Albert Bøhn(H), som mente at å oppheve konkubinatsbestemmelsen ville virke nedbrytende for ekteskapet.²²⁵ Slik som Frøstrup og Knudson var han sterkt i mot å fjerne konkubinatsparagrafen og han mente at dette ville ”vække en ganske overordentlig opsigt udover landdistriktene”²²⁶.

Forkjemperne for at konkubinatsparagrafen argumenterte sterkt for at de hadde støtte i folket i spørsmålet om bestemmelsen skulle fjernes. At konkubinatsforhold som burde rammes med straff var det viktigste argumentet deres, noe de hevdet at majoriteten av Norges befolkning også mente. I tillegg til dette ble det også vektlagt at konkubinatsforhold var nedbrytende ovenfor ekteskapet. Moralspørsmålet var altså hovedpoenget til forkjemperne, og at dette var så alvorlige forhold at det burde fortsette å være underlagt straff.

Motstanderne av paragrafen fokuserte sterkt på at paragrafen var urettferdig da den kun rammet fattige folk, mens rike personer slapp unna straff. Det ble også vektlagt at paragrafen var særegen for Norge og at straffelovskommisjonens reviderte konkubinatsparagraf ville føre til økt folkesladder. På lik linje med forkjemperne for paragrafen så mente motstanderne at samboerskap var moralsk forkastelig, men at dette ikke var et forhold som burde være underlagt straff.

Hvorvidt konkubinatsparagrafen skulle bestå eller utgå ble altså heftig debattert i Odelstinget. Avstemningen etter debatten viste 47 stemmer for paragrafen og 34 mot. Dermed ble straffelovskommisjonens forslag til ny konkubinatsparagraf bifalt av Odelstinget og deres beslutning ble sendt videre til Lagtinget.

²²⁵ Love med tilhørende forarbeider 1903: 624.

²²⁶ Love med tilhørende forarbeider 1903: 625.

Beslutning i Lagtinget

I 1901 tok statsadvokat Gustav Theodor Baumann(V) opp i lagtinget forlaget om at paragraf 379 burde utgå fra Straffeloven.²²⁷ Slik som motstanderne av paragrafen i Odelstinget vektla Baumann at konkubinatparagrafen var en fattigmannslov som medførte økt grad av sladder, spionering og uvennskap mellom naboer.

De av lagtingets medlemmer som var for paragrafen mente at konkubinat var en straffbar forbrytelse og et brudd på moralsk og borgerlig lov. Her ble det igjen vektlagt at man hadde støtte i folket og at fjerning av konkubinatparagrafen ville støte den offentlige rettsbevisstheten.²²⁸

Slik som i Odelstinget var det også i Lagtinget uenigheter om konkubinatparagrafen skulle bestå. Uenighetene tyder på at konkubinatparagrafen av mange ble av mange ansett som så problematisk at den burde avskaffes. Men samtidig var det flere som mente at det var nødvendig med en konkubinatparagraf.

Etter debatten ble Baumanns forslag lagt frem til avstemming og avstemmingen endte med at 16 stemte mot at konkubinatparagrafen skulle utgå og 12 stemte for.²²⁹ Det ble da vedtatt at konkubinatparagrafen skulle bestå, men i revidert form slik den ble lagt foreslått av straffelovskommisjonen.

5.6 § 379- en sovende paragraf

Til tross for uenigheter angående konkubinatparagrafen så ble den altså vedtatt i revidert form, og tatt inn i Straffeloven av 1902. Tidligere hadde konkubinatparagrafen stått i kapitlet som omhandlet forbrytelser mot løsaktighet, mens i den nye loven gikk det inn under kapitlet som omhandlet forseelser mot løsaktigheten. Dermed gikk konkubinat fra å bli straffet som en forbrytelse til å bli håndtert som en forseelse.

I den reviderte konkubinatparagrafen ble det som nevnt stilt to krav, nemlig at forholdet skulle vekke allmenn forargelse og at paret skulle få en advarsel på forhånd før de ble tiltalt. I den nye straffeloven ble konkubinat nedkriminalisert og ikke avkriminalisert, noe som betød at man fremdeles kunne bli straffet for samboerskap. Konkubinatparagrafen ble stående helt frem til 1972. Etter Straffelovens ikrafttredelse (1905) har jeg ikke funnet noen saker der personer står tiltalt for konkubinat, og paragraf 379 kan dermed betegnes som en sovende paragraf.

²²⁷ Love med tilhørende forarbeider 1903: 291

²²⁸ Love med tilhørende forarbeider 1903: 294

²²⁹ Love med tilhørende forarbeider 1903: 301

Kapittel 6 Konklusjon

Det høye antallet konkubinatsaker på andre halvdel av 1800- tallet kom som følger av at myndighetene i større grad enn tidligere begynte å straffeforfølge ugift samliv. Årsaken til at myndighetene satt fokus på konkubinatsaker var at de ville bekjempe ekteskapslignende forhold som var en trussel mot ekteskapet. I og med at leiermål ble nedkriminalisert i 1812 kan det virke som at myndighetene aksepterte enkelttilfeller av seksuell omgang, men at et varig seksuelt forhold som kunne forveksles med ekteskap ikke ble godtatt.

På landsbasis var det cirka 9000 personer som ble tiltalt for konkubinatsaker i perioden 1842- 1902, og majoriteten av de tiltalte var i alderen 30-39 år. Flesteparten av de tiltalte tilhørte de lavere klasser og nesten halvparten av dem var fiskere eller dagarbeidere. At det var unge folk som sto tiltalt for konkubinatsaker tyder på at de tiltalte var førstegangsetablerere som hadde flyttet sammen, men ikke råd til å gifte seg.

Det var store regionale forskjeller i antall konkubinatsaker og Østlandet skilte seg klart ut med flest antall saker. De regionale forskjellene viste at konkubinatsaker var overrepresentert i byene, og kan dermed betegnes som et by-fenomen. De regionale forskjellene kan settes i sammenheng med de egalitære forholdene. På 1800- tallet var byene i Norge mindre egalitære, og det var der vi fant flest konkubinatsaker. På bygda der det var mer egalitært så var det færre rettsaker som omhandlet ugift samliv.

Et annet aspekt som kunne påvirket forskjellen i antallet konkubinatsaker mellom bygd og by var forskjeller i graden av straffeforfølgelse. Det kan virke som at i bygdene ble ugift samliv mer akseptert for førstegangsetablerere som et forstadium til ekteskap. Mangel på økonomi medførte at folk ikke hadde råd til å holde bryllup og inngå ekteskap, og flere par startet da samlivet før de hadde satt de ekteskapelige rammene rundt forholdet.

Konkubinatsakene i høyesterett har vist myndighetenes ønskede behandling av konkubinatsakene. På 1840- tallet var det flest konkubinatsaker i høyesterett, noe som kan ha sammenheng med at det var behov for å etablere en rettspraksis for behandlingen av konkubinatsaker.

Gjennomsnittsalderen til de tiltalte i konkubinatsakene i høyesterett var høyere enn på landsbasis, noe som kan tyde på at de var andregangsetablerere. Cirka 60 prosent av de tiltalte var gift med en annen enn den de levde sammen med, og det kan dermed se ut til at utenomekteskapelige forhold preget konkubinatsakene i høyesterett i større grad enn i

underretten. Årsaken til at disse sakene kom opp i høyesterett kan ha vært at i de utenomekteskapelige forholdene var det et offer, nemlig en av de tiltaltes ektefelle. Dette førte at forholdet ble ansett som mer forargelig som igjen kan ha ført til at konkubinatsaken ble anket inn til den høyeste rettsinstansen.

Flere av de tiltalte i høyesterettssakene hevdet at de ikke levde sammen ugift men at de levde sammen i et arbeidsgiver- arbeidstaker forhold, der den ene var i tjeneste hos den andre. Det kan dermed se ut til at de konkubinatsakene som kom opp i høyesterett var preget av saker der det var vanskelig å definere de tiltaltes forhold eller at forholdet var mer forargelig i den forstand at en av de tiltalte var gift.

I Indre Sogn var gjennomsnittsalderen noe lavere enn på landbasis og over 60 prosent av de tiltalte var ugift. De tiltalte i konkubinatsakene i Indre Sogn var hovedsakelig førstegangsetablerere og mangel på penger var sannsynligvis årsaken til at de ikke hadde råd til å gifte seg. Konkubinatsakene i Indre Sogn viste dermed samme tendensene som kriminalstatistikken, mens konkubinatsakene i høyesterett er preget av andregangsetablerere.

Konkubinatsakene i nærstudiet ble anmeldt av presten. I noen rettssaker får vi vite at forholdet har vakt forargelse i bygda, men ellers er det lite informasjon om i rettssakene i høyesterett og i nærstudiet og hvordan det folkelige synet på konkubinatsaker var.

Nedgangen i antall konkubinatsaker utover 1880- tallet skyldes hovedsakelig at myndighetene sluttet å straffeforfølge konkubinatsaker. Hvorvidt det skjedde en endring i folks samlivsvaner er vanskelig å svare på, og det må nok en langt mer omfattende analyse av konkubinatsaker, folketellinger og tradisjoner for å kunne stadfeste det. Hypotesen min om at myndighetenes politikk gikk på tvers av de folkelige samlivsvaner kan jeg ikke trekke noen konklusjoner om ut i fra den analysen jeg har gjort. Men det kan se ut som at mange av de tiltalte i konkubinatsakene levde sammen ugift på grunn av mangel på penger til ekteskap og at det sannsynligvis ikke var av ideologiske grunner de ikke inngikk ekteskap.

Som nevnt endret myndighetene allerede i 1874 politikk da felles økonomi ble fjernet som krav for å bli straffet for konkubinatsaker. Veien lå dermed åpen for at det kunne bli en økning i antall konkubinatsaker. Som vi har sett i kriminalstatistikken så steg antall konkubinatsaker på 1870- tallet, for så å synke fra 1880- tallet av. Dermed ser det ut som at tilføyselsen i 1874 hadde en kortvarig virkning på 1870- tallet, men på sikt hadde liten betydning for antallet konkubinatsaker. Tillegget i 1874 viser at det var uklarheter i bruken av konkubinatsparagrafen og at det å påvise selve forbrytelsen var et problem. Dette var myndighetenes forsøk på å gjøre det enklere og tiltalte personer for konkubinatsaker, noe som ikke hadde stor innvirkning på lengre sikt. Det kan se ut som at nedgangen i konkubinatsaker skyldes at myndighetene ga

opp å straffeforfølge samboerskap. Muligens innså de at samboerskap var et forstadium til ekteskap for mange i de lavere klassene, som ikke hadde råd til å inngå ekteskap.

Utover på 1880- tallet kan det virke som at myndighetene sluttet med å fokusere på førstegangsetablerere og kun straffeforfulgte personer i et utenomekteskapelig eller etterekteskapelige forhold. Dette kan ha sin bakgrunn i at førstegangsetablerere sannsynligvis ville inngå ekteskap på sikt og at deres mangel på økonomi var årsaken til at de ikke inngikk ekteskap. Det var heller ingen offer i saken og de førekteskapelige forholdene utgjorde ikke i seg selv en trussel mot ekteskapsinstitusjonen i motsetning til de utenomekteskapelige samlivene som gjorde det, ved at de tiltalte i disse forholdene ikke hadde mulighet for å inngå ekteskap. Samtidig var det i de utenomekteskapelige forholdene et offer, som gjorde forholdet mer forargelig.

Når det gjelder de etterekteskapelige forholdene så hadde de tiltalte muligheter til å inngå ekteskap, hvorfor de ikke gjorde det er vanskelig å svare på. Arne Solli har lagt frem muligheten om at arv kunne være avgjørende for andregangsetablerere, noe som kan ha vært en årsak til mangel på inngåelse av ekteskap. Betydningen av arv var nok mest aktuelt på bygda, der det var viktig å holde gården innen familien. Men med tanke på at jeg har funnet ut at de tiltalte i konkubinatsakene var fattige folk så var sannsynligvis dårlig økonomi som var hovedårsaken til mangel på ekteskap.

I diskusjonene i Odelstinget i 1901 mente Hagerup at man i større grad burde skille mellom det som var forbrytelser og umoral. Ifølge Hagerup var konkubinatsforhold et umoralsk forhold, men det burde ikke ilegges straff. I Straffeloven gikk konkubinatsparagrafen fra å straffes som en forbrytelse til å straffes som en forseelse, og kravene for å dømme folk var strengere enn det som hadde vært tilfelle mellom 1842 og 1902. Det kan se ut som at myndighetene ville etablere et tydeligere skille mellom umoral og forbrytelser.

At konkubinatsparagrafen ble betegnet som en fattigmannslov som rammet førstegangsetablerere og at rike personer slapp straffeforfølgelse kan også ha vært avgjørende for nedkriminaliseringen. Samtidig så kan det virke som at det offentlige synet på umoral endret seg, og at umoralske handlinger ikke ble regulert av lovgivningen i like stor grad som tidligere. Som vi har sett gjennom straffelovkommisjonens forarbeide og debatten i Stortinget så var det store uenigheter om hvorvidt konkubinatsparagrafen skulle bestå. Og den fikk bestå frem til 1972 selv om den da kan betegnes som en sovende paragraf.

Litteraturliste

Agell, Anders.(2004) *Äkteskap. Samboende. Partnerskap*. Tredje Upplagan. IUSTUS Förlag.

Blom, Ida og Sogner, Sølvi.(1999) *Med kjønnsperspektiv på norsk historie*. Cappelen Akademiske Forlag.

Bredsdorff, Elias.(1973) *Den store nordiske krig om seksualmoralen*. Gyldendal.

Danielsen, Rolf og Hovland, Egdar(1991). *1814-1945 i "Grunntrekk i Norges Historie"*. Universitetsforlaget. Oslo.

Davioff, Leonore., Dolittle, Megan., Fink, Janet og Holden, Katherine.(1999) *The Family Stone. Blood, contract and Intimacy 1830-1960*. Longman. London and New York.

Freeman, Michael D.A. og Lyon, Christina M.(1983) *Cohabitation without marriage*. Gower Publishing Company Limited. England.

Frykman, Jonas.(1993) *Horan i bondesamhället*. Carlssons Bokförlag.

Førsund, Finn B.(1986) *Kystbygdene i Sogn og Fjordane. Frå 1700-talet til vår tid*. Sogn og Fjordane distriktshøgskule. Kystmuseet i Sogn og Fjordane. Kystlæremiddelprosjektet. Hefte 4.

Gaunt, David.(1996) *Familjeliv i Norden*. Gidlunds. Malmö.

Gjerdåker, Brynjulf.(1986) *Emigrasjon og Nordlansflytting frå Voss frem til 1850. Bakgrunn for ulike strategiar i "Eit blidare tilvere"* Drivkrefter og motiv i den tidligste utvandringa frå Hordaland og Sogn og Fjordane. Utgjeve av Voss Folkemuseum. Voss.

Gunnlaugsson, Gísli Ágúst.(1994) *Sedelighetsbrott i Norden 1550-1850*. i "Rapport II. Normer og sosial kontroll i Norden ca 1550- 1850. Domstolene i samspill med lokalsamfunnet". IKS, Avdelingen for Historie, Universitetet i Oslo, og Den norske historiske forening. Oslo.

Haavet, Elisabeth.(1982) *Avvik eller uhell? Ugifte foreldre omkrig 1800- en sosial analyse*. Hovedoppgave i Historie. Universitetet i Bergen.

Haffner, Vilhelm. (1925) *Innstillinger og Betenkninger. 1814-1924*. Fabritius og Sønners Boktrykkeri. Oslo.

Hagemann, Gro.(1999) *De stummes leir? 1800-1900*. i ”Med kjønnsperspektiv på norsk historie.” Blom, Ida og Sogner, Sølvi. Cappelen Akademiske Forlag.

Hajnal. J. (1965) *European marriage patterns in perspective* i ”Population in history”. Essays in historical demography. Edited by D.V. Glass and D.E.C. Eversley. London Edward Arnold (publishers) Ltd.

Hauge, Ragnar.(1996) *Straffens begrunnelser*. Universitetsforlaget AS.

Hauge, Ragnar.(2002) *Populisme, politikk og straff*. i ”Straff i det norske samfunnet. Humanistisk Forlag AS.

Helland, Amund.(1901) *Topografisk- statistisk beskrivelse over Nordre Bergenshus Amt*. Første del. Den almindelige del. Forlagt af Aschehoug & Co. Kristiania.

Hodne, Bjarne, Hodne, Ørnulf og Grambo, Ronald.(1985) *Der stod seg et bryllup*. Cappelens Forlag a.s.

Hodne, Ørnulf.(2002) *Kvinne og mann i norsk folkekultur*. J.W. Cappelens forlag a.s.

Hovdhaugen, Einar(1976). *Ekteskap og kjønnsmoral i norsk historie*. Det Norske Samlaget. Oslo.

Johansen, Hanne Marie.(2001) *Separasjon og skilsmisse i Norge 1536- 1909*. Den Norske Historiske Forening- HIFO

Klettum, Norunn.(2001) *Herred, prestegjeld og sogn i Norge- med forandringer gjennom tidene*. 4 utgave. Utgitt av DIS-Norge.

Kopperdal, Bente.(2003) ”*Med utugt som levevei.*” Ei undersøkning av livsløpa til en gruppe prostituerte kvinner i Bergen 1877- 1894. Hovedfagsoppgave. Historisk Institutt. Universitetet i Bergen.

Lasson, P.C.(1849) *Haandboog i Criminalretten*. Trykt hos S. N. Wergeland. Christiania

Langeland, Nils Rune.(2005) *Siste ord. Høyesterett i norsk historie 1814-1905*. Cappelen.

Lie, Einar Og Roll-Hansen, Hege.(2001) *Faktisk talt. Statistikkens historie i Norge*. Universitetsforlaget. Oslo

Matovic, Margareta.(1984) *Familiebildning och partnerval i Stockholm 1850-1890*. Akademisk avhandling för filosofie doktorexamen vid Stockholms universitet.

Nerbøvik, Jostein.(1999) *Norsk Historie 1860-1914*. Det norske samlaget.

Noack Turid.(1996) *Familieutvikling i demografisk perspektiv* i ”Familie for tiden”. Berit Brandth, Kari Moxnes (red.). Oslo: Tano Aschehoug, In press.

Pryser, Tore.(1996) *Norsk Historie 1800-1870*. Det Norske Samlag. Oslo.

Rifberg, Klaus og Friis, Lilli.(1970) *I gode og onde dager. Blide og barske trekk av ekteskapets historie i Norden*. Gyldendal Norske Forlag.

Røstad, Helge.(1967) *Landets første riksadvokat- reformatoren Bernhard Getz* i ”Lov og rett”. Norsk juridisk tidsskrift. Redaktør: Professor, dr. juris Anders Bratholm. Universitetsforlaget.

Schiøtz, Aina.(1980) *Prostitusjon og prostituerte i 1880- åras Kristiania* i ” Det kriminelle kjønn”. Pax forlag A/S. Oslo.

Schweigaard, A. (1846) *Commentar for den Norske Criminallov. Anden Deel.* Forlagt af Johan Dahl. Christiania

Schweigaard, A.(1860) *Commentar over Den Norske Criminallov.* 2den Utgave. Johan Dahls Forlag. Christiania.

Seip, Anne Lise.(2005) *Aschehougs Norges historie.* Aschehoug. Oslo

Seip, Jens Arup.(1974) *Utsikt over Norges historie.* Første del. Gyldendal Norske Forlag. Oslo.

Seip, Jens Arup.(1981) *Utsikt over Norges historie.* Annen del. Gyldendal Norske Forlag. Oslo.

Solli, Arne.(2004) *Fødsler utanfor ekteskap og sambuarskap mellom ugifte. Normer og åtferd i Noreg på 1800- talet.* Oppgitt emne til prøveforelesning for dr. art.- graden, Bergen.

Stoa, Nils Johan. (2003) *I hine hårde dage.* J. W. Cappelens Forlag

Stenseth, Bodil.(2000) *Eilert Sundt og det Norge han fant.* Gyldendal Norske Forlag ASA.

Sunde, Rasmus.(1986) *Den tidlege utvandringa frå Vik i Sogn i "Eit blidare tilvere"*
Drivkrefter og motiv i den tidligste utvandringa frå Hordaland og Sogn og Fjordane. Utgjeve av Voss Folkemuseum. Voss

Sundt, Eilert. (1968) *Om sædelighetstilstanden i Norge.* Trykt og forlagt hos J. Chr. Abelsted. Christiania

Taranger, Absalon.(1915) *Magnus Lagabøtes Landslov.* Universitetsforlaget / Oslo/ Bergen.

Telste, Kari.(2000) *Brutte løfter. En kulturhistorisk studie av kjønn og ære 1700-1900.* Det historisk filosofiske fakultet. Universitetet i Oslo.

Telste, Kari.(1999) *Samliv før ekteskap i lys av norsk ekteskaps- og seksuallovgivning fra reformasjonen til omkring 1900 i ” Ægteskab i Norden fra Saxo til i dag”*. Nordisk Ministerråd.

Troels- Lund, Troels Fredrik.(1914) *Dagligliv i Norden i det sekstende århundre*. Bok XI. Fjerde Utgave. Gyldendalske Boghandel, Nordisk Forlag. Kristiania, København.

Uthaug, Anne Sofie Nergård(1995) *Mellom farsautoritet og bygdepluralisme. Presten si rolle i Sogndal på 1800-tallet*. Hovedoppgave i Historie. Universitetet i Bergen. Januar 1996.

Vaardal, Helge.(1995) *Samfunn og kriminalitet i Indre Sogn og Sunnfjord 1820-89: ein analyse av samfunnsstrukturer og kriminalitet*. Hovedoppgave i Historie. Universitetet i Bergen.

Österberg, Eva og Sogner, Sølvi Bauge (Eds.)(2000) *Control and conflict- handling in the courts*. Universitetsforlaget.

Kilder

Trykte kilder

Bruun, Christian Constantinius Henrik.(1855) *Om natteløb*. ”Sendebrev til Rollags Menigheder fra Chr. C. H. Bruun, residerende Capellan til Rollag. Med forfatterens Tilladelse paany udstedt til Sigdals Menigheder ved Jørg. Moe, residerende Capellan til Sigdal.” Christiania. Trykt hos Mallings Bogtrykkeri.

Departementstidende. Kriminalstatistikk 1845-1859

Getz, Bernhard.(1874) *Den norske Straffelov. Lov angående forbrydelser af 20de August 1842 og Lov inneholdende forandringer i samme af 3die Juni 1874*. Forlagt af P. T. Mallings Boghandel. Kristiania.

Hagerup, Francis.(1916) *Almindelig borgerlig Straffelov og lov om dens ikrafttræden*. Forlagt af H. Aschehoug & Co (W.Nygaard). Kristiania.

Kjærshaw,P.(1930) *Almindelig borgerlig Straffelov av 22 mai 1902*. Forlagt av Aschehoug & co. (W. Nygaard). Oslo.

Kraft, Jens.(1830) *Topografisk- statistisk beskrivelse over kongeriget Norge*. Fjerde deel. Trykt hos Chr. Grøndahl. Christiania.

Lov angaaende Forbrydelser (1842) Drottningholms Slot den 20de August 1842. Trykt hos Chr. Grøndahl. Christiania

Love med tilhørende forarbeider Bind 2. Udgivet af Soldan, J.(1903). Johannes Bjørnstads bogtrykkeri. Kristiania

Mæjlender, Otto og Malling, M. V. (1878) *Love, Anordninger, Traktater, Resolusjoner, Kundgjørelser, Departementsskrivelser, Cirkulærer m.m. for kongeriget Norge*. Forlagt af B. T. Mallings boghandel. Christiania.

Motiver til det Aaret 1832 udgivne Forslag til en lov for Kongeriget Norge angaaende Forbrydelser. (1835) Trykt i Opfostringshuset bogtrykkerie af A. Jensen. Christiania.

Norsk Retstidende 1844-1888.

Schweigaard, A.(1844) *Commentar over den Norske Criminallov*. Johan Dahls Forlag. Christiania.

Schweigaard, A.(1860) *Commentar over Den Norske Criminallov*. 2den Utgave. Johan Dahls Forlag. Christiania.

Sundt, Eilert. (1855) *Om Giftermaal i Norge: Bidrag til Kundskab om Folkets Kaar og Sæder*. Utgitt av "Sælskabet for Folkeoplysningens Fremme" som Tilleggshefte til Folkevennens fjerde årgang. Christiania

Sundt, Eilert. (1866) *Om Sædeligheds-tilstaden i Norge*. Trykt og forlagt hos J. Chr. Abelsted. Chrstiania

Udkast til en Lov for Kongeriget Norge angaaende Forbrydelser. (1831) Forfattet af den ved Kongelig naadigst Resolution af 22de November 1828 befalede Commission. Grøndahl. Christiania.

Udkast til Almindelig borgerlig Straffelov for kongeriget Norge II. Motiver (1896) i "Love med forarbejder 1902". Utkastet er utarbejdet af den ved kgl. Resolution af 14de november 1885 nedsatte Kommission. Udgivet af J. Soldan.(1902) Johannes Bjørnstads bogtrykkeri. Kristiania

Stortingsforhandlinger

Dokument No. 65. Professor Getz's Udkast til forskellige kapitler i Straffelovens specielle del (1889) i "Kongeriget Norges otte og tredivte ordentlige Storthings Forhandlinger i aaret 1889". Femte del. Th. Steens Forlagsexpedition. Kristiania.

Indstill. O. No. 66 Indstilling fra Justiskomiteen No. 2 i anledning af den kongelige Propotion om Forandringer i straffelovens Bestemmelser om paatale af hoer. i "Stortings Forhandlinger 1854".(1854) Ottende del. Trykt i flere bogtrykkerier. Christiania

Indst. og Besl. O. No. 94. Indstilling fra Justiskomiteen No. 2 angaaende kongelig Propotion om Udfærdigelse af en Lov indeholdende Forandringer i Lov angaaende Forbrydelser af 20de August 1842 i "Kongeriget Norges an og tyvende ordentlige Storthings Forhandlinger i aaret 1872"(1872). Sjette deel. Chr. Gundersens bogtrykkeri.

Oth. Prp. No. 10 Om Udfærdigelse af en Lov indeholdende Forandringer I Lov angaaende Forbrydelser i "Kongeriget Norges eenogtyvende ordentlige Storthings forhandlinger"(1872). Tredie Deel. Trykt i flere bogtrykkerier. Christiania

Oth. Prp. No. 14 Angaaende Udfærdigelse af en Lov, indeholdende Forandringer i Lov angaaende Forbrydelser i "Kongeriget Norges toogtyvende ordentlige Storthings forhandlinger"(1873). Tredie Del. Trykt i flere bogtrykkerier. Christiania

Oth. Prp. Nr. 24 Ang. Udfærdigelse af en almindelig borgerlig Straffelov m.v. i "Kongeriget Norges otte og firtiende ordentlige Storthings Forhandlinger i aaret 1898/99." Tredie Del. Trykt i flere boktrykkerier. Kristiania.

Stortings Forhandlinger 1827.(1828) Udgivne ved Poul Holst. Første deel. Trykt hos Chr. Grøndahl og I. Lehmanns enke.

Stortings Forhandlinger 1839.(1840) Udgivne ved H. Foss. Femte deel. Juli No. 1. Trykt hos Chr. Grøndahl. Christiania.

Stortings Forhandlinger 1839.(1840) Udgivne ved H. Foss. Sjette deel. Juli No. 2. Trykt hos Chr. Grøndahl. Christiania

Udkast til Almindelig borgerlig Straffelov for Kongeriget Norge I. Udkast til Lov (1896) i "Kongeriget Norges otte og firtiende ordentlige Storthings Forhandlinger i aaret 1898/99." Utkastet er utarbeidet af den ved kgl. Resolution af 14de November 1885 nedsatte Kommission. Trykt i flere Bogtrykkerier. Kristiania.

Udkast til Almindelig borgerlig Straffelov for kongeriget Norge II. Motiver (1896) i "Kongeriget Norges otte og firtiende ordentlige Storthings Forhandlinger i aaret 1898/99." Utkastet er utarbeidet af den ved kgl. Resolution af 14de November 1885 nedsatte Kommission. Trykt i flere Bogtrykkerier. Kristiania.

Statsarkivet i Bergen(SAB)

Sorenskrivaren i Indre Sogn. I.E.b.1. Domsprotokoll. Offentlige saker 1847-1852. Register.

Sorenskrivaren i Indre Sogn. I. E. b. 2. Domsprotokoll. Offentlige saker. 1852-1861. Register.

Sorenskrivaren i Indre Sogn. I.E. b.3. Domsprotokoll. Offentlige saker. 1861-1870. Register.

Sorenskrivaren i Indre Sogn. I.E.b.4. Domsprotokoll. Offentlige saker 1870-1878. Register.

Sorenskrivaren i Indre Sogn. I.E.b.2. Domsprotokoll. Offentlige saker. 1878-1889. Register.

Norges offisielle statistikk(NOS)

Norges offisielle statistikk. Kriminalstatistikk 1860-1905.

Folketeljinga 1801.(1980) Ny bearbeiding. Statistisk sentralbyrå. Oslo- Norway.

Norges Kriminalstatistikk for aarene 1846- 1885.(1888) Udgivet af Det statistiske Centralbureau. Kristiania

Folketællingen i Kongeriget Norge 3 december 1900.(1902) Første hefte. Folkemængde i Rigets forskjellige administrative Inddelinger m.v. Udgivet af det statistiske Centralbureau. I kommission hos H. Aschehoug & co. Kristiania.

Norges Officielle Statistik V.210. Oversigt over de viktigste resultater av Kriminalstatistikken for aarene 1886- 1904. (1913) Udgitt av Det Statistiske Sentralbyrå. Kristiania.

Internett

Folkemængde m.m. i Rigets forskjellige Jurisdiksjoner den 31 december 1865(1866) i ”Resultaterne af folketællingen i Norge i januar 1886”. Udgivne af Departementet for det Indre. Trykt i det Steenske Bogtrykkeri. http://www.ssb.no/histstat/nos/nos_i_c1_i_1866.pdf
Lastet ned 06.08.2008 kl 15:44.

Hanøy, Kim. *Kjønn og Kriminalitet i Norge fra 1873 til 1878.* Prosjektoppgave i delfag i edb og historie. Universitetet i Bergen. 1999. <http://web.hist.uib.no/delfag-h99/hanoy/T.htm>
Lastet ned 12.08.08 kl 17:44.

Keilman, Nico. *Levealder- hvor gamle blir vi?* Publisert i Trygd & Pensjon 3- 2004. <http://folk.uio.no/keilman/Trygd&Pensjon.html> Lastet ned 13.08.2008 kl 17:57

Kong Christian den femtes Norske Lov 15de April 1687.(1982) Basert på Universitetsforlaget 1982. <http://www.hist.uib.no/krim/1874/> Lastet ned 26.11.2007 kl 11:53.

Registreringsentral for historiske data.

<http://www.rhd.uit.no/folketellinger/ftliste.aspx?ft=1865&knr=0619&kenr=006&bnr=0033&nr=000> 23.10.08 kl 15:12

Registreringsentral for historiske data.

<http://www.rhd.uit.no/folketellinger/ftliste.aspx?ft=1865&knr=1420&kenr=009&bnr=0055&nr=000> 13.11.08 kl 13:41

Registreringsentral for historisk data.

<http://www.rhd.uit.no/folketellinger/ftliste.aspx?ft=1865&knr=1420&kenr=005&bnr=0018&nr=000> 13.11.08 kl 13:47

Resultaterne af folketællingen i Norge i januar 1866. (1868- 1869) Udgivne af Derpartementet for det Indre. Trykt hos det Steenske bogtrykkeri. Christiania.

http://www.ssb.no/histstat/nos/nos_i_c1_i_1866.pdf 17.10.2008 kl 13:45

Sundt, Eilert. (1968) *Om Piperviken og Ruseløkbakken : undersøkelser om arbeiderklassens kår og sæder i Christiania*. Tiden norsk forlag. Oslo. Første gang utgitt av Selskabet for Folkeoplysningens Fremme som 2det Tillægshäfte til "Folkevennens" 7de Aargang, Christiania

1858. <http://www.nb.no/utlevering/contentview.jsf?sesamid=5231723dca09646d014d2686dac8ae54&struct=DIVP2> Lastet ned 08.08.08 kl 19:48.

Walmann, Anette. Prostitusjonsdebatt på 1800-tallet.

<http://www.byarkivet.oslo.kommune.no/article87288-961.html> Lastet ned 12.11.08. kl 12.26.

Oppslagsverk

Norsk biografisk leksikon(2001) 3: Escholt- Halvdan. Hovedredaktør: Jon Gunnar Arntzen.
Leder av redaksjonsrådet: Knut Helle. Kunnskapsforlaget. Oslo.

Norsk biografisk leksikon.(2002) 5:Ihlen- Larsson. Hovedredaktør: Jon Gunnar Arntzen.
Leder av redaksjonsrådet: Knut Helle. Kunnskapsforlaget. Oslo.

Norsk ordbok.(1998) Redaktør Tor Guttu. Kunnskapsforlaget. Oslo

Tabell 5. Antall konkubinatsaker i hvert amt og i Norge. Tall hentet fra NOS kriminalstatistikken 1845-1864

AMT	1845	1846	1847	1848	1849	1850	1851	1852	1853	1854	1855	1856	1857	1858	1859	1860	1861	1862	1863	1864	1845-1864
Christiania	6	5	6	6	5	1	4	4	11	3	8	21	11	14	20	7	13	11	8	2	166
Agershuus	8	12	18	5	11	5	3	13	32	20	17	31	30	21	6	8	7	7	-	14	268
Smaalenene	4	2	3	2	5	2	2	2	-	5	10	6	1	8	2	9	5	14	8	7	97
Hedemarken	8	14	9	15	8	26	18	10	13	6	8	4	11	8	7	10	7	4	7	8	201
Christians.	5	4	2	3	4	3	5	4	4	2	6	2	5	4	2	6	10	6	3	5	85
Buskerud	3	3	8	14	1	2	8	7	5	1	4	4	9	1	7	6	5	5	2	7	102
Jarlsberg og Laurvig	4	2	3	2	3	2	7	6	3	1	9	7	4	1	5	6	9	8	6	7	95
Bratsberg	1	2	1	1	1	2	1	1	2	1	1	-	3	-	4	2	-	3	2	3	30
Nedenæs og Robygdelaget	2	6	1	2	1	1	2	5	6	4	2	2	4	3	3	-	1	2	5	10	62
Lister og Mandal	1	1	4	-	1	-	-	-	1	1	1	-	-	-	-	2	2	1	2	2	19
Christiansand	1	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	2	-	-	-	1	1	4	-	-	10
Stavanger	4	6	3	3	1	1	5	3	8	8	3	4	2	8	2	8	7	1	3	1	81
Søndre Bergenshuus	-	-	2	1	-	-	1	5	1	2	2	2	-	1	2	1	-	2	2	5	29
Bergen	2	-	2	3	3	30	18	1	-	1	7	11	-	1	4	1	1	1	1	1	88
Nordre Bergenshuus	2	-	5	1	5	2	-	3	1	6	3	3	2	2	5	1	6	2	4	1	54
Romsdal	3	2	5	5	8	5	4	13	1	6	2	9	8	3	6	2	3	3	6	3	97
Søndre Thronhjem	3	1	2	1	5	3	7	10	10	4	5	6	2	3	9	9	5	2	5	3	95
Thronhjem	4	-	1	3	1	-	2	3	1	1	1	-	1	-	2	2	1	1	1	-	25
Nordre Thronhjem	1	3	4	3	1	3	2	2	3	-	5	2	3	2	4	6	3	6	3	8	64
Nordland	2	7	4	3	5	1	4	3	-	10	3	5	3	-	7	2	2	4	7	7	79
Finnmarken	-	2	9	7	9	9	11	6	4	6	10	6	7	5	10	3	6	-	4	4	118
RIKET	64	72	92	80	78	98	105	101	106	88	107	127	106	85	107	92	94	86	79	98	1865

Tabell 6. Antall saker i hvert amt hvert i tillegg til samlet i riket. Tall hentet fra NOS kriminalstatistikken 1866-1882.

AMT	1866	1867	1868	1869	1870	1871	1872	1873	1874	1875	1876	1877	1878	1879	1880	1881	1882	1866-1882
Christiania	-	1	2	1	3	3	3	10	5	13	19	19	18	18	11	13	18	157
Agershus	15	17	3	8	12	18	11	9	16	13	14	16	7	5	4	3	4	175
Smaalenene	4	4	8	7	6	5	6	8	5	10	8	4	8	5	1	5	5	99
Hedemarken	12	6	14	9	8	8	7	11	8	10	7	14	11	10	10	5	6	156
Christians.	9	6	2	10	8	13	9	7	5	4	5	7	2	6	5	1	1	100
Buskeruds	3	5	12	4	4	6	3	7	11	3	4	6	3	7	2	9	3	92
Jarlsberg og Laurvig	4	4	5	9	4	6	9	7	9	5	6	5	5	5	7	5	5	100
Bratsberg	3	1	1	1	1	7	3	2	2	5	3	5	3	3	6	4	3	53
Nedenæs og Robygdelaget	1	1	2	4	1	6	4	9	2	5	5	5	5	6	6	5	8	75
Lister og Mandal (inkl. Christiansand)	2	1	1	2	1	3	2	2	2	1	-	2	2	1	3	-	2	27
Stavanger	3	8	5	4	5	9	-	6	6	4	4	3	6	4	2	6	8	83
Søndre Bergenshuus	4	3	3	1	-	2	4	5	3	2	3	2	9	4	5	3	2	55
Bergen	4	1	2	-	4	4	3	2	7	-	3	-	-	5	3	1	3	42
Nordre Bergenshuus	3	2	1	-	2	4	2	-	-	-	1	4	2	-	1	-	2	24
Romsdal	5	2	4	1	1	7	6	1	1	6	5	4	5	4	2	4	1	68
Søndre Thronhjøm	9	8	8	7	5	4	6	2	5	2	9	4	2	1	2	1	7	82
Nordre Thronhjøm	1	4	2	2	2	2	4	2	3	2	-	2	3	3	1	1	2	36
Nordland	4	4	3	1	3	3	3	2	4	6	3	-	1	-	1	6	4	48
Tromsø	-	1	3	2	2	1	6	3	5	4	5	-	2	4	2	5	2	47
Finnmarken	3	3	5	13	10	8	2	6	2	5	4	5	3	3	12	8	6	98
RIKET	89	82	86	86	82	119	93	101	101	100	108	107	97	89	86	85	92	1617

Antall konkubinatsaker i 1865 er ikke oppgitt i NOS.